

PC

8304

MAGYARBÓLY EV. EGYHÁZKÖZSÉG ÉS FILIÁI TÖRTÉNETE

(Tartalmának főbb fejezetei : Figyelemreméltó részletek Magyarország történetéből, különös tekintettel Baranyamegye s Magyarbóly történetére. Honfoglalás. Bója, Veteráni vezérek. Keresztység elterjedése. Reformáció Baranyában Luther és a magyarok. 1848—1849. szabadságharc. Magyarország és a kultúra. Nemzetiségi kisebbségek helyzete. Világháború. Szerb megszállás. Trianon. Magyarország világmissziója s jövődje. Szerb, német település. *Magyarbóly, Ivándárda, Borjád, Siklós, Mohács* ev. egyházak s az elesett hősök emlékét megőrkítő magyarbólyi kisdudóvó története. Új telepések. Arvízkatasztrófa. Vértesi lelkész két magyar és két németnyelvű beszéde.) *Számos képpel.*

ÍRTA

VÉRTESI ZOLTÁN

Magyarbólyi ev. templom és paplak.

Ára 5 Pengő

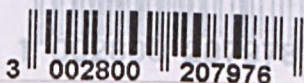

MAGYARBÓLY EV. EGYHÁZKÖZSÉG ÉS FILIÁI TÖRTÉNETE

ÍRTA:
VÉRTESI ZOLTÁN

PÉCS SZAB. KIR. VÁROS
KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRA

Csak helyben
használatra

20797

1 9 4 0

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT

Felelős kiadó : VÉRTESI ZOLTÁN.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

ELŐSZÓ

Immár több, mint 20 éve gyűjtöm az adatokat, azon okból, hogy a baranyai déli végek őrállomásainak: Magyarbóly ev. egyházközség és filiáinak történetét megírjam.

Nem szándékom száraz, tudományos művet írni. Gyülekezetem egyszerű híveihez és gyermekeihez szólok, midőn a mult eseményeit és tanulságait szívükbe vésni igyekezem. Célom csupán az volt, hogy e jobbára német anyanyelvű egyházaim történetét úgy megírjam, hogy abból a felnőttek, s jövendőnk szemefénye és reménysége: az ifjuság, mély *Krisztusi vallásosságot*, s a magyar állam iránt, mely otthont, földet és kenyeret adott és ad, rendületlen hűséget és *hazaszeretetet* tanuljon. Az elődök és buzgó vezetők példája nyomán pedig, küzdelmek és szenvedések, könnyek és megpróbáltatásokon keresztül, a jelenben és jövőben is, mindenkor tudjon *küzdvé bizni, s áldozatot hozni Istenért és hazáért*.

Mielőtt az egyházközségek tulajdonképpeni történetét vázolnám, tekintve e trianoni határszélen, hazánk súlyos helyzetét, s tekintettel arra, hogy egyházunk története, a magyar nemzet sorsába és történetébe belekapcsolódik, bevezető keretként és nem magyarajkú, de magyarul már megtanult híveinknek is tanulsgként Magyarország történetéből, röviden közlöm mindazokat a mozzanatokat, melyek Baranyavármegyénk, s Magyarbóly történetére vonatkoznak.

Forrásmunkául szolgáltak különösen: Várady: „Baranya multja és jelene“, Benedek Elek: „A magyar nemzet története“, Lindberger: „Geschichte des Evangeliums“, Völker: „Mohács története“, Bálint: „Siklós története“, ezenkívül Roykó, Kottler, Haffner és Baldauf lelkészek egyháztörténeti feljegyzései.

E mű, három évvel ezelőtt már elkészült, de némi újabb kiegészítéssel, csak most láthatott napvilágot.

Hálás köszönet mindazoknak, kik e mű megjelenhetését elősegítették!

Magyarbóly, (Baranya m.) 1940. május 1.

Vértesi Zoltán

Jegyzet. Benti képek 40 fillértől 1 Pengőig e mű szerzőjénél különlenyomatban is kaphatók.

I. Figyelemreméltó részletek Magyarország történetéből, különös tekintettel Baranya megye és Magyarbóly község történetére.

1. Magyarország területe, alapítói, a magyarok jelszava és nemzeti dala. Drága hazánk, Magyarország, a Kárpátoktól, az Adriáig, a Lajtától az Oltig, *Európa szíve*. Trianon előtt a több, mint ezeréves országunk kiterjedése 325.000 négyzetkilométer volt, kb. 20 millió lakossal. Magyarország, Istenadta és áldotta Kanaán, melynek elnyeréséért sok nép és nemzet küzdött és vérzett. Magyarországot, amint a neve is mutatja, *a magyarok alapították*. A magyarok azonban, a keresztyénség védelmében, különösen a tatárok és törökök elleni harcokban, nagyon megfogyatkoztak. Az elnéptelenedett területekre, az akkori magyar királyok, abban a reményben, hogy ők is *hálásak és hűek lesznek* Magyarországhoz, *más nemzetbeli népeket* is, kiknek saját hazájukban *rossz sorsuk volt*, telepítettek ide. A magyar nyelvűek azonban — a többi nyelvűekhez viszonyítva — ez országban, úgy *számarány*, mint *kultúrfölény* tekintetében, mindig *túlsúlyban* voltak és vannak. A magyar nyelvűek mellett vannak pl. német-, vend-, tót-, szerb-, román anyanyelvűek, kiknek legtöbbször szintén magyar érzésűnek vallja magát és a magyar nyelvűekkel, ugyanazon joggal és kötelezettséggel, egy népet az Isten adta, természetes földrajzi és gazdasági határok között: *az egységes magyar nemzetet alkotják*.

A honfoglaló magyarok s azok utódai, továbbá ama nem magyar anyanyelvűek, kik később e drága termékeny Kanaánba bevándoroltak, annyira szeretik e magyar hazát, hogy szinte szállóigévé lett e mondás: „*Extra Hungariam, non est vita, si est vita, non est ita!*”, vagyis Magyarországon kívül nincs igazi élet!

A magyarok nemzeti dala, a Kölcsey Ferenc írta „*Himnusz*“, az „*Isten áldd meg a magyart!*“, mely úgy hangzik, mint egy Isten kegyelmét kérő, *imaszerű fohász* és a Vörösmarty

Mihály írta „Szózat”: „*Hazádnak rendületlenül, légy híve oh magyar!*”, melyeket felállva, kalaplevéve, lelkesen és áhítattal énekelnek. E két ének első verseit magyarul és a németajkúak részére német fordításban is alant közöljük.

Himnusz.

Irta: Kölcsey Ferenc.

Dallamát szerezte: Erkel Ferenc.

Isten áld meg a magyart,
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyujts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel.
Balsors, a kit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Meggúnhódta már e nép,
A multat s jövőndöt.

„Spende unserm Vaterland,
Gott, doch deinen Segen!
Schirme es mit gnäd'ger Hand,
Wenn sich Feinde regen!
Ihm, das selten glücklich war,
Das es nicht verzage —:
Gib, nach manchem Bussejahr
Endlich heitre Tage!“

Szózat.

Irta: Vörösmarty Mihály.

Dallamát szerezte: Egressy Béni.

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, óh magyar;
Bölcsöd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.
A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely:
Áldjon, vagy verjen sors keze,
Itt élned, halnod kell.

„O Ungar, treu dem Vaterland
Halt unerschütterlich,
Dies hegt und pflegt dich unver-
wandt,
Ist Wieg und Grab für dich!
Es gibt die grosse weite Welt,
Sonst keine Stätte dir,
Wie immer auch dein Loos bestellt,
Musst leben, sterben hier!“

2. Magyarország a honfoglalás előtt. Hazánk őslakóit nem ismerjük. Fegyverzetük és szerszámuk kőből, majd rézből és bronzból volt. Az első itt lakó népek — kikről határozott tudomásunk van —, az *illyrek* és *kelták* voltak, kik Kr. e. 500 körül Ázsiából vándoroltak a mai Magyarországba. E nép fegyverzete már vasból volt. A keltákat, Kr. u. az első század végén, a sokkal hatalmasabb és műveltebb római nép hódította meg, melyhez Baranya vármegyénk is tartozott. E dunántúli vidéket akkor *Pannoniának*, Traján római császár által meghódított mai Erdélyt *Dáciának* nevezték. A rómaiak a műveltségnek már magas fokán állottak. Ők az ország természeti kincseit nemcsak kihasználták, hanem arról is gondoskodtak, hogy a leigázott népeket a kultúra áldásában is részesítsék. Nagy városokat s bennük szép kultúrpalotákat építettek s a városokat hatalmas

műutakkal kötötték össze. Ilyen műút volt Murzától (most Eszék) Lánycsókán és Baranyaváron át (Magyarbólytól 9 km.) Sopianaeig (ma Pécs) s innét Budapestig, melynek neve akkor *Aquincum* volt. A rómaiak hatalmát és alkotásait azonban a népvándorlás megsemmisítette és helyüket a *gótok* foglalták el.

Kr. u. az 5-ik században egy még hatalmasabb nép, a magyarral rokon *hun* nép jelent meg a mai magyar földön, *Attila* vezérletével. Attila, kit a monda szerint egy felsőbb hatalom a világ meghódításával bízott meg, a Kaspi tengertől a Rajna folyóig, az alsó Dunától a Keleti tengerig elterülő területeket hódította meg. E területeken lakó, különféle fajú népek egységes birodalmat alkottak, melynek központja a *Duna—Tisza* köze, a mai Magyarország volt. Attila hirtelen halála miatt, a hatalmas hun birodalom is összeomlott, mert Attilának nem volt ideje arra, hogy a különböző népeket az egységben meg is tartsa. Sem a hunok, sem utánuk a germánok, szlávok, avarok nem tudtak állandó hazát alkotni a mai magyar földön. A Gondviselés ezt a nagyszerű munkát a magyar népre bízta s a magyar ezt dicsőségesen el is végezte.

3. A honfoglalás, 896-ban jöttek be a magyarok a vereckei szoroson át Magyarországba, Árpád vezérlete alatt. A különböző magyar törzsek fejei már Etelközben *vérszerződést* kötöttek, mely által *egységes nemzetté* alakultak. A magyarok az itt talált különböző népeket nem nyomták el, hanem hadviselésük eredetiségével, vitézségük, szeretetük, műveltségük, nemes lovagiasságuk által nyerték meg őket.

Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzőjének feljegyzése szerint, Pannoniát, a mai Dunántúlt, melybe a mai Magyarbóly község területe is beleesett, *Bojt* vagy Bólya, Bóllya és *Ete* magyar vezérek foglalták el, kik 896-ban jöttek át a Baranyamegyei Dunaszekcsőn, a Dunán. (Lásd Várady: „Baranya multja és jelene”).

4. A keresztyénség elterjedése Magyarországon. Krisztus tanítása az első nagy misszionárius, *Pál apostol* révén, Európában is elterjedt. Pál apostol Macedóniában, a mai Görögországban, Filippiben, Tessalonikában stb. számos keresztyén gyülekezetet alapított. Magyarországon a keresztyénség már a IV. században ismeretes volt. A Magyarbólytól 40 Km-re fekvő híres pécsi székesegyház egyik ősi kápolnájában levő keresztyé-

nek temetkezési helye ez időből származik. *Bulcsu* és *Gyula* magyar fejedelmek, midőn 932-ben Konstantinápolyból, Görögországból, hazajöttek, kísérőikkel együtt már keresztyének voltak s egy Hyeroteus nevű keresztyén papot is hoztak magukkal. Az 1000-ik évben *I. vagy Szent István* király alatt, a még pogány magyarok is, a ker. vallásra tértek át. Ez időben a ker. egyház egy és egységes volt. A róm. kat., ev., ref., stb. nevek akkor ismeretlenek voltak. A Krisztus evangélioma, tanítása alapján egy volt az Úr, egy a hit, egy a keresztség. István király 10 püspökséget alapított, templomokat, iskolákat építtetett. Apostoli munkájában nagy segítségére volt neje, *Gizella*, a bajor király leánya. Aug. 20-át, István király nevenapját, úgyis mint egyházi, úgyis mint nemzeti ünnepet, mi is megünnepeljük és áldjuk az Istent, hogy a keresztyénség hazánkban is elterjedt. A baranyai keresztyének eleinte a pécsi püspökség alatt szervezkedtek. A ker. Magyarországnak nagyon sokat kellett szenvedni a Balkán felől betörő tatároktól (1241) és törököktől (mohácsi vész 1526 aug. 29). Hosszú, kb. 150 évig török fennhatóság alatt nyögött a magyar. Magyarország a pogányok és mohamedánok elleni harcban, *saját vére árán* védte meg a nyugoti országokat, pl. Ausztriát és Németországot s míg a magyar a sok küzdelemben legyengült, addig ezek nyugodtan és békén fejlődhettek.

5. A reformáció Magyarországnban, különösképpen Baranyában. Luther és Kálvin még meg sem születtek, a külső hatalomért versengő ker. egyház, 1054-ben, két részre szakadt: a *keleti és nyugoti* egyházra. Ettől fogva megkezdődnek a Jézusi keresztyénség visszaállítására, a hitjavítási mozgalmak, így Angolországban (Wiklif), Franciaországban (Wald), Csehországban (Husz), majd 1517-ben Németországban, Luther és Svájcban, Kálvin reformátor fellépésével. 1421-ben, Baranyában, már *huszita predikátorokra* akadunk. A Magyarbólyt magában foglaló, délmagyarországi reformáció, a *magyar Wittenbergből, Siklósról* indult ki. A siklósi vár akkori ura, *Perényi Imre és fia Péter* (1502—1548), több mint 30 községből álló jobbágyaival, továbbá Perényi udvari papja, *Siklóssy Mihály* és várkapitánya, *Vass Mihály* mindjárt a reformációhoz csatlakoztak. Luther barátja, Melanchton, Perényihez egy levelet ír 1545 márc. 27-én, melyben azt írja, hogy „pártfogolja tovább is

a protestantizmust". (Lásd Dr. Fejes „Siklós multja" 152. o.).

A magyarországi reformátorok legnagyobbja *Dévai Bíró Mátyás* volt, kit magyar Luthernek is neveztek. Az evangéliom terjesztői voltak még Baranyában többek közt: *Sztáray Mihály*, laskói lelkész, ki rövid hét év alatt Baranyában és Szlavoniában 120 prot. gyülekezetet alapított (így: Bellye, Csuza, Siklós, Mohács, Kopács, Vörösmart, Laskó, Nagyharsány stb.), továbbá *Szegedi Kiss István*, *Eszéki Zigerius Imre*. A baranyai származású *Harsányi Ferenc* rimaszombati ref. lelkész gályarabságot is szenvedett.

Az ev. vallásszabadság fővédői voltak: a ref. vallású *Bocs-kay*, *Bethlen* erdélyi fejedelmek, az ev. *Thökölyi Imre*, a r. kat. *Mária* magyar királyné és *Rákóczi* fejedelem. Rákóczi zászlajára az volt felírva: „A hazáért és a vallásszabadságért!" Rákóczi jó kat. léte nem engedte meg, hogy valakit, különösen pedig a prot. testvéreket, kik szintén jó hazafiak, üldözzék és bántalmazzák.

II. Rákóczi Ferenc (1676—1735), a vallásszabadság és felekezetek közötti békesség megörökítésére, egy emlékérmét (lásd a mellékelt képet, melyet e mű írója, a Nemzeti Múzeum-

ból elkért, eredeti érem után rajzoltatott meg) veretett, melynek egyik oldallapja, három női alakot ábrázolt, amint egy tűzhely parázsát közös erővel élesztik és kialudni nem engedik. A három női alak, az ország három fő felekezetét, a tűzhely pedig a haza közös oltárát jelképezte. A kép felirata volt: „*Concurrent ut alant*” — „*Egyesülnek, hogy élesszék!*” Rákóczi ez emlékérem képével és feliratával — látva Magyarország különleges, nehéz helyzetét — arra intette a hazai felekezeteket, hogy ha már az egy igaz Istent, különböző templomokban is dicsérik, de a magyar haza közös oltáránál testvéri szeretettel egyesüljenek.

6. Luther és a magyarok. Luther jó barátja volt a magyaroknak. A magyar diákok, kik abban az időben, a németországi, wittenbergi egyetemen tanultak s Luther házába szabad bemenetelük volt, Luther előtt bizonyára sokat beszéltek, a magyarok sorsáról, szenvedéseiről. Egy magyar diákról, Dévai Bíró Mátyásról, biztosan tudjuk, hogy wittenbergi tanulmányai ideje alatt, Luther házában ellátásban is részesült. A magyar diákoktól értesült Luther, a szerencsétlen kimenetelű mohácsi csatáról is, melyben a túlerőben levő mohamedán törökök elleni harcban 20.000 magyar vitéz elvérzett s maga a király, II. Lajos is elesett. Luther részvéte jeléül, az özveggé lett Mária magyar királynénak egy *vígasztaló levelet* és négy *zsoltármagyarázatot* küldött (37, 62, 94, 109-ik Zsoltár alapján), melyben a *Szentírás* vigasztaló ígéire hívja fel a figyelmet.

7. Reformmozgalmak. Az 1848—1849-iki magyar szabadságharc. A 19-ik század elején, a francia, Napoleoni háborúk után, zsarnoki önkényuralom nehezedett hazánkra. Az isteni Gondviselés azonban ismét támasztott vezéreket, akik a nemzet megújulásának vetették meg alapját. A reformmozgalomnak, különösen két nagy harcosa lépett fel, kiknek nevét soha elfelednünk nem szabad: *Széchenyi István gróf* és *Kossuth Lajos*. Széchenyi r. kat., Kossuth evangélikus, de mindkettő igaz és hű magyar hazafi, kik a magyar nemzet összeségéért nemcsak szóval, de tettel is küzdöttek. Széchenyi inkább az ország gazdasági megerősödésére, a nép műveltségére fektette a fősúlyt, Kossuth pedig elsősorban azon volt, hogy Magyarországot az elnyomó osztrák császári hatalomtól felszabadítsa és függetlenné tegye. Széchenyi az 1825. évi országgyűlésen egy évi tel-

jes jövedelmét, 60.000 forintot, kulturális célra ajánlotta fel melyből a most is létező Magyar Tudományos Akadémiát alapították. Széchenyi mondása volt: „Magyarország nem volt, hanem lesz!”

1848. március 15-ikén a „szabadság, egyenlőség és testvériség” jelszavával Petőfi, Jókai, Vasvári és a haza atyja, Kossuth Lajos vezérlete alatt, amit az elődök évszázadokon át kivívni nem tudtak, egy 24 óra alatt megvalósították és törvénybeiktatták: a felelős magyar minisztériumot, sajtó- és vallásszabadságot, a jobbágyságnak a robot alól felszabadítását. Úr és szolga, nemes és jobbágy testvérjobbot nyújtott egymásnak és az egész ország örömmámorban úszott. Mindenki nagy örömmel, tüntetőleg tűzte ki és viselte a piros-fehér-zöld nemzeti jelvényt s mindenütt nagy lelkesedéssel szavalták a szabad sajtó első termékét, Petőfi Talpra magyarját. Ennek hatása alatt jelent meg akkor Baranyában, Pécsen is egy magyar lap, a „Tárogató” és németül a „Fünfkirchener Zeitung”, mely később Várady és Lenkei szerkesztésében a jelenleg is létező „Pécsi Napló” nevet vette fel.

Ezekben az időkben iktatták törvénybe az 1848: XX-ik törvénycikket, melynek egyik pontja így szól: „*A bevett és törvényesen elismert felekezetek egyházi és iskolai szükségletei államsegélyből fedeztetnek.*” Ennek értelmében köteles az állam az evangélikus egyházakat is segélyezni.

A bécsi osztrák császári hatalom nem jó szemmel nézte a magyar nemzet újjászületését és megerősödését, azért felháztartotta ellene a nemzetiségeket, akik eddig a magyarokkal békességben éltek, ugyanazon joggal és kötelezettséggel. Az osztrák császári hatalom, szerbek, horvátok, románok négy oldalról támadtak a magyarra.

Baranya hazafias népe, a Dráva-vidék védelmére, 6000 emberből álló nemzetőrséget szervezett és nagyobb pénzáldozatot is ajánlott fel. Baranyában a nemzetőrség vezetői voltak: Batthyány Kázmér gróf főispán, Kisfaludy és Balog szolgabírák. A főispán nejének, Batthyány grófnőnek Baranya hölgyeihez intézett egy körlevelét fedeztem fel a magyarbólyi községi levéltárban, melyet lelkes, hazafias tartalmánál fogva érdemesnek tartunk itt is szószerint leközölni:

„Szózat a baranyai hölgyekhez!

Honunk halál harcot vív önállósága, szabadsága, nemzeti életéért! Boldogok a férfiak, kik küzdenek, vérzenek, kiknek önkényöktől függ halála inkább, mint hazánk vesztét látni.

A honleánynak rendeltetése, sorsa buzdítani, vígasztalni, ápolni, koszorúzni.

Baranyai hölgyek! Vitézeink a Dráván túl küzdenek bitor ellenséggel nemzetünk léteért, a magyar birodalom egységéért, függetlenségéért, míg bajnok bajtársaik ország szerte észak, dél, kelet s nyugot felé a gyalázatos Kamarilla zsoldosaival állanak szemközt, kik gyáva árulókkal s rabló csoportokkal szöveteztek a magyar kiirtására!

Annyi oldalról megtámadt hazánk védelmére felkelt annyi hőseinek kell élelem, kell fegyver, kell ruha; — amit az álladalom e nemekben nyújthat, azt nekik kiszolgáltattja, de soha annyit nem adhat, mennyit millió eggyesek akaratjuk, lelkesedésük önykéntes munkájuk. Azért mi hölgyek, kiknek vívni nem szabad, tegyünk, amit tehetünk. Baranyai vitézeink kiváltképen fehér ruhában szűkölködnek; ezzel őket ellátni a mi kötelességünk. Szerezzünk vásznat, szabjuk, varrjuk; tegyük anygali jótéteményt, adakozzunk hőseink pályájára. Bár csekély legyen az ajándék, az erő és szándékhoz képest egyformán dicsőséget, áldást idézend az ajándékozó nő fejére.

Az adakozások, melyek gyűjtésére minden tisztviselő, pap, előljáró, de kiválólag Baranya lelkes hölgyei ezennel legszívesebben felhivatvák, az adakozók neveivel együtt benyújtandók Pécssett, Báró Majthényi József és Percel Imre megyei alispán uraknál.

Kelt Eszéken, 1848. február 12. Gróf Batthyány Kázmérné szül. Gróf Keglevich Augusztá.”

A magyar csapatok országos fővezére *Görgey Arthur* volt, akihez azonban, mint csapatvezérek, pl. a lengyel származású *Bem József*, a német származású evang. vallású *Gróf Leiningen* és a görög keleti szerb *Damjanich* tábornokok is csatlakoztak, kik elismervén a magyarság jogát és igazságát, a magyarok oldala mellett küzdöttek. A vitéz magyar honvédség mint orosz-lán küzdött és sok győzelmet aratott és ezáltal a világ bámulatát vívta ki. A végső győzelem is az övék lett volna, ámde az

osztrákok az oroszokat hívták segítségül és sajnos a túlerővel szemben kénytelenek voltak Világosnál a fegyvert letenni. Petőfi is, mint egyik költeményében előre megjósolta, ekkor esett el a harc mezején.

Kossuth Lajos kénytelen volt száműzetésbe menni s bejárva Amerikát, Angolországot, Itáliát, hazafias beszédeivel a külföldön is sok barátot szerzett a magyar igazságnak.

A szabadságharcnak szomorú vége lett. A császár teljhatalmú megbízottja, a „Bresciai Hiéna“, Haynau 1849. okt. 6-án 13 magyar honvéd tábornokot Aradon kivégeztetett.

Haynau, 1850. február 10-én kelt rendeletében a hazafiasan viselkedő evangélikus püspököket is elmozdította hivatalukból, sőt be is záratta őket, így pl. *Haubner Máté* dunántúli evang. püspök 6 évi várfogságot és a tiroli Kufstein várában egy és félévi börtönt szenvedett. Mint később a magyarbolyi gyülekezet történetéből láthatjuk, az 1858. okt. 10-én tartott evangélikus templom felavatásánál az előbbi oknál fogva nem jelenhetett meg a rendes püspök *Haubner Máté*, hanem csak a Haynau által kinevezett helyettes püspök *Wohlmuth Lipót* rohonci evangélikus lelkész.

Első Ferenc József császár és király és a magyar nemzet között, a haza bölcse, *Deák Ferenc* közbenjárására, 1867-ben történt meg a kiegyezés.

8. Magyarország és a kultúra. A magyar nép ősidóktól fogva tanulékony volt és minden szépre és jóra hajlandóságot mutatott. A magyar nemzet — bár a sok ellenségtől, alig volt nyugta s folytonos harcban és küzdelemben élt — a műveltség és kultúra magas fokán áll. Az állam nyelvén, a magyaron kívül, nagyon sokan, több, más nyelven is beszélnek. A magyar nép *szorgalma, vendégszeretete és lovagiassága* mindenki előtt ismert. Államférfiai, írói, költői és művészei közül, nagyon sokan világhírnévre tettek szert. Büszkék vagyunk arra is, hogy a kiváló r. k. és ref. magyarok mellett az evangélikusok is sok jeles embert adtak a hazának, így: *Kossuth Lajos*, kinek emlékére Amerika is emlékművet állított, *Petőfi Sándor*, a nagy költő, *Madarász Viktor* festőművész, *Tessedik Sámuel* szarvasi lelkész, a világ első gazdasági iskolájának megalapítója, a pozsonyi születésű *Gróf Brunswik Teréz*, az első magyar kisdudó megalapítója (1824. jun. 1-én Budán), *Mikszáth Kálmán*

író, Papp-Váry Elemérné, a magyar Hiszekegy szerzője, stb. A felekezeteket tekintve, aránylag az evangélikusok között van a legkevesebb írni olvasni nem tudó.

9. A nemzeti kisebbségek helyzete és a felekezeti viszony Magyarországon. A nemzeti kisebbségeknek sehol sem volt és sehol sincs olyan kiváltságos joguk és jó dolguk, mint Magyarországon. A kormány ugyan megkívánja azt, hogy az ország minden polgára, már a saját érdekében is, az államnyelvet, a magyart elsajátítsa, de a német, tót, román, szerb nyelvű kisebbségek megtarthatják és művelhetik anyanyelvüket úgy otthonukban, mint a templomban és iskolában is. Mindegyik vallásfelekezetnek jogában van templomot építeni és iskolát fenntartani, melyhez az állam évi segéllyel is járul. Mindegyik magyar honpolgár tekintet nélkül anyanyelvére, vagy vallására, az országban a legmagasabb tisztséget elnyerheti. Mi magyar anyanyelvűek megtanuljuk lojalitásból egyes nemzetiségeink nyelvét, hogy nekik az ígét anyanyelvükön hirdethessük. Az erőszakos magyarosításról terjesztett hírek, mind alaptalanok. Hiszen Erdélyben, Nyugatmagyarországon stb. magyar államkormányzás alatt, évszázadokig, oly nemzetiségűek éltek, kik a magyar állam túlságos lojalitása folytán, csak anyanyelvükön tudtak s a magyar állam nyelvét nem is beszélték. Sajnos a világháborúban, midőn Magyarország veszélyben volt, nemzetiségeink közül nagyon sokan, lelketlen agitátorok febujtására, hálátlanok voltak, az ellenséggel összejátszottak és a magyar hazát elárulták, úgyhogy ezáltal nemcsak Nagymagyarországot, hanem önmagukat is szegénnyé és szerencsétlenné tették.

Az egyes felekezetek között általában béke és szeretet uralkodik. Az államkormányzatnak nem szabad megengednie, hogy a felekezetek, a békességet megzavarják. Az evangélikusok álláspontja e tekintetben az, hogy kötelességünk a másvallásúakat is tisztelni és szeretni, de a magunk hitét és annak jogait is fenntartani és megvédeni. Az igazi keresztyénnek meg kell szívlelnie Krisztus szavait: *„Amit akartok, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, ti is úgy cselekedjete azokkal“*; (Máté 7, 12.) és *„Arról ismer meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek“* (Ján. 13, 35.) Megváltónk e szavai nyomán inkább kell igazságtalanságot elszenvednünk, mint igazságtalanságot cselekednünk.

10. Magyarország a világháborúban. A világháború (1914—1918) előtt, az osztrák-magyar monarchia alatt Magyarország, különösen katonailag, egyáltalán nem volt független. A Habsburg dinasztia és az osztrák generálisok uralkodtak a magyar hadsereg felett. Ha Magyarország tényleg önálló lett volna, a világháborúba bizonynyal nem keveredett volna bele. Hiszen a monarchia akkori vezetőinek haditanácsán, egyedül a ref. valású *gróf Tisza István* magyar miniszterelnök ellenezte a háborút, mely szerinte semmi haszonnal nem járna Magyarországra, sőt nagy kárára lehet. S amidőn Magyarországot is arra kényszerítették, hogy a hármasszövetséggel együtt tartson, a szövetségi becsületet megtartva, bátran és vitézül megállotta a helyét. A magyar honvédek hőek voltak, mindenütt győztek s drága vérüket ontották a hazáért és a szövetségeseikért. Az evangélikusok jelszava már régi időktől fogva: „*Istenért és a hazáért!*” Amíg az evangélikusok hitükért és a lelkiismereti szabadságért a legnagyobb szenvedést, sőt a vértanuhalált is készek voltak elviselni, úgyszinte készen voltak mindenkor, a hazáért is küzdeni és vérezni. Őelőttük mindkettő egyformán nagy és fontos, a *hit* is, a *haza* is.

11. Magyarország és Trianon. A soproni népszavazás. A reánk kényszerített világháború és a trianoni békeparancs (1921. jun. 4.), ezeréves országunkat, mely földrajzilag és gazdaságilag, egy természetes egységet alkotott és a benne lakó *összes népnek, munkát, kenyeret és jólétet* biztosított, úgy megszabdalta és megrabolta, hogy csak egyharmad része maradt meg. Bár éppen Magyarország volt az, mely a háborút nem akarta, mégis Európa *bűnbakjává* tették, mint a *bibliai ártatlan Józsefet, testvérei kifosztották, eladták és mindeneknél csúfságban megcsonkították*. A magyar birodalom 325.000 km² területéből, csupán 93.000 km²-t hagytak meg, 20 millió lakosából pedig több, mint 12 milliót elszakítottak s így alig maradt 9 millió lakosa. A protestánsok 4 millió lélekszámából csak másfél millió ref. és fél millió ev. maradt. Legutóbb a felvidék egy része visszacsatolásával kb. 1 millióval emelkedett a lakosok száma s így a protestánsok lélekszáma is megnövekedett.

Vitéz nagybányai Horthy Miklós 20 évi kormányzói jubileumakor, az ország mai területe 117.160 négyzetkilométer s lakosai száma 10,800.000. Még így is Európa 34 országa között,

Magyarország területére nézve a 13-ik, népességére nézve, a 8-ik helyet foglalja el.

A délbaranyában élő, különben derék, szorgalmas g. kel. szerbeket, kiknek elődei Nándorfehérvárnál, a mai Belgrádnál, a mohamedán törökök ellen, a magyarokkal együtt küzdöttek és a magyarokkal békességben éltek, rossz tanácsadói félrevezették. A világháború után a szerb katonaság országunk délvidékét megszállták, s többek között az u. n. „baranyai háromszöget” is 34, jobbára ref. magyar községgel elcsatolták.

Trianon folytán, ev. híveink keserves filléreiből és áldozatkészségéből alapított és fenntartott pozsonyi, eperjesi ev. teológiánkat, felsőlövői tanítóképzőnket, hol a magyar hatóságok lojalitásából, nemzeti kisebbségi iskoláink részére németül is tudó tanítókat képeztek ki, oktalanul elrabolták. Sopront és az ottani ev. lelkészképzőnket is el akarták venni, ámde a jó Isten és Sopron és környékének hazafias lakossága, ezt nem engedte. A magyar nép igazát méltányló nagyhatalmak, különösen angol és olasz befolyásra, 1921. dec. 14-én népszavazást rendeltek el. Sopron és környékének nagy többsége, hazafias lelkesedéssel, Magyarországhoz szavazott. Ezt a példaadást elfelednünk nem szabad. Sopronban a népszavazás emlékére, a várostorny alatt egy „Hűségkaput” emeltek, s a város nagy erkölcsi jutalmul, a „Civitas Fidelissima”, vagyis a „Hűség városa” nevet nyerte. Mindazok pedig, kik évszázadok óta, a magyar állam jóvoltából, nyelvüket, vallásukat, megtarthatták, s teljesen egyenrangú polgárokként lelki és anyagi javakban gyarapodhattak, mégis hamis prófétákra hallgatva, második jó édesanyjukat elárulták, vagy elárulják, azok Judás lelkek, s nem is tartjuk őket keresztyéneknek, mert Jézus követőinek azt parancsolta: „Adjátok meg, ami a császáré, a császárnak, és ami az Istené, az Istennek!” (Máté 22, 21). Amint Sopron és környéke, úgy az elszakított többi rész is visszakerül egykor az anyaországhoz, mert így csonkán, folyton vérző sebbel országunk népe megélni nem tud, s az elszakított részek is megváltás után sikoltanak, s belekiáltják a világba: „Csonkamagyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!”

A Pesti Hírlap revíziós verspályázatán, első díjjal jutalmazott, gyönyörű szép versben, a magyar költő, Falu Tamás a nemzet fájdalmát, vágýát, szent igazságát így fejezi ki:

Magyar visszhang.

Irta: Falu Tamás.

Nem kell nekünk a más folyója,
 Nem kell nekünk a mások bérce,
 Csak magyar hegy és magyar róna,
 Ahogy az Isten rég kimérte.
 Nem kell nekünk idegen égbolt,
 Egy porszeme sem a világnak,
 Csak az kell, ami a miénk volt, ...
 Igazságot Magyarországnak!

Szép határunk nem is határ volt,
 Hanem Isten ölelő karja.
 Helyette most egy szörnyű gyászfolt
 Sötétlik az árva magyarra.
 De ezt a gyászövet letesszük,
 Hallók hallják, lássák, kik látnak,
 Vérünkkel a földgömbre festjük:
 Igazságot Magyarországnak!

Szavunk, imánk keljen viszhangra,
 Mely zúgva, hullámozva árad,
 Határ, határnak tovább adja,
 Nép, a népek, haza, hazának.
 Mely zengő világűrbe vágat,
 Egész mindenség ezt kiáltja:
 Igazságot Magyarországnak!

Ungarisches Echo.

von Thomas Falu. Übersetzt von ev. Pfarrer Wilhelm Stráner.

Wir brauchen nicht der Andern fremde Flüsse,
 Wir brauchen nicht der Andern fremde Gauen,
 Nach Ungarns Berg und Tal steht das Gelüste,
 Wie Gottes Hand sie längst gemessen und hiess bauen,
 Wir brauchen keinen andern fremden Himmel
 Nein, nicht ein Staubkorn aus dem Weltenall.
 Nur blos, was unser war, das soll uns werden
 Gerechtigkeit für unser Ungarland!

Die schönen Grenzen war'n ja nicht'mal Grenzen,
 Sie waren Gottes Arm, der uns Umfing.
 Statt seiner — Tränen in den Augen glänzen —
 Ein schwarzer Trauerflor, uns hart umringt.
 Doch dieses Trauerband, es darf nicht bleiben,
 Ihr Ohren hört, ihr Augen seht es unverwandt,
 Mit Blut wollen wir es auf den Erdball schreiben,
 Gerechtigkeit für unser Ungarland!

Protest, Gebet soll hellen Anklang haben,
 Der brausend, wellenschlagend vorwärtsdringt,
 Die Grenze solls, der Grenze weitertragen,
 Das Volk, dem Volk, das Land, dem Land es bring',
 Die Sterne sollen glänzend es verkünden,
 Die sausend jagen durch das Weltenall,
 Ja durch den Äther soll das Echo klingen:
 Gerechtigkeit für unser Ungarland!

12. Magyarország világmissziója és jövője. Magyarország nagy történeti missziója abban nyilvánult, hogy a keresztyén Magyarország évszázadokon át, saját vére árán védte meg a nyugati országokat, a keleti barbár népek betörései ellen. Bajor, német történetírók műveikben, hálával emlékeznek meg a magyarokról, „*kiknek paizsáról az ellenség nyilai visszapattan-tak*”. De hálásnak kellene lenniök ezért a magyarok iránt az összes európai államoknak, sőt az egész kultúrvilágnak is.

Magyarország a jövőben is arra van hivatva, hogy kelet kapujánál, *védőbástyája és zászlóvivője legyen a keresztyén kultúrának*, másrészt Svájc módjára, az egy területen élő, gazdaságilag egymásra utalt különböző nemzetiségeket *testvéri egységben tartsa*, továbbá a *szláv és germán népek versengésének kiegyenlítője és kibékítője legyen*. Bismarck a nagy német *vas-kancellár* is azt mondotta: „*Németország érdeke, hogy a Duna mentén egy erős, egységes, független, nagy Magyarország legyen*”, melyre mint szövetségesre mindenkor támaszkodhatik. Magyarországnak Trianonban történt megcsonkítása folytán egész Európa, azokkal a szomszédos országokkal együtt, melyek országunk testéből kihalított területekkel megnövekedtek, erkölcsi, pénzügyi és gazdasági végromlásba jutottak, s amint látjuk,

háborúba keveredtek. Az európai egyensúly, béke és jólét csak akkor fog ísmét visszajönni, ha *Európa szívét*, a régi, nagy Magyarországot eredeti földrajzi és gazdasági egységében, amint azt az Uristen kegyelme több, mint ezer esztendeje a magyaroknak adta, visszaállítják. Ennek a szent meggyőződésnek adott a háború után legelőször kifejezést, a nagy államférfiu, *Lord Rothermere*, ki 1927. jún. 27-én megírt cikkében, rámutatva a trianoni béke igaztalanságára, világba kiáltotta: „*Magyarországnak helye van a nap alatt!*” A trianoni igazságtalan békét hozó nemzetek, s azok képviselői is, így az angol *Lloyd George*, az olasz *Mussolini*, az amerikai *Borah* senator és mások egymásután belátják tévedésüket és nyíltan sürgetik a trianoni békeparancs *revízióját*, s ezzel Magyarország talpraállítását. Hisszük, hogy a jövődő a mienk (a Felvidék egyrésze: Komárom, Kassa, Ungvár stb., s a ruténföld máris visszakerült) s ha nemzetünk apraja-nagyja, s a szomszéd és a többi népek szívét és lelkét, Istenben való hit, a világot megváltó *Krisztus evangéliomának szelleme, a Szentléleknek megújító és igazságra vezérlő ereje* hatja át, Magyarország nagy, hatalmas és boldog lesz. Ezért naponta így fohászkodunk:

„Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában! Amen!”

II. Magyarbóly község jelenlegi fekvése, lélekszáma, keletkezése és régi lakói.

Magyarbóly község, Baranyamegyében, a baranyai járásban, a Pécs-eszéki vasútvonal mentén fekszik, a villányi és nagyharsányi hegyektől kb. 7, Mohácstól 30 km. távolságra. A falu hosszában folyik a kis Karassa (Karasica) csatorna, mely a pécsváradai hegyekben ered és a Dunába ömlik. Van vasút, posta-táv-irda, távbeszélő, autobusz állomása, villanyvilágítása, körjegyzője, körorvosa, Stefánia otthona és egy Póth István és Társai tulajdonát képező modern gőzmalma. Jelenleg határállomás a trianoni-jugoszláviai határon és m. kir. vámőrsége, határrendőrsége, vámhivatala, csendőrsége is van. A csonkajárás székhelye jelenleg Villány és állampénztára Mohácson van.

Lakóinak lélekszáma az 1930. népszámlálás szerint 1593. (ebbe benne van a közíg. idecsatolt Idamajor puszta 184 r. k., 6 ref., 1 ev. lakója is). Ebből ev. vallású 674, ref. 48, r. k. 773, gör. kel 69, baptista 23, izr. 6. Temploma van 3 és pedig: evang.. róm. kat., gör. kel., továbbá egy bapt. imaház. Lelkészi hivatal kettő: ev. és gör. kel. A róm. kat. filia Lapáncsához tartozik. Elemi iskolája van az ev.-nak kettő, a róm. kat.-nak egy és a gör. kel.-nek is egy. Az ev. elemi iskolai tanulók száma 90, ismétlősöké 40. A község ovodakötelesei száma 85. Az uradalmi parkban a község közepén állították fel 1931-ben, az elesett hősök emlékére az állami *kisdédóvót*.

Magyarbóly határában terül el egy okszerű gazdálkodással vezetett mintauradalom, melyet egykor a törökök kiverésekor *Veteráni* ezredes kapott jutalmul (1700), majd gróf *Eszterházy*, 1843-ban *Schaumburg Lippe* herceg tulajdona lett. Tőle 1920-ban *Frigyes* főherceg vette meg. Ettől fia, *Albrecht* kir. herceg örökölte e birtokot, melyet telepítés célra ajánlott fel. (A telepítés történetét lásd később).

Magyarbóly pol. község határa 3000 kat. hold. Ennek fele 1500 kat. hold az uradalomé (illetve a telepeseké lesz). Az evan-

gélikusok tulajdonában van kb. 700, róm. kat. 540, gör. kel. 180, bapt. 15 pol. község 65 kat. hold. Földreform folyamán az ev.-ok 160, róm. kat. 83, bapt. 5, az ev. egyház 3, róm. kat. 2, pol. község ismétlő iskola céljára 2 kat. holdat vett. Az ev. egyháznak van saját használatára a földreformfölddel együtt kb. 63/4 az ev. lelkész részére 12, az ev. kántortanító használatára 63/4 kat. hold földje.

Magyarbóly régi iratok szerint, „Bój“, „Bója“, *Magyarbólya* néven volt feljegyezve. Magyarbóly neve valószínűleg „Bója“, vagy „Bójta“ magyar vezértől ered, kiről III. Béla király névtelen jegyzője Anonymus azt mondja, hogy a honfoglaláskor (896—898), *Ete* vezértársával együtt, Dunaszekcsőnél — a Dunán átkelve — e vidékkel együtt, melynek akkori neve Pannonia volt, elfoglalta.

Brüstle J. a pécsi egyházm. történetében megjegyzi, hogy Nagy Lajos király 1349-ben *Bólya Dezső* (innen ered Dezsőbólya, Desebólya) „homo regiust“ Magyarbóly környéki birtokában Idamajor, Püspökbólytól (régebben Rácbóly) Petárdáig terjedő birtokában megerősíti.

1380. évi Baranyamegyei levéltári feljegyzésekben Bóli István nevezetű és Bóli András egy birtok miatt tárgyaltak. A Bóli birtokon, több község keletkezett, melyeket lakóiról, Magyarbóly-Németbóly-Rácbólynak neveztek el. E községek mind a mai napig megtartották elnevezésüket. Községünk régebben az országút és a Karassa patak közti vízenyős részen terült el.

Az ev. parochia szomszédságában, szántáskor ősrégi fegyvereket, sőt római pénzt is találtak. A községtől nem messze, a Németmárok felé vezető út bal oldalán, a volt uradalmi erdőterület egy völgyes-dombos részét, a nép ma is, „*Türken Schanze*“-nak, „*Török sánc*“-nak nevezi. Hogy itt a törököknek erődje, szállása, vagy temetője volt-e, (avagy a rómaiak útja, erődítménye) azt csak az ásatásokból tudnók meg.

Magyarbóly régi lakói, amint annak neve is mutatja és az első lelkész, Roykó is megjegyzi, *magyarok voltak*, akik azonban a török háborúban elvándoroltak. A Magyarbólytól kb. 30 km. fekvő Mohácsnál történt szomorú kimenetelű csatában, 1526. aug. 29-én sok ezer magyar vitéz esett el a hazáért.

A pécsi egyetemi (püspöki) könyvtárban levő török adókönyvekben azt olvashatjuk, hogy Dezsőbólyban 1554-ben 18,

1571-ben 29, 1583-ban 34 ház fizetett adót a töröknek. Ez időben Magyarbóly és környékén a következő magyar adófizetők szerepeltek: Tóth János, Luka János, Ferencdiák, Varga Bálint, Ágozó Péter, Jóó Gál, Berendi János, Horváth György, Pórács Miklós, Sarató Ferenc, Márfy Péter, Kelemen András, Sobó Dienes, Török András, Farkas Ambrus, Egerd Benedek, Tódos Márton, Sulyok János, Bordás Antal, Somogyi Gergely stb.

Több, mint 150 évig synylődött Magyarország, a török iga alatt, míg végre 1687. aug. 12-én, a nagyharsányi csatában a magyarok győztek és a törököket végleg kiűzték az országból. E csaták győztes vezérei voltak többek közt: *Savoyai Jenő*, ki vitézségeért a magyar királytól a *bellyei* (1699) és *gróf Veteráni Gyula (és Vince) ezredes*, aki a *dárdai* urodalmat kapta (1700), melyhez Magyarbóly is tartozott.

A török háborúk alatt Magyarbóly környékén a következő virágzó magyar falvak pusztultak ki: *Csipőtelek* (Idamajor mellett), *Henye* (Illocska mellett), *Fehérfa*, a mai Glibaric és rácbólyi sorompó határában, továbbá *Keresztes*, a Villány-Mohács vasut keresztezésénél, *Perecske*, a magyarbólyi urod. pusztá környékén, ahol a Ferenc-rendűeknek kolostora is volt.

A gör. kel. szerbek, kik vitézül együtt küzdöttek a magyarokkal a törökök ellen, különösen 1690-ben, I. Lipót király alatt, *Csarnojevics Arzen* patriarcha vezetésével — a Belgrád (Nándorfehérvár) felé visszahúzódó törökök elől menekülve — jöttek be Magyarországra, s itt a magyar királyoktól nagy kiváltságokat és új otthont nyertek. Stojacskovics „Adatok a magyarországi szerbek történetéhez 1849”, megjegyzi, hogy már II. Ulászló (1490—1516) uralkodása idejében is menekültek, kiváltképpen Siklós és vidékére szerbek. Az ideiglenes szállást nyert szerb menekültek felügyeletével, Ulászló király *Stiljanovics István* szerb despotát bízta meg, kit állítólag 1514-ben a Siklós melletti „*Göntér*” dombon (mely a szerbek búcsuhelye volt) temették el. 1721-ben Baranyában 19 gör. kel. lelkészség volt. 1748-ban a németbólyi gör. kel. szerbek Hercegtöttösre (Ráctöttös) költöztek. Magyarbólyban 1751-ben volt már gör. kel. egyház, de templom még akkor nem volt, a mostani Szent Lukács templomuk a régi helyén, 1807-ben épült. Anyakönyveik 1777 óta vannak. Első gör. kel. lelkész volt: *Mihajlovics Demeter*, mostani: *Popovics Lázár*. A Magyarbólyba beköltöző első gör. kel. szerbek voltak: Bosnyá-

kovics, Kutyancsanin, Elakovics, Szokolovics, Vukovics, Bertics később Lasztovicza és családja. A gör. kel. iskolát, mely tanuló hiány miatt szünetel, a vármegye 25 évre kibérelte és átalakította „Stefánia” részére.

A magyarbólyi németajkú *r. katolikusok*, 1790 körül telepedtek ide Szederkény és Nyomja vidékéről és a németmároki plébániához tartoztak. Az első telepesek voltak: Urbán, Eller, Meiszter, Gerbl, Kremer, Schultz, Schmidt, Baum Pál tanító (1805), Handl, Konrád, Walter, Weber, Kettler, Lang, Weiner (Csehország), Rochi, Sachs, Schuchs, Getto, Feldwebel, Kliebert, Rittinger, Kovacsevics, Andrasovics, Heilig, Ebensreit, Zugviel, Schwell, Martin magyar származású Fáy és Dallos, stb. 1850-től, mint filia, a lapáncsai (régí neve Gátvége) plébániához tartozik. Templomuk Szent Erzsébet tiszteletére 1862-ben épült. Itt működtek sokáig *Folbert K.*, *Allbauer J.* és *Szauter J.* r. k. tanítók. Jelenlegi plébánosuk: *Francz József*, kántortanító: *Prenek József*.

A *baptista imaház* Heil telkén, 1927-ben épült. Régi vezetőjük, a sárszentlőrinci származású *Haffner István*.

Az *izraelitáknak* Villányban van imaházuk és a mohácsi lelkészséghez tartoznak. Az első izraelita Alt Hermann és Mór 1848-ban Bonyhádról jött Magyarbólyba. Itt lakott Weisz Dávid, Böhm A. és Engel Sámuel kereskedő (1876—1930), de ezek már elhaltak. Jelenleg Engel Leó és László és Vajda Zoltán kereskedők képviselik az izr. hitfelekezetet.

III. A magyarbólyi evangélikus gyülekezet részletes története.

1. Az első evangélikusok beköltözése és letelepülése Magyarbólyban.

Az első evangélikus, *Hock János* nevezetű, 1803-ban, Bátaapáti tolnamegyei községből jött Magyarbólyba. Később, 1815-ben, már többen követték őt. 1823-ban történt, hogy a nagykiterjedésű dárdai uradalomnak, melyhez Magyarbóly is tartozott, nemesen érző róm. kat. tulajdonosa *Eszterházy Nep. János gróf*, evang. vallású jószágigazgatójának, *Landgraf* tanácsára, átírt a szomszéd Tolna megyébe és az oda már a németországi rossz megélhetési viszonyok, s az ottani háborúk utáni elszegényedés és nyomorúság miatt, 1720 óta Würtemberg, Hessen, s a Rajna mellékéről odatelepült, szorgalmas evang. németajkú telepesekből kért munkásokat, azon célból, hogy az elhanyagolt úrbéri földeket átvegyék és megmunkálják. Sokan eleget tettek e kérelemnek s az evang. németajkúakból egymásután több telep létesült, így: Magyarbólyban, Kácsfalun, Ivándárdán, Borjádön és Bolmányban.

Az első evang. telepesek Magyarbólyban: *Hock János*, *Jung Dániel* Bátaapátiból, *Jaszmann Péter* Zsibrikből, *Glöckner Jakab* Bonyhádról, *Nuszkern János*, *Jung András*, *Meinhardt György* Majosról és *Buschbach Konrád* Gyönkről.

Későbbi telepesek (zárójelben egyesek származási helyét is feltüntetve): *Bonyhádról*: Bernhardt, Jung, Heil, Karl; *Bátaapátiból*: Póth, Mérnyi, Engel (Hessen), Hehl, Jung, Kremer, Hufnágel, Wild, Kresz, Lach; *Mórágyról*: Peller, Kremer, Schiszler (Feuerbach), Schneider (Hidas és Váralja is), Glöckner, Schwarz, Christmann, Hönig, Preisz; *Izményről*: Bier, Rittinger, Till, Schuchmann, *Kismányokról*: Pflug, Hekkerné szül. Schmidt; *Nagyszékelyről*: Neuhäuser; *Varsádról*: Schlitt (Bilertshausen-Hessen); *Majosról* és *Felsőnánáról*: Braun (An-

gersbach); *Alsónánáról*: Fridrich; *Hidasról*: Hammel (Homburg am der Ohm); *Gyönkről*: Steitz; *Kácsfaluról*: Muck; *Váraljáról*: Pitz család. *Ackermann* származási helye Klosterstadt, Darmstadt-Hessen, *Krohé* Rothenburg am Nekar és Owisheim Würtenberg, *Krause Thüringen-Erfurt*, Leitsmannndorfi és Ochsenburgi Lasberg Emilia grófné (Roykó lelkész neje) Randesakker Bajor o., Salzmann Károly urad. felügyelő (Schnepfenthal).

Magyarbóly szörvényaiban letelepült ev.-ok és származási helyük: Főherceglakon: Kleblovszky Antal (Nagylak) felügyelő, Zimmermann Károly jószágigazgató (1846 körül), Reich Károly (Igló) adjunktus, Révy Károly mérnök, Fischl János (Királyfalva) állatorvos, Maier Emil jószágkormányzó, Villányban: Grosz János urad. pincemester (1846), Lemle Gábor (Alsónána), Dietz Dániel (Lambrecht, Bajor o.), Hercegtöttösön Héra József (Váralja), Szontágh Mihály vendéglős (Késmárk), Sátorhelyen: Dorner János (szül. Zurány) és Zoltán György tisztartók, Németbólyon: Babtist János pincemester (Klein-Wölken Porosz o.), Idamajorban: Nordmeyer Károly intéző, Schmorl Bernát (szül. 1830, Wölkau Porosz o.) tisztartó, Beremenden: Schmorl Waldemár, Hutter János (Locsmánd), Freytag Guidó tisztartók, Kislippón Nemegeyi Ákos tisztartó (Nagyszebenben szül. 1841 körül), Fischer Christián-Frigyes (szül. 1820 Dettingen Würtenberg), Schneider Dániel (Mekényes), Virágoson Jürsch Henrik molnár (Prisanoviz, Mecklenburg Schwerin). Roykó magyarbólyi lelkész eskette Baranyaváron lakó Nendtwich Sándor mérnököt és Nemes Zolnay Klárát 1858. május 31-én és temette el 1858. aug. 5-én Pécsen, Nendtwich Tamás késmárki származású gyógyszerészt és ev. egyházfelügyelőt és Magyarbólyban, Nemes Zenthe László ref. mérnököt 1879-ben.

A világháború és szerb megszállás után (1918—21) költöztek Magyarbólyba s kapcsolódtak bele az ev. egyházi életbe, a magyar ajkú, ref. Hoffer Béla, Löczy Ferenc, Kovács Sándor, Szarka Sándor, Gyana Illés, Kozma Ferenc és családja.

Megjegyzendő, hogy Magyarbóly környékbeli községekben — eltekintve a reformáció kezdetén Sztárai által alapított sok protestáns gyülekezettől — már előbb is voltak evangélikusok. Schultz r. kat. plébános gyülekezete történetében megjegyzi, hogy a szomszéd faluban, „Németmárokban, a XVIII. sz. elején, a róm. kath. vallásúak száma még kisebb volt”. 1741-ben Né-

metmárokon 18 házban még evangélikusok laktak. A közeli Vírágoson, Siklóson, Mohácson is már előbb voltak evangélikusok (lutheránusok), de lelkész és tanító nélkül.

2. Az evangélikusok szervezkedése és első tanítói: Hammel, Bissinger, Buss, Nonnenmacher. Az első ev. istentisztelet. Az első ev. Iskolaalapítás és temetővétel. Mint szórvány Bonyhádhoz, majd mint filia Kacsfaluhhoz tartozik. A legelső anyakönyv (1835). Schaumburg-Lippe hercegi uradalom, mint az ev. gyülekezet pártfogója.

Az első ev. betelepülőknek, őseiktől öröklött első feladatuk az volt, hogy szívük mélyében lakozó istenfélelmüknek és vallásosságuknak külsőleg is kifejezést adjanak s gyermekeiknek az elemi tudományokban való gyakorlásáról, valláserkölcsi neveléséről gondoskodjanak. Természetesen ezt eleinte, míg csak pár családból állottak, csak a legegyszerűbb módon vihették keresztül. Egy egyszerű földműves, *Hock János* volt az első, ki időnként a gyermekeket maga mellé gyűjtötte, írni, olvasni és a legszükségesebb vallási ismeretekre megtanította. Vasárnap és ünnepnapon a felnőtteket is összegyűjtötte házában és istentiszteletet tartott, énekkel, imával és bibliaolvasással. Később egy nagyon ügyes, vallásos lelkületű, kiszolgált katona, *Bient Gottlieb*, vette át a tanító és előimádkozó szerepét, ki az istentiszteleteket, *Hönig és Nuskern* családok magánházaiban tartotta. Istentiszteleteiket a másvallásúak eleinte sokszor megzavarták, sőt az uradalom akkori hivatalnoka, *Trepini*, pandurokkal verette szét az imádkozó híveket, s a szobát, ahol az összejövetelt tartották, bezáratta. Mindezek a bántalmazások és üldöztetések azonban csak az üldözöttek hite és vallásossága megerősítésére szolgált. Később, a kat. uradalmi tisztviselők is, megismerve az evangélikusok szorgalmát és becsületességét, felhagytak az üldözéssel s az evang. hívek a r. katolikusokkal a *legjobb barátságban* éltek s élnek mind a mai napig.

1820-ban, — miután az evangélikusok lélekszáma meg-növekedett — egy szalmafedéles házat vettek, mely imaház és iskola céljára szolgált.

Az egyházközség első rendes tanítója, *Hammel Henrik* volt, aki azonban Bácskába hivattatván, csak rövid ideig,

1820—1822. működött itt. 1823—24 *Bissinger János*, 1825—34 Buss Miklós volt itt tanító. Majd 1835-ben, a gyülekezet *Nonnenmacher Károlyt* választotta meg tanítójává. A tanítók elvégezték a gyermekek tanítását, vezették az istentiszteletnél az éneket, predikáltak és temettek is. Az úrvacsorát a tolna-megyei lelkészek, közöttük különösen *Borbély* bonyhádi lelkész, kinek hatáskörébe Magyarbóly mint szórvány tartozott, és a szomszéd nagyharsányi ref. lelkész osztotta ki. A keresztelest, a szomszédos ref. és kat., különösen pedig a nagyharsányi ref. németmárokai róm. kat. és a helyi gör. kel. templomban végeztették el. A tolnai egyházmegye a folyton növekvő számú délbaranyai ev. hívek ellátására, abban az időben legtöbb ev. lélekszámot magában foglaló Kácsfalura 1829-ben *Bors János* levitát küldte ki és lelki gondozás alá helyezte a magyarbólyi, ivándárdai és bolmányi híveket.

1830-ban, nagy áldozattal kijavították az iskolát és temető céljára egy hold földet vásároltak.

A legrégibb anyakönyvi feljegyzések 1835. március 2-től fogva vannak. Legelől az ev. vallású Jaszmann János neve van feljegyezve, kit 1835. március 3-án *Kádas Imre* nagyharsányi ref. lelkész keresztelt.

A magyarbólyi evang. hívek lelki gondozását és vallásszabadságukban való kellő megvédésüket, sem a tanítás gondjaival elfoglalt tanító, sem a nagy távolságra fekvő kácsfalui levitapredikátor teljesíteni nem tudta, így a hívek, kik mint a pásztor nélküli nyáj, elhagyatva érezték magukat, arra vágyódtak, hogy helyben lekipásztoruk legyen, ki a híveket behatóbban gondozza és az ellenséges támadások ellen megvédje, s megoltalmazza. Ennek megvalósítására a legjobb alkalom akkor kínálkozott, midőn *Bors János* kácsfalui levitát Kácsfaluról elhelyezték, s ezáltal megszűnt az a kötelek, mely Magyarbóly filiát Kácsfaluhoz fűzte. A magyarbólyi evang. leányegyház *Röck Lajos*, hercegi uradalmi ügyész vezetésével sürgősen megtette a lépéseket aziránt, hogy Magyarbólyt önálló gyülekezetté szervezzék át. Itt jegyezzük meg azt, hogy a dárdai uradalom, Magyarbólyal együtt, az 1843. évben, az ev. vallású *Schaumburg-Lippe György Vilmos* uralkodó herceg tulajdonába ment át, amely időtől fogva a hercegi uradalom neve, s

annak bölcs vezetősége, mint jótékony angyal lebeg a magyarbólyi gyülekezet további sorsa és fejlődése felett.

Schaumburg-Lippe György Vilmos herceg.

3. A magyarbólyi evang. egyház története, első rendes lelkesze, Roykó Károly alatt, 1846—1878. Anyagyülekezetté alakulás. Oberndorf Henrik tanító. Reformátusokkal való szerződés. Paplak, templom és új iskola felépítése. Harangvétel. Gusztáv Adolfi egylet adománya. Templomfelavatás. Magyarbóly az 1848-ik szabadságharcban. Karsay püspök egyházlátogatása Röck Lajos mint a gyülekezet első felügyelője. Pécs, Eszék, Adolfsdori filiák, Magyarbólyhoz való csatlakozása. Lagler Lajos, Ebner Gusztáv, Seiler Frigyes segédlelkészek. Roykó halála.

Röck Lajos, hercegi uradalmi ügyész (ki született 1807. Mándok, Szabolcs m. elhalt Pécsen 1887. jan. 28. Neje Miticzi Sárosy Júlia volt) folyamodványára, melyet Magyarbóly, Ivándárda és Virágos evangélikusai nevében a vármegyéhez felterjesztett, 1845. szept. 27-én, az akkori országos törvények

szerint, egy bizottság szállt ki, hogy megállapítsa a törvényes létszámot, mely egy anyagyülekezet létesítéséhez szükséges. Miután Magyarbólyban 67 és fél, Virágoson 4 és fél, Ivándárdán 44, összesen tehát 116 evang. házaspárt találtak, még ugyanezen év szept. 29-én, a vármegye azt a határozatot hozta, hogy a folyamodó gyülekezet lelkészt választhat magának.

Rökk Lajos hercegi ügyész, egyházielügyelő.

Az egyházkerület 1847. ápr. 14-én, Győrben tartott közgyűlésén hivatalosan is kimondta és elismerte anyagyülekezetnek Magyarbólyt. Első rendes lelkészéül *Roykó Károly*, szárazdi káplánt (*Roykó* 1811. márc. 11-én született Sopronban) egyhangú lelkesedéssel választották meg, ki állását 1846. márc. 6-án foglalta el, s hivatalába márc. 26-án *Ritter J.* majosi és *Bermann L.* izményi lelkész által ünnepélyesen beiktattatott. Ápr. 9-én tartották az első ev. egyházközségi közgyűlést, melyen Magyarbóly, Ivándárda, Virágos az országos törvények alapján szervezkedési szabályaikat meghozták. E közgyűlésen jelen voltak többek közt: *Zimmermann Károly*, főhercegi jószágigazgató Lakról, *Peringer Sándor*, a gróf Batthyány ura-

dalom jószágfelügyelője Siklósról, *Röck Lajos*, hercegi ügyész, *Hutter János* hercegi tiszttartó (Hutter András volt locsmándi ev. lelkész, s neje Szeletzky Henriette fia, ki — érdekes Vértesi jelenlegi lelkésznek anyai részről rokona volt.) stb. Egy házközségi felügyelővé *Röck Lajost*, jegyzőkönyvvezetőül *Dorner János*, bellyei uradalmi hivatalnokot, gondnokokká *Jasz-*

Roykó Károly lelkész.

mann Pétert és Glöckner Jakabot választották meg. Presbiterek lettek: Zimmermann Károly, Peringer Sándor, Hutter János, Zoltán György, Jung Sebestyén, Jung Dániel bíró, Buschbach Konrád, Schneider Jakab, továbbá Virágosról, Jürg Henrik és Ivándárda filiából Jung Henrik és Drechsler Henrik.

Két nagyon fontos határozatot hoztak e gyűlésen. Először, hogy „a kisebbségben lévő reformátusok csatlakoznak az evangélikusokhoz és egy ágostai hitvallású evangélikus egyházközséget alkotnak.” Másodszor elhatározták egy lelkészlak megépítését. E célra nyomban a közgyűlésen 359 forint jött össze, melyhez a jegyzőkönyv tanúsága szerint a következők adakoztak: Zimmermann K. 50, Peringer S. 50, Röck L. 50, Hutter J.

40, Gross J. 20, Zoltán Gy. 20, Dorner J. 20, Gruber S. Bánról 2, Forster S. 1, Willaume J. Bánról 15, Krügel F. 5, Jürsch H. 25, Kopánics J. Sátorhelyről 4, Schützl Mátyás Nemetbóly 4, Wind J. Nyárádról 2, Fritsch J. 20, Henfel baranyavári mérnök 5, Irján J. 1, Nendtvich 5, Foit szöllősi adjunktus 5, Tomka mérnök 5, Rhode Baranyavárról 6, Bergmann izményi lelkész 8 forintot és Schindler János 20 krajcárt. A paplak-építés vezetésére, Hutter János tiszttartót kérték fel. Klausner Károly, eszéki építőmester tervrajza nyomán, a paplak még ez év 1846. szept. 8-ra teljesen el is készült. Az építés 3150 forintba került, ebből az összegből 1140 forint adományból, 1160 forint az uradalomban teljesített aratásdíj átengedéséből és 850 frt. a hívekre kirótt kivetésből jött össze.

1846. nov. 1-én a *pécsi* evangélikusok Magyarbólyhoz csatlakoztak, s Roykóval külön szerződést kötöttek.

A magyarbólyi lelkészség területe ez időben hosszában 9 órányi és szélességben 4 órányi kocsuiúnyi kiterjedésű volt, 900 lélekkel, 2 filiával és 18 szórványközséggel. A filiák kivételével, ahol 300 evang. lélek volt, saját imaházukkal, a többi szórványterületen lévő evangélikusok, mind a Krisztus tiszta evangéliumát hirdető magyarbólyi, még akkor szerény szalmafödeles evang. imaházban találták meg vallásos lelkük kielégítését.

Itt említjük meg, hogy Roykó lelkész 1846. okt. 17-én, feleségül vette *Lassberg Henriette grófnőt*, majd ennek 1856. jún. 9-én történt korai elhunytá után 1857. febr. 23-án nőül vette első feleségének nővérét, *Lassberg Emilia grófnőt*.

Az 1848-iki *magyar szabadságharcban*, a magyarbólyi evangélikusok, és a más vallásúak is, dacára annak, hogy németajkúak voltak, hazafiasan viselkedtek és a magyar szabadságért ők is hűséggel harcoltak. Néhai *Jung Dániel* elbeszélése szerint, az ő szívüket is megihlette Petőfi dala és Kossuth lángoló szózata, s örültek, hogy a jobbágyság a robot alól felszabadult. Március 15-ét, e vidék németajkú magyarsága, most is *Kossuth ünnepnek* hívja.

Midőn a magyarokat a négy felől betörő ellenség el akarta nyomni, a magyarbólyiak az u. n. „*Nyárádi szabadcsapatokhoz*” csatlakoztak (a mostani Nagynyárad volt akkor egyideig a járás székhelye), mely a Dráva vidék megvédésére alakult. A

magyarbólyi községi levéltárban *Szedlák* akkori jegyző feljegyzése szerint, azt olvassuk, hogy Magyarbólyban a kiképzett nemzetőrök száma 106 volt, egy kapitánnyal két hadnaggyal és egy őrmesterrel az élén. A különböző baranyai csapatoknak, 1849. január 11-ikén a magyarbólyi uradalmi ügyész lakása előtt (a mai Kapp házánál) szemlére kellett megjelenni. Az is kitűnik ez iratokból, hogy a magyarbólyiak a haza oltárára, 300 forintot készpénzben és 6 ezüst gyertyatartót ugyan csak 300 frt. értékben ajánlottak fel.

A szabadságharc után, midőn 1849—1850-ben különösen a baranyavári és siklósi járásban *kolerajárvány* dühöngött és nagyon sokan megbetegedtek, kétségbeejtő helyzetben, Roykó lelkész haláltmegvető, bátor fellépésével, betegek látogatásával, vigasztalásával és okos egészségügyi intézkedésével (egyik felügyelete alatt levő járványkórházban 120 betege közül, csak 10 halt meg), sokakat megmentett az életnek. Roykó ezért kitüntetésben részesült, amennyiben az akkori helytartó, *Geringer*, dicsérő oklevelet nyújtott át neki, melyben szóról-szóra ez állott: „*Roykó Károly egyházi szónok úrnak, Baranya megyében közelebb dühöngő kolera betegség alkalmával kitüntett áldozatteljes viseletéért, teljeshatalmú cs. és kir. biztos úrnak magas megelégedését jelenteni méltóztassék*”.

1850-ben meghalt Nonnenmacher tanító, s még ugyanezen évben *Oberndorf Henrik* választatott meg kántortanítónak. (Oberndorf Majoson, Tolna m. született 1821. jan. 1-én)

Az a három öl széles és öt öl hosszú házikó, mely imaház céljára szolgált, oly rossz állapotban volt, hogy égetően szükségessé vált egy rendes templom felépítése. Alig fizette ki a gyülekezet a lelkészlak költségeit, most újabb, nagyobb építkezésbe fogjon? De hogyan? Miből? Templomépítés céljára csupán 246 forint állt rendelkezésre. De hol van még a többi? Roykó lelkész Istenben való hite azonban tudott a sziklából is forrást fakasztani. Sajátkezüleg írt és küldött el bel- és külföldre vagy 100 folyamodványt, majd szíveket megindító szónoklatával oly áldozatkész lelkesedést teremtett, hogy a hívek a templomépítést egyhangulag elhatározták és minden kényszer nélkül, önként vállalkoztak arra, hogy minden ház, minden második napon egy munkást állít a templomépítéshez. A templomépítést *Galba* építőmester terve és *Krügl Frigyes* sik-

lósi kőművesmester vezetésével, Isten nevének segítségülhívásával, 1854. április 24-én kezdték meg, s még ugyanezen év október másodikán egész a toronytetőig elkészült, úgyhogy Borbély József esperes közreműködésével „Isten dicsőségére”

Magyarbólyi ev. templom és paplak.

az oltár alá az *alapkövet* nagy ünnepélyességgel elhelyezhették.

A következő években az orgona kivételével lassanként a templom belső berendezése és felszerelése is elkészült, úgyhogy 1858. okt. 10-én Wollmuth Lipót h. püspök (a rendes püspök Haubner Máté amint a bevezető részben olvashattuk, magyar hazafisága miatt Kufsteinban volt bezárva), Borbély József esperes és Roykó Károly helybeli lelkész segédletével nagy ünnepélyességgel felavathatta. Az ünnepi beszédet német nyelven Schneider Károly bátaapáti, magyar nyelven Badics István sárszentlőrinci lelkész tartotta. Felemelő pillanat lehetett, midőn az evang. hívek és másvallásúak óriási tömegének részvételével, e délbaranyai egyetlen evang. templom felavattatott. A

vendégek között, kik az ünnepély fényét emelték, jelen volt *Schaumburg-Lippe Vilmos* herceg is, ki nem csak passzív módon vett részt az istentiszteleten, hanem „*Ki dolgát csak Istenre hagyja*” éneklésében aktív módon is részt vett. Jelen voltak még: *Szokoly* igazgató, s a főhercegi és hercegi uradalom hi-

Schaumburg-Lippe Vilmos herceg.

vatalnokai, a siklósi és sellyei uradalmak, Siklósnak a ref. esperességnek kiküldöttei, a kácsfalui lelkész és Ivándárda, Kácsfalu, s a szlavoniai Valpo, Miholác evang. képviselői síb. Hálatelt szívvel áldhatta az egész gyülekezet a jóságos Istent, hogy az ő csodálatos kegyelmével, a kis mustármagból terebélyes fát növesztett, melynek árnyékában, a megfáradtak és megterheltek megnyugodhatnak, erőt és vigasztalást nyerhetnek. Hálatelt szívvel kell a mostani gyülekezetnek is dicsőítenie az Urat, hogy az ősök lelkébe oly hithűséget, az egyház

íránt lankadatlan buzgalmat és ragaszkodást öntött, melynek láttára a magyarbólyi gyülekezet úgy bent, mint a külföldön nemes célja elérésére, számos megértő jóbarátot, s áldozatkész jöltevőket szerzett.

A templomavatás alkalmára készítette, templomunknak most is legértékesebb műkincsét képező, az úri szent vacsorát ábrázoló oltárképet, az akkor éppen Bécsben tanuló, később világhírűvé vált fiatal magyar evang. festőművész, *Madarász Viktor*. A kép értéke 420 frt. volt, mely összegből azonban a fiatal művész 294 forintot elengedett. *Hutter Katalin* kisasszony (Hutter János tisztartó nővére) vörösbársony, aranyrojtos oltár és szószékterítőt, *Mérnyi István* virágosi vendéglős, a most is használatban lévő úrvacsora-kannát adományozta.

A templomépítés összes költségei, 1860. december végével, 6074 forintot tettek ki. Ennek fedezésére a következő adományok folytak be: Albrecht főhercegtől 210, ref. gyülekezetektől 50, róm. kat. egyház tagjaitól 68, környékbeli hívektől 409, gyűjtésből 157, hagyatékokból 63, alapköveteteli predikációi iratokból 36, templomfelavatáskor perselypénzből 92, a szászkoburgi, frankfurti és bückeburgi Gusztáv Adolf egyletektől 1852—58 1573 frt. Templomépítési tőke 246 frt. volt. 1852—60 befizetésekből 2850 frt. jött össze. Ezenkívül a Schaumburg-Lippe hercegi uradalom ajándéka építési anyagban 1020 frt. érték, végül, a hívek különböző templomfelszerelési ajándékainak értéke 400 frt.-ot tett ki. A jótékony adományok összege 4085 frt. volt. A kézimunkák, melyeket csupán a magyarbólyi evang. hívek teljesítettek, a fuvarokat is kézimunkába átszámítva, összesen 4000 napot tettek ki.

Az áldozatkészség, a béke és egyetértés napjaira sajnos a viszály és egyenetlenség szomorú napjai következtek. Az elégtelenkedők Oberndorf tanító ellen vádoskodtak, majd ki akarták őt lakoltatni, mire a törvényszék többeket el is ítélte. Nem akarjuk azonban ezt részletezni, csak arra akarunk rámutatni, hogy 1863. okt. 11-én az új orgona felállításával és felavatásával úgy látszott, hogy a harmonia is helyreállott Royko, a gyülekezet és Oberndorf tanító között. A bécsi *Hesse cégtől* rendelt 1100 forintos orgona költségeit is, a gyülekezet legcsekélyebb megterhelése nélkül, ismét Royko lelkész gyűjtötte össze, melyhez a legtöbb adománnyal újból a Schaumburg-Lippe

hercegi uradalom, a Gusztáv Adolf egylet és a környékbeli hívek járultak.

Az egyházi élet gyönyörű fejlődésnek indult. Ennek bizonyossága az is, hogy dacára az 1864-iki rossz termésnek, elhátározták, hogy a régi bedüléssel fenyegető iskola helyett, újat építenek. Az iskola alapkövét, Isten segítségével hívása mellett, 1865. ápr. 18-án tették le és ugyanezen év októberében az teljesen el is készült. 2400 forintba került. Ennek fedezésére szolgált a régi iskolaépület eladásából 500 forint, Schaumburg-Lippe herceg által adományozott épületanyag értéke 500 frt. és az az épület telke. A fuvart és a kézimunkát ismét a hívek szolgáltatták.

A gyülekezet adósságát, 1869-ig az áldozatkész Gusztáv-Adolf egylet segítette törleszteni. Miután az egylet 1870-től, segélyzését tovább nem teljesíthette és még 829 frt. adósság maradt fenn, ez a 89 házaspárra vettetett ki. Így volt lehetséges az, hogy míg 1846-ban, iskola és imaház céljára csak egy szalmafedeles ház volt a gyülekezet vagyona, most rövid 20 év múlva egy szép lelkészlak, gyönyörű templom és iskola hirdette Isten dicsőségét, a hívek és a jóltevők buzgóságát és áldozatkészségét. Miután a magyarbólyi egyházközség alapja biztosítva volt, Roykó teljes erejét, a gyülekezet tagjai vallás-erkölcsi életének gondozására fordíthatta.

Roykó lelkész buzgó működése a külföldön sem volt ismeretlen. A magyarhoni evangélikusok helyzetének megismertetése végett Roykó lelkész 1867. aug. 15-én a Gusztáv-Adolf egylet nagygyűlésére Wormsba utazott, ahol a Szentháromság-templomban, nyomtatásban is megjelent előadást tartott. Midőn Roykó ünneplő magyar ruhájában Wormsban megjelent, mindenhol szíves szeretettel üdvözölték, és evang. szellemtől, s magyar hazaszeretettől áthatott beszéde, s az egyik közében elhangzott toasztja a hallgatóságra mély benyomást tett. (Toasztot ábrázoló képe megjelent a Luthernaptárban.

1868. aug. 31-én, főlemelő örömnépe volt az egyházközségnek, midőn *Karsay Sándor* püspök, canonica visitatiot, vagyis egyházlátogatást tartott. Jelen voltak: *Schleining Károly* esperes, *Ritter István* egyházmegyei jegyző, *Schneider Károly* bátaapáti, *Haffner Lajos* hidasi lelkész, *Nádossy István* pécsi gyülekezeti felügyelő, *Nendtvich Sándor*, *Koch János* esküdt,

Röck Lajos helyi felügyelő stb. Az egyházlátogatás templomi ünnepi istentisztelettel kezdődött, mely alkalommal a beszédet Ef. 4. 11—16. alapján a helyi lelkész tartotta, az anyaegyház és a filiabeli tanítók pedig az iskolásgyermekkel Luk. 15. 11 és Máté 25. 1—13 szerint katechizációt tartottak.

1869-ben Pécs, mely 1846. nov. 1-től Magyarbóly filiája volt anyaegyházközséggé alakult, helyette a szlavoniai *Adolfsdorf* (1866) és *Eszék* (1871. jan. 6.) csatlakoztak, mint filiák Magyarbólyhoz.

1871-ben Roykó lelkész szigorú fellépésére sikerült a hívet, a keresztyénellenes temetési lakomákról leszoktatni.

1872. körül, midőn a Villány-Magyarbóly-Eszéki vasútvonal megépült és az ország és vármegye bizottságát hozva az első gőzmozdony Magyarbóly állomásra berobogott, most is élő tanu, Máthé Ödön volt dárdai járási tisztviselő elbeszélése szerint általános tetszést aratva, a vasutra Isten áldását kérve, Roykó eme felejthetetlen szavakkal kezdte felavató beszédét: „Sause, brause, du tobendes Dampfross!“, vagyis magyarul: „Sisteregj, dübörögj, te rohanó gőzparipa!“ 1872-ben, a nagy magyar regényíró *Jókai Mór*, a dárdai kerület országgyűlési képviselőjelöltje a magyarbólyi urad. parkban, hol most az óvoda áll mondta el programbeszédét. Utána hamarosan meg is választották képviselőül.

Roykó majd minden évben több nagylelkű adományról tehetett jelentést gyülekezetének. Így 1870-ben Schaumburg-Lippe herceg, az egyházközségnek épületei fenntartására 4, lelkészi javadalom céljára 8, tanítói javadalom céljára 6 hold szántót adományozott. Legelőrendezéskor, a mindenkori ev. lelkész használatára 6, a tanító részére 3 hold szántó jutott. 1875. jan. 1-én *Mérnyi* siklósi hívünk, toronyóra céljára 800 forintot hagyományozott végrendeletileg, amely halála után özvegye által volt kifizetendő. 1877-ben *Hatz Tinka*, Roykó gyámleánya, ki szülei halála után, mint árva leányka, a lelkészlakban oltalmat talált, s vidám költői lelkületével, a lelképásztori munkában megfáradt Roykó életestjét bearanyozta, halából 1075 forintot adományozott, melyből a hagyományozó rendelkezése értelmében egy gyönyörűen hangzó, most is meglevő 245 kgr. harang vétetett, a fennmaradó 400 forint, mint alap

kezeltetett, amelynek kamataiból konfirmációkor szegény konfirmandus leányok részére ruha szereztetett be. *Hatz Tinka* korán, 16 éves korában hunyt el, s a magyarbólyi temetőben nyugszik. Sirját a konfirmandusok hálás szeretettel gondozzák.

Az 1878-iki év nagy aggodalmat és szomorúságot okozott a gyülekezetnek. A hosszú, 32 éven át fáradhatatlan buzgalommal működő lelkipásztor, Roykó Károly, ki már régóta gyengélkedett, súlyosan megbetegedett, s 1878. szept. 24-én, az Urban csendesen elhunyt. Óriási részvéttel a magyarbólyi ev. temetőbe temették el. Sirkövének felirata: „Nyugodjál békében a sok fáradalom után!”. Roykót lángoló hitbuzgóság, fáradhatatlan munkakedv és Istenben való törhetetlen bizodalom jellemezte.

Roykó még életében, a paplak előtt 5 tölgyfát ültetett, melyek nevének öt betűjét jelképezték. Az öt susogó tölgyfát, melyek alatt viharkor az éjjeli őr is oltalmat talált, Schneider bátaapáti lelkész egy érdekes német költeményben is megörökítette. Az öt tölgyfa később annyira elterebélyesedett, hogy a gyülekezet kénytelen volt kivágnatni, helyette a temetőben, Roykó sirköve tövében egy hársfát ültetett.

Segédlelkészek voltak Roykó mellett: Pécs filiában 1856-ban *Lágler Lajos*, Magyarbólyban, 1871. okt. 22-től 1872. szept. 21-ig *Ebner Gusztáv*. Ebner később pozsonyi lelkész lett, költő és író, kinek műveiből, bár valamennyit német nyelven írta, igaz magyar lélek csendül ki. Mint esperes halt el Pozsonyban 1925-ben. — *Seiler Frigyes* 1872—79-ig volt s. lelkész.

4. Seiler Frigyes rövid lelkészkedése 1879. jan. 15. — 1883. ápril. 18.-ig. Schleining Vilmos adminisztrátor. Schmorl Bernát egyházfelügyelő.

Roykó után, 1879. jan. 15-én *Seiler Frigyes*t választotta meg a gyülekezet lelkészéül. Seiler bár nagy buzgósággal kezdte meg működését, nem sokáig lelkészkedhetett, mert irigyei vádaskodásai miatt, 1883. ápril. 18-án állásáról kénytelen volt lemondani. Ez idő körül, mint helyettes működött itt *Schleining Vilmos*. 1879-ben *Schmorl Bernát* urad. főintézőt választották meg egyházfelügyelővé.

Seiler Frigyes lelkész.

5. Az egyházközség története, Kottler Ottó lelkészkedése alatt, 1883. nov. 5-től 1889. szept. 17-ig. Templomfestés, toronyórávétel, temetőajándékozás.

Seiler után, 1883. nov. 5-én, *Kottler Ottót* választották meg egyhangúlag lelkésszé. Az ő idejében viharos gyűlések játszódtak le, de Kottler nagy szigorúsággal rendet teremtett, s amint az öregek mesélik, a viszálykodókat a gyűlésről ki is utasította. Midőn 1889-ben a bácskai, bulkeszi gyülekezet meghívására, Kottler eltávozott, hat éves itteni lelkipásztori működésére nyugodt lelkiismerettel tekinthetett vissza, mert erős szervező képességével a gyülekezet belbékéjét megteremtette, s a fejlődés alapjait lerakta.

1884-ben, Kottler idejében alakították át és újra hangolták az orgonát. 1886-ban deszkázták ki a templomtetőt és nagyobbitották meg az iskolát. Ugyancsak 1886-ban *Kottler* lelkész, *Czipott Zoltán dr.* magyarbólyi körorvos, *Nordmeyer* intéző buzgólkodására, a templomot kijavították és *Marxreiter* festőművész által az ablakok felett Luther-rózsa diszítéssel is feléke-

sítve, izlésesen kifestették. A gyülekezet ehhez 480, Schaumburg-Lippe herceg 972 forinttal járult. Ebben az évben jutott a gyülekezet Mérnyi özvegye útján 800 forint hagyatékhoz, melynek árából, 1887-ben a bécsi *Schauer Emil* óragyárból, egy most is pontosan járó *toronyórát* szerzett. A *temető* nagymbővítéséhez, a hercegi uradalom 780 négyszögöl földet adományozott és a papi és tanítói földeket jobb földekkel cserélte ki.

Mind eme dátumok élő bizonyosságai a gyülekezetben lévő

Kottler Ottó lelkész.

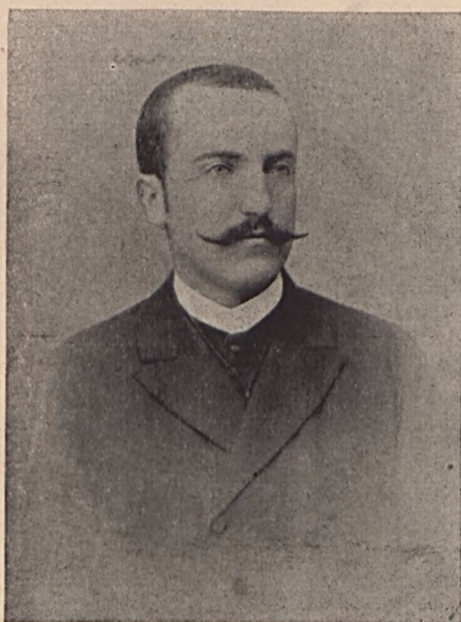
áldozatkész szeretetnek és élő evangéliomi hitnek, mely a szorgalmas templombajlásban és az úrvacsorával élők számának szaporodásában is megnyilvánult.

Kottler eltávozása és a lelkészi állás megüresedése után, a gyülekezet és a hercegi uradalom között sajnálatos nézeteltérés fordult elő, melynek folytán a gyülekezet legnagyobb sajnálatára, Schmorl, az egyházfelügyelői tisztségről leköszönt.

6. Az egyházközség története Hafner Vilmos lelkészkedése alatt, 1890. febr. 22 — 1901. okt. 27-ig. Geyer László és Wurch Gyula tanítók. Nordmeyer Károly és Geidemann Ottó

egyházfelügyelők. Templomalapítvány létesítése. Magyarország 1000 éves fennállásának megünneplése. Gyurácz püspök egyházlátogatása. Első szektamozgalmak.

Kottlernek Bácskába való távozása után, a gyülekezet szótöbbséggel, *Haffner Vilmos* felsőnáni segédlelkészt választotta lelkészévé. Haffner szelidlelkű, jószívű, buzgó lekipásztora volt gyülekezetének. 11 évi működése alatt, az egyházi élet külső és belső felépítésénél nem hiányoztak a felemelő és örvendetes

Haffner Vilmos lelkész.

mozzanatok, de emellett a nehéz megpróbáltatások és szomorúságot okozó események sem (szekták).

Haffner idejében az egyház 1890-ben, három lánc rétet vett 595 forintért. Ebben az évben köszönt le tanítói állásáról Oberndorf Henrik, ki 1850 óta, tehát negyven hosszú esztendeig, jó igyekezettel, de sok küzdelemmel töltötte be tisztét. Utódául *Geyer Lászlót* választották meg, ki Oberndorf mellett, mint segédtanító működött és szorgalmas törekvésével a gyülekezet bizalmát megnyerte.

1890-ben ünnepelte a gyülekezet, a vallásszabadságot kimondó 1790—91. törvénycikk 100 éves évfordulóját, s 1894-ben a protestáns vallásszabadságért küzdött és elesett Gusztáv-Adolf svéd király születésének 300-ik évfordulóját.

1891. júl. 12-én a gyülekezet *Nordmeyer Károly* uradalmi intézőt választotta meg felügyelőjévé, ki a beléje helyezett bizalomnak nagy buzgósággal igyekezett megfelelni. A következő évben rávette a gyülekezet tagjait arra, hogy egy templomala-

Geyer László tanító.

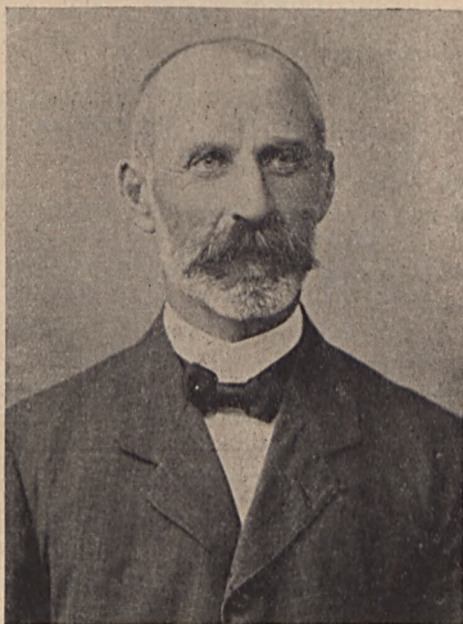
pítvány megteremtése céljából, melynek kamataiból egykor az összes gyülekezeti terhek fedeztetnének, minden házaspár egy negyed hold kukoricaföldet vállaljon megmunkálásra, s ennek jövedelmét templomalapra engedje át. Ebből létesült 800 forint kezdettel a templomalap, mely sajnos a hadikölcsönjegyzésnél elértéktelenedett.

1892-ben a tanító használatára, új istálló és pajta épült; a lelkész használatára pedig, ugyanazon tető alatt egy pajta és a gyülekezet részére, egy gyülekezeti kamara.

1893. szept. 24-én, a németek nagy császára, II. Vilmos

Magyarországra, Izabellaföld pusztára érkezett Frigyes főherceg meglátogatására, mely alkalommal ugyanott evang. istentiszteletet tartottak. Az istentiszteleten közreműködött Guggenberger ráckozári aleseperes, Gráf bonyhádi és Haffner lelkész. Az éneket vezető kántortanítók közül jelen voltak: Mühl, Pfendsack, Becht, Geyer és Dessauls. Énekek voltak: „Erős vár...”, „Maradj meg kegyelmeddel...”.

1895-ben Geyer tanító, keveselve a tanítói fizetést, állásáról lemondott, s helyette 1895. febr. 20-án, *Wurch Gyula* pogá-

Wurch Gyula tanító.

nyi tanítót választották meg. Wurch németországi származású volt. (szül. 1848. szept. 26. Birkow, Poroszországban) német tanítói oklevéllel, de miután a magyarokat megkedvelte, megszerezte a magyar állampolgárságot és a magyar tanítói oklevelet is. Wurch nagy ambícióval működött, úgy az iskolában, mint a templomban.

Haffner idejében az evang. hívek szintén nagy áldozatkészségről tettek tanubizonyságot. Sokat gyűjtöttek a gyámintézetre és az egyházmegyei és kerületi járandóságokat, a lelkész és ta-

nítói nyugdíjakat a filiákkal együtt pontosan befizették. *Haffner* és neje, *Marhauser Irma* és *Wurch* tanító kezdeményezésére szép karácsonyi estélyt tartottak a templomban, mely alkalommal az iskolásgyermekek vallásos költeményeket és énekeket adtak elő. Ez időtől fogva, mind a mai napig, minden karácsony estén, karácsonyfát állítanak fel a templomban és az iskolásgyermekeket megajándékozzák.

Az egyház iránti áldozatkész szeretet mellett, a magyar haza iránti szeretetet is ápolták és erősítették. Gyönyörű bizonyossága volt ennek, *Magyarország ezeréves fennállásának emlékünnepe*, melyet 1896. május 10-én, a következő szép programmal tartották meg:

Reggel 9 órakor hálaadó istentisztelet tartott, predikált Haffner lelkész I. Sámuel 7, 12 alapján: „Mindeddig segítségül volt nekünk az Úr.”

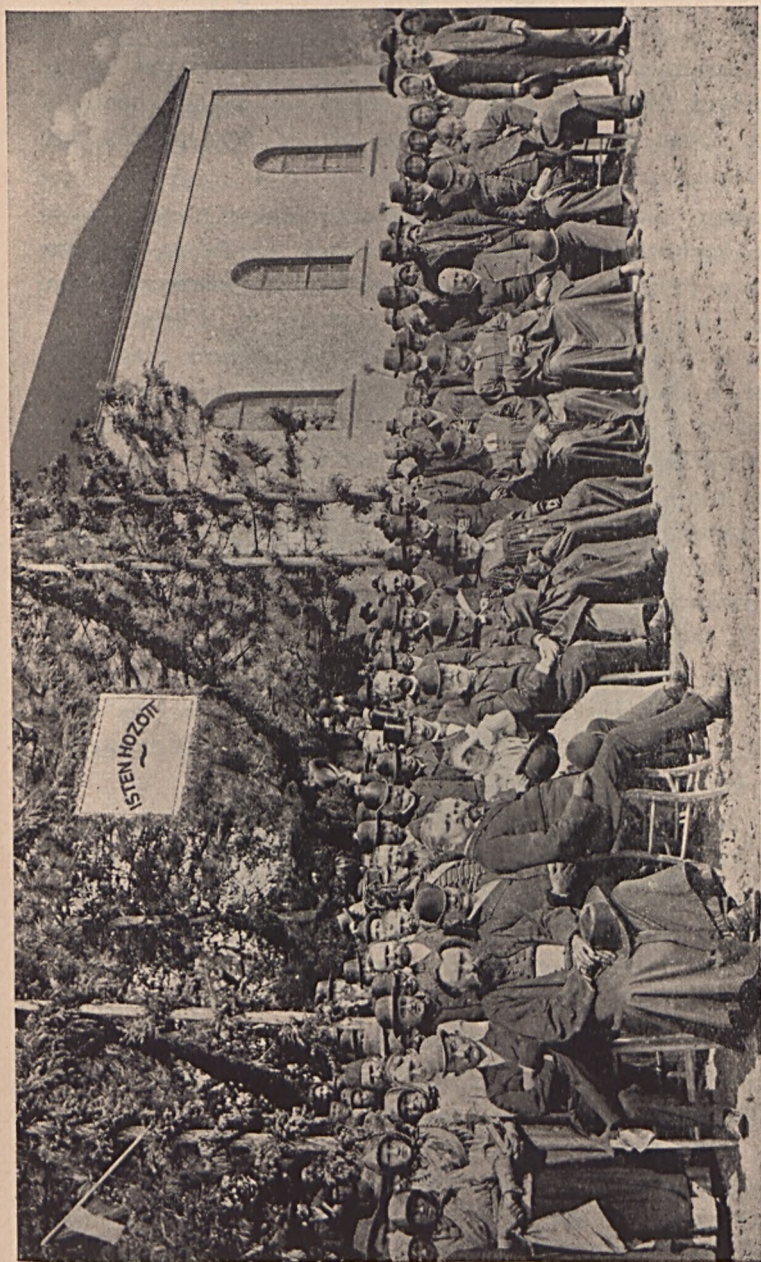
Utána 10 órakor, iskolai ünnepély volt a következő műsorral:

1. Isten áldd meg a magyart. Énekelte a közönség.
2. Tóth Vilmos körjegyző ünnepi beszéde magyarul.
3. Haffner lelkész ünnepi beszéde németül.
4. Bosnyák gör. kel. lelkész beszéde szerb nyelven.
5. A magyar népről és annak történetéről előadást tartottak az iskolásgyermekek.
6. Magyarország az én hazám. Énekelte a gyermek-énekkar.
7. István király és Hunyadi János életéről és a magyar szabadságharcról. Előadták az iskolásgyermekek.
8. „Előre!” Szavalta egy gyermek. S végül Szózat. Énekelte a közönség.

A milleniumi ünnep emlékére, különösen az akkori községi bírónak, Póth Istvánnak kezdeményezésére, a templom hosszában és az utca-fronton, *hársfákat* ültettek el, eme szent jelszóval és gondolattal: „*Dicsérjétek az Istent és szeressétek a magyar hazát!*”

A magyarbólyi német nyelvű evangélikusoknak a haza iránti szeretete és hálája abban is megnyilvánult, hogy az 1901-ik évben felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint, az egyházközségi közgyűlés, egyhangúlag elhatározta, hogy „úgy a gyülekezet, mint a szülők óhajtanak tartják, hogy az iskolában németajkú gyermekeik, a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítsák”.

1897. május 7-én, főlemelő ünnepe volt az egyháznak, mi-dőn Gyurácz Ferenc püspök egyházlátogatást tartott. Felejt-

Gyurátz Ferenc püspök egyházlátogatása 1897. május 7.

Balról jobbra ülők: Dr Papp Gyula, Bosnyák J. gör. kel. lelkész, Tóth Vilmos jegyző, Geidemann Ottó hercegi igazgató, Stenge F. főbíró, Hafnerné, mögötte cilinderes Dr. Berzsényi Jenő, Nádossy Kálmán egyházm. felügyelő, Gyurátz Ferenc püspök, Bauer Adolf esperes, Wiesner Boldizsár majosi, Becht Henrik mekényesi lelkész, mögötte áll Nordmeyer Károly intéző, Hesz Mihály kácsfalui ev., Iványos Soma nagyharsányi ref. lelkész.

hetetlen intő szavaira: „*Tartsd meg, amid van, hogy senki el ne vegye a te koronádat!*” az öregek közül még most is sokan emlékeznek.

1897. szept. 29-én, Haffner lelkész, a *magyarbólyi új temetőt*, melyet 1887-ben a hercegi uradalom ajándékozott, s ugyancsak ebben az évben, az *idamajori és hercegtöttösi ev. temetőt* felavatta.

1898.-ban *Geidemann Ottó*, hercegi jószágigazgatót választották egyházfelügyelővé. Ugyanebben az évben foglalta el állását a helybeli hercegi uradalomnál *Salzmann Károly*, gazdasági intéző (ösatyja, a nagy pedagógus, Christian G. Salzmann, a thüringiai Schnepfenthal nevelőintézet megalapítója), aki a magyarbólyi ev. lelkészcsaládnak és a gyülekezetnek, sőt az egész község és környék lakosainak megértő jóbarátja és pártfogója volt. Ő alatta, annak ellenére, hogy az uradalom tulajdonosa, Schaumburg-Lippe herceg protestáns volt, valláskülönbség nélkül minden hű és szorgalmas munkás munkát és kenyeret talált. Az uradalmi cselédek között az evangélikusokon kívül nagy számmal voltak róm. katolikusok és gör. kel. szerbek is.

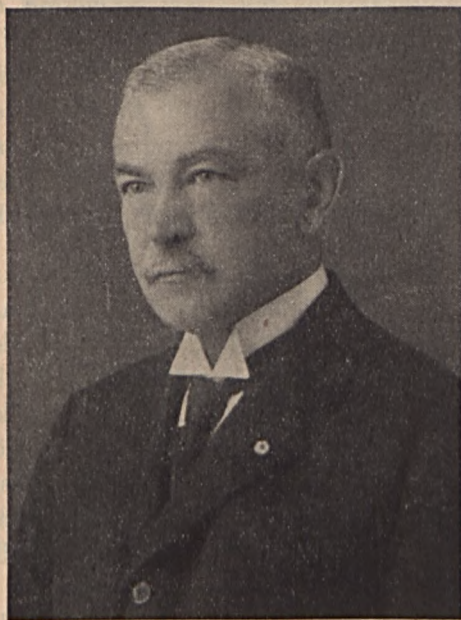
1900-ban, a paróchia gazdasági épülete leégett s azt újra fel kellett építeni. Ugyanebben az évben *Héra József és neje*, hercegtöttösi lakosok, a jöltevők emlékének megörökítésére, egy *aranykönyvet* ajándékoztak.

1892. óta sajnos egyes elégedetlenek az egyházból kiváltak s felekezetnélküliekké, később baptistákká lettek. Gyermekeiket azonban jobbra az evang. iskolába járatták. 1896. februárban 31-en, 1897-ben négyen jelentették be az evang. egyházból való kitérésüket. Ámde, amint Haffner lelkész hangoztatta, „ezért kétségbe nem esünk, mert ott, ahol a hitbuzgóság a multban oly nagy és dicső dolgokat cselekedett, ott e megpróbáltatás, atyáink hite mellett, a szíveket még jobban összeforrasztja”.

1901. okt. 27-én, a gyülekezet legnagyobb sajnálatára Haffner, a lelkészi állásáról, melyet 11 évig mindenki által szeretve és tisztelve, oly lekiismeretességgel töltött be, leköszönt s az őt megválasztó, mekényesi egyházközségbe költözött.

7. Baldauf Gusztáv lelkész 1902. júl. 20-tól 1905. jan. 6-ig. Berzsényi Jenő dr. egyházfelügyelő.

Haffnernak Mekényesre való távozása után, 1902. júl. 20-án, a gyülekezet szótöbbséggel, *Baldauf Gusztávot* választotta lelképásztorává. Baldauf csak két és fél évig működött Magyarbólyban, de ezen idő alatt is sok jót és nemeset alkotott. A paplak elé folyosót építtetett, rendezte a levéltárt, megalapította a nőegyletet. A nőegylettel oltár, szószékterítőt vétetett, az oltárra egy aranykapcsos bibliát, továbbá a templomba karácsonyi képet és egy szép csillárt helyeztetett. Össze-

Baldauf Gusztáv lelkész.

írta a szórványbelieket s az anyagyülekezethez tartozásuk megerősítése végett egyházi adójukat is rendezte. Baldauf lelkész neje szül. *Tomka Gizella* hűséges támogatója volt férjének a gyülekezeti karitativ munkában.

1903. jan. 11-én *Berzsényi Jenő dr.*, siklósi járásbíróvá választották egyházfelügyelővé, kinek lelkes buzgalma, evangélikus öntudata, mély hatással volt a gyülekezetre.

Sajnos, a legnagyobb vigyázat mellett is, a szekták úgy

Magyarbólyban, mint filiájában, Borjádön, nagyon kezdtek tért hódítani. A magyarbólyi iskola is bedőléssel fenyegetett.

1905. január 6-án, Baldauf lelkészi állásáról leköszönt s családjával Pápára költözött, hol Gyurácz püspök mellett a titkári állást foglalta el.

8. Az egyház története Vértesi Zoltán lelkészkedése alatt, 1905 március 16-tól napjainkig. Kiss János, Kiss Aloyzia, Alexy Ervin, Hazafi Jakab tanítók. Schmidt Béla főhercegi intéző, Kismányoky (Walandt) Ágost ny. ezredes, Neu-häuser János egyházfelügyelők. Két új iskola építés. Világháború. Szerb megszállás. Reformátioi, Petőfi és Gusztáv Adolf jubileum. D. Kapi Béla püspök, Schöll Lajos főesperes egyházlátogatása. Elesett hősök templomban felállított emléktáblájának felavatása. Temetőrendezés. Presbiteri konferencia. Evangélikus nap. Ker. ifjusági összejevetel. Kiss Katalin Fében év. diakonissza alkalmazása, a nőegylet által.

Baldauf lelkész után, a Gondviselő Isten akarata, *Vértesi Zoltánt* állította hazánk e délvidéki örállomására. Vértesi született Zalaistvándon, 1881. jan. 20-án. Szülei voltak: Vértesi Sándor ev. lelkész és Czipott Amália. Atyai nagyszülei: Fröhworth István és nemes Jóó Zsuzsánna, nemeskéri lakosok, anyai nagyszülei: Czipott Rezső battyándi ev. lelkész és Török Ida. Miután nálunk is elrendelték a származás bizonyítását, tán nem lesz érdektelen, ha e család pár elődjére még rámutatok. Így, Czipott Rezső szülei, Czipott György hodosi ev. lelkész és Hutter Sarolta. Hutter Sarolta szülei, Hutter András volt locsmándi ev. lelkész és Gamauf Teréz. Hutter András második neje, Szeletzky Henriette; ezeknek fia volt: Hutter János, a Schaumburg-Lippe hercegi uradalom beremendi tisztartója (1845 körül). Czipott Rezsóné, Török (Türk) Ida szülei voltak: Török György-János, Hunyadi gróf kéthelyi (Somgy m.) uradalmának mérnöke és Hochschorner Adél. Török György-János öse, Türk Ali volt belgrádi török vitéz katona (anyja Eymann), ki a pozsonyi ev. lelkészi hivatal közlése szerint, 1698-ban kereszteltetett meg Pozsonyban. Vértesi Zoltánné, Vajda Jolán szülei: Vajda Bálint volt szombathelyi postafőnök, főfelügyelő és a bellyei származású Vinczy Jolán.

Vértesi Zoltán, középiskoláit Felsőlövön (I. o.) és Sopronban (II—VIII. o.), teológiai tanulmányait ugyanitt és a németországi hallei egyetemen végezte. 1903. szept. 6-án, Sopronban, Gyurácz püspök pappá avatta. Pappáavattatása után, egy évig Pápán Gyurácz püspök mellett volt egyházkerületi püspöki káplán, majd utána, fél évig Keszőhidegkúton, Bauer főesperes mellett segédlelkész. Itt kezdte meg a német nyelv gyakorlását. 1905 tavaszán, Gyurácz püspök, ugyancsak egy német gyüle-

Vértesi Zoltán lelkész (1905).

kezetbe, Magyarbólyba helyezte adminisztrátornak. 1905. márc. 16-án érkezett Magyarbólyba. A vasútállomáson Wurch tanító és Póth Jakab gondnok fogadták. Ugyanezen év jul. 23-án — amint a választási jegyzőkönyvben olvashatjuk — Vértesit, ki- nek bár nem volt szándékában, teljesen németajkú gyüleke- zetben lelkészi állást elfoglalni, két másik jelölttel szemben, egyhangúlag rendes lelkésszé választották.

A gyülekezet egyhangú bizalma, melyben a sorsunkat in- téző Isten akaratát vélte felismerni, Vértesit arra indította, hogy az Ur kegyelméből nyert erőit, a Mindenható szolgálá-

tába állítva, a gyülekezet és az egész község jóvoltáért s ama két legfőbb ideálért: *Istenért és a hazáért* annál nagyobb buzgalommal küzdjön és dolgozzon. A munkatér elég nagy volt. Az anyagyülekezet, két messze eső nagy filiával, egy fiókegyházzal és 60 szórványközséggel, 2000-nél több, jobbára szétszórtnak lakó ev. hívővel, itt ez exponált déli végeken lelkiileg gondozni, a messzi szórványokban (Siklós, Mohács, Főherceglak, Beremend, Pélmonostor, Braidaföld, Villány) a hitoktatást elvégezni, a nyáját az előnyomuló szektáktól megvédeni s e mellett nemzetiségi vidéken, a nemzeti eszmét, véghetetlen türelemmel és önmehtagadással, lassan és fokozatosan, a szívekbe plántálni, nem volt könnyű feladat.

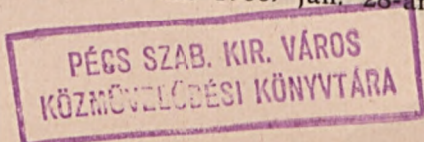
Vértesi lelkipásztorkodása alatti nevezetesebb események időrendben a következők:

1905. évben: Jun. 1-én *Wurch Gyula* tanító, 9 évi buzgó működés után nyugalomba vonult. Jul. 23-án *Illgen Antal* gyönki

Kiss János tanító.

lelkész elnöklete alatt megtartott közgyűlés, *Vértessit* lelkésszé választotta. Aug. 20-án, egy próbaévre *Kiss Jánost* választották meg kántortanítóul, kit 1906. jan. 28-án véglegesítettek.

Szept. 3-án volt a lelkész és a tanító beiktatása. A megható beiktatási szertartást, főesperes megbízásából, a lelkész nagybátyja, *Czipott Áron* kácsfalui lelkész végezte. Dec. 18-án, a lelkész kezdeményezésére, adománygyűjtés útján, 160 ar. koronáért, iskolai harmoniumot vettek, mely célra a soproni nőegylet 45, a dunántúli ének és zenepártoló egyesület 60, Vértesi 4, Tóth Vilmos 5, Kiss János, Salzmann K. Zsilli K. 2—2, Schwartz J. 3, Kresz S., Hammel H., Schiszler K., Jung J., Engel J., Beleszlin W., Allbauer, Eiszner, Dr. László, Folbert 1—1 koronát adományozott.

1906: Aug. 12. *Jaszmann András* és *Thron János* gondnokok idejében, többszöri előzetes tanácskozás után, végre a közgyűlés elhatározta, hogy a bedőléssel fenyegető, régi iskola-terem helyett, 4000 kor. költséggel, újat építtet. Az új iskola-termet a lelkész, az esperes megbízásából, 1907. aug. 18-án avatta fel. Ez iskolaépítésre adakoztak többek közt: a helyi pol. község 200, Montenuovo herceg 50, Maier Emil jószágigazgató 30, Csányi képviselő 20, Héra József 30, dárdai takarékp. 25, Dr. Berzsenyi, Nendtwich D., Dr. László, Bechtl ezredes, Geiszner 10—10, Bortsch A., Fischl állatorvos, Bier H., Jaszmann A. 5—5, Neumüllerné 6, Engel Sámuel 4 koronát, Appl Ádám 1000 db. elsőrendű téglát 34 és a lelkész egy új iskolapadot 20 kor. értékben. A fennmaradó összeg egyharmada a házaspárok, kétharmada az állami egyenes adó alapján vettettet ki, mely hiány nélkül be is folyt. Az építést Maul Ferenc németbolyi kőművesmester vezette, az asztalosmunkát Keszler, az ácsmunkát, a lapáncsai Schmiedt végezte.

Márc. 10-én felolvasták ama országos törvényt, mely megtiltja a 15 éven aluli gyermekeknek, a testüket-lelküket veszélyeztető kocsmába járást. A közgyűlés megállapította, hogy a fiataloknak kocsmába járása és elzüllése, legtöbbször a *szülőknek is hibája*, ezért felhívja elsősorban a szülőket, gyermekeik szigorúbb nevelésére, a *presbitereket* pedig az ellenőrzésre.

Okt. 1. *Geiszner Béniné* egy oltárszönyeget ajándékozott 80 kor. értékben. Ugyanez évtől fogva márc. 15. és aug. 20. nemzeti ünnepen bevezették a *magyar istentiszteletet*.

1907. A pol. község, a templom és az egyházi épületek előtt utcahosszat, járdát készíttetett, melyért az egyház vezetősége Tóth Vilmos jegyzőnek köszönetét fejezte ki.

1908: Hera József, hercegtöttösi lakos, kit betegségében a lelkész felkeresett, 200 koronát adományozott, melynek árából, a toronybádogtetőt festették be.

Jan. 20-án a lelkész, a „*Polgári Olvasókör*” alakította meg, melynek alapszabályait a belügyminiszter úr is jóváhagyta. Az olvasókör célja: önképzés, a társadalmi élet, testvériség és hazafias érzés ápolása. Az olvasókör az, mely mind a mai napig márc. 15-én, nagy népünnepélyt rendez az ifjuság bevonásával és az ünnepély végén a község összes kb. 300—400 tanulót friss pereccel megajándékozza.

1909. jún. 10-én, a *lelkészcsalád*, leánykája keresztelesekor, Isten dicsőségére, egy *keresztelő készletet* adományozott.

1911. A kultuszmin. úr a magyarbólyi lelkészi állás jövedelmét újra értékelte és 48.878—1911 sz. r. évi 186.94 kor. *kongruát* utalt ki.

A lelkész folyamodványára, az egyetemes gyűlés, a gyülekezetnek évi 533, később 939 kor. adóalapí segélyt utalt ki. Sajnos, e segély, melyre jobbára szegény, sokgyermekes napszámosokból álló híveink nagyon rá volnának utalva, a háború után teljesen elmaradt.

márc. 5-én a gyülekezet teljesen új *templomablakokat* csináltatott. Az asztalos munkát *Kajdy Antal* 700, a kőművesmunkát *Fridrich Vilmos* 100 koronáért vállalta.

1912. Az ev. iskolásgyermekek száma 115-re szaporodván, kénytelen volt az egyház az állam és a pol. község segítségével, a második tanítói állást megszervezni. A pol. község, régi usus alapján fizeti a tanítók nyugdíjjárulékát, s erre és a második iskola fenntartásához, jelenleg 600 P évi segéllyel járul; aug. 18-án a második sorszámú tanítói állásra, a gyülekezet *Kiss Aloyziát* választotta meg.

1913. május 25. *Nendtwich Dezső*, siklósi gyógyszerész, 215 koronát adományozott, mely összeget a lelkész, tanítólak és iskola esőlevezető csatorna költségére fordították; ebben az évben *II. Vilmos német császár* szarvasvadászaton vett részt *Baranyában*, *Frigyes főhercegnél*, mely alkalommal, az uradalom felkérésére, a karapáncsai vadászterületen a lelkész, ev. istentisztelet tartását készítette elő. Az istentiszteleten *Tomka Gusztáv* esperes predikált.

1914: jún. 28. mint a villám csapott le a szomorú hír, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösét és nejét Sarajevóban agyonlőtték. Csakhamar kitört a háború. Minden fegyverfogható férfi, közöttük Kiss János tanító is, a csatatérre vonult. A kántortanító harcbavonulása után, majdnem a háború egész tartama alatt, a templomi orgonálást a lelkész neje végezte el. Okt. 16-án halt hősi halált az első magyarbólyi ifjú *Kresz Jakab*.

Kiss Aloyzia tanítónő.

1915. jún. 11-én esett el a harctéren *Kresz Adolf*, szintén helyi derék ifjaink egyike; jún. 12-én pedig *Kiss János* tanító, az orosz fronton. Kiss tanító az ifjúságot, nemcsak az iskolában, hanem az utcán és otthonukban is ellenőrizte és szigorú fegyelem alatt tartotta és a szülők öröme, németajkú gyermekeiket, a magyar nyelvre is hamarosan megtanította. Kiss hősi halála nagy vesztesége volt a gyülekezetnek.

júl. 18-án rácbólyi (most püspökbólyi) pusztán, a lelkész az *ev. orosz foglyoknak* úrvacsorát osztott. Az orosz foglyok meghatva és könnyezve énekelték németül az „Ach bleib mit deiner Gnade” kezdetű szép éneket, s midőn utána azt kérdez-

ték tőlük, nem németek-e, hazafias érzéssel azt felelték: „bár őseink német származásúak voltak, nem vagyunk németek, hanem oroszok, mert Oroszországban születünk és annak kenyerét esszük.”

1916. A két kisebb harangot háborús célra elrekvirálták. A Hatz Tinka alapból egykor beszerzett nagyobbik harang maradt csak meg; szept. 24. tartott közgyűlés — miután Gyuráts püspök leköszönt — a lelkész indítványára *Kapi Bélára* adta szavazatát.

A háború alatt (1917), több satnya és éhező *osztrák-német gyermekeket* láttak hosszabb ideig vendégül egyes magyarbólyi családok, a helyi jegyző és lelkész neje kezdeményezésére.

1917. aug. 9-én, amidőn a földbirtoktörvényről még szó sem volt a lelkész, a *földbirtoknak családi és nemzetvédelmi célra* felhasználására vonatkozólag, egy kisebb memorandumot bátorkodott, az akkori m. kir. miniszterelnök úrnak, *Gróf Tisza István*nak felterjeszteni. E levélben foglaltakat, a miniszterelnök úr neje — mint maga is írta — oly annyira fontosnak tartotta, hogy elküldötte férjének, ki mint ezredes a fronton tartózkodott. Gróf Tisza, egy rózsaszínű tábori levelező-lapon, megértő szívvel azt válaszolta: „*VIII 9-én kelt, a harctéren most vett hírek kapcsán értesitem Nagytiszteletű Urat, hogy az abban említett üggyel, hazamenetelem után (tán okt.-ben), szívesen fogok foglalkozni. Egyébiránt kétségtelennek tartom, hogy a vásárlót is hasonló intenciók fogják vezetni.* 1917. aug. 21. Tisztelettel Gróf Tisza István.” E tábori levelezőlapot, Vértesi, drága ereklyeként, most is őrzi irattárában.

1917. okt. 31-ét, a reformáció 400-ik évfordulóját, gondos előkészület után, komoly és lelkes ünnepély keretében ünnepelték meg. Magyarbóly és Kácsfalu filiáikkal együtt, díszes kiállításban, a következő nyomtatott meghívót küldötték szét:

1517—1917. Meghívó.

A reformáció 400-ik évfordulója emlékére tartandó egyházi és iskolai ünnepélyre, valamint díszközgyűlésre, evangélikus keresztyén egyházunk híveit, barátait, a községi és járási hatóságokat, ezennel tisztelettel meghívjuk.

Mivel a Krisztus fundamentomán felépült vallásunk a szeretetnek, békességre törekvésnek, a megbocsátásnak, a jóra megtérni igyekezésnek, emberek, népek közti egyetértés ápolásának, s azok szociális, anyagi és lelki javainak előmozdításának vallása

legyen a reformáció jubileum-napja Isten, a reformátorok iránti hála, a magunkbaszállás, s hiterősítés mellett, élénk protestáció az embert, a kultúrát ölő vérontó háború, nemkülönben az ezt tápláló társadalmi osztályok, politikai pártok, nemzetek, sőt hitfelekezetek közt dúló, sokszor minden isteni képmást és emberi érzést kivetkőző, önző gyűlölködés ellen.

Az egyes iskolák és uradalmak igazgatóságát kérjük, hogy f. é. okt. 31-én, az ev. és ref. vallású tisztviselőket, tanulókat és munkásokat szabadsággal szíveskedjenek.

Az ünnepély sorrendje a következő:

Magyarbólyban az ünnepély kezdete 1917. okt. 31-én (szerdai nap) délelőtt fél tíz órakor.

1. Ünnepi beszéd, tartja Weigel Ádám mucsfai lelkész.
2. Úrvacsorát oszt Czipott Áron kácsfalui lelkész.
3. Luther diadalénekét az Erős várunkat és a magyar gályarabok énekét, Térj magadhoz drága Siont énekli az egyházi énekkar. Vezeti Vértesi Z.
4. Ima a küzdő katonákért és a békéért.
5. Díszközgyűlés. A megnyitót tartja Berzsényi Jenő dr. felügyelő. A reformációi alapítványra gyűjtött ezer kor. összeg bejelentése.

Iskolai ünnepélyt Kiss Aloyzia tanítónő vezeti. Verset mondanak Glöckner János, Vértesi Lolika, Glöckner Vilma, Off Henrik, Karl Klára és Póth Emma tanulók.

Ebéd után a közönség kocsikon Ivándárdára vonul.

Ivándárdán az ünnepély délután két órakor kezdődik.

1. Ünnepi beszédet mond Czipott Áron.
2. Úrvacsorát oszt Weigel Ádám.
3. Az ünnepélynek díszközgyűlésen alapítványokkal (reformációi és toronyóraalap) megörökítése.
4. Az iskolai ünnepélyt Wurch Gyula h. tanító vezeti. Verset mond Feith Katalin és Friedrich Erzsébet.

Bolmányon, 1917. nov. 4-én d. e. fél kilenc órakor.

1. Beszédet mond magyarul Vértési, németül Weigel lelkész.
2. Úrvacsorát oszt Vértési, s az iskolai ünnepélyt vezeti Simon Lajos tanító.

Kácsfalun 1917. nov. 4-én délelőt fél 11 órakor.

1. Ünnepi beszédet tart, s úrvacsorát oszt Vértési lelkész.
2. A díszközgyűlést megnyitja Schrader András egyházfelügyelő, s az iskolai ünnepélyt vezeti Czipott Áron lelkész.

*Borjád*on 1917. nov. 11-én délelőtt 10 órakor.

1. Ünnepi beszédet mond Czipott, s úrvacsorát oszt Vértési lelkész.
2. A díszközgyűlést megnyitja Berzsényi Jenő dr.
3. Iskolai ünnepélyt Hatz József ig. tanító vezeti. Verset mond Schuchmann Jakab, Feith Erzsébet és Klein Vilma.

Az egyházközség megbízásából:

Czipott Áron
kácsfalui ev. lelkész.

Schrader András
erdőtanácsos, egyházközs.
felügyelő.

Simon Lajos
bolmányi tanító.

Kiss Aloyzia
magyarbólyi tanítónő.

Vértési Zoltán
magyarbólyi ev. lelkész.

Berzsényi Jenő
kir. járásbíró, egyházközs.
felügyelő.

Hatz József
borjádi ig. tanító.

Wurch Gyula
ivándárdai ny. h. tanító.

A reformáció jubileumi ünnepélyeken, a templomok zsúfolásig megteltek, s akik a háború gondjai és egyéb okok miatt nem jöhettek, üdvözlő sorokban mentették ki távolmaradásukat. Így pl. *Stenge Ferenc*, Baranya vm. alispánja a következő üdvözlő sorokkal tisztelte meg a gyülekezetet:

„Vettem szíves meghívásukat, a reformáció 400 éves évfordulója emlékére vármegyém ev. egyházközségei közül Magyarbóly, Ivándárda, Kácsfalu, Bolmány és Borjád által tartandó egyházi és iskolai ünnepélyükre. Melegen köszönöm vele tanúsított figyelmüket. Hivatali állásomnál fogva, mint egyéni meg-

győződésemet mindenkor követve, a vallásfelekezetek közti béke zavartalanságának megóvása és biztosítása volt törekvésem, tiszteletben tartva és tartatva mindenkinek lelkiismereti szent szabadságát..... ünnepélyükön lélekben körükben leszek. Öszinte tisztelettel Pécs, 1917. okt. 28. *Stenge* alispán."

Ebner Gusztáv pozsonyi alesperes, ki Roykó idejében Magyarbólyban volt káplán, vallásos és hazafias műveiből több példványt küldve az iskolai könyvtár részére, a régi emlékek hatása alatt, a meghívásra így válaszolt:

„Régen, nagyon régen, káplán voltam Magyarbólyban. Noha csak 8 hónapig voltam ott, a nép részéről igen jó indulatot és szeretetet, — érdemetlenül — tapasztaltam. Nagy hálával és szeretettel emlékszem mindig vissza arra az időre, mikor még mint egész fiatal iskolavégzett ember, a kedves kis templomban hirdethettem Isten magasztos ígését. Azóta a sors hányt-vetett. Megöregedtem. Sok fájdalmat éreztetett velem az Úr! Egyik fiam a tiroli csatatéren elesett, a másik Szibériában van fogóságban, s itt vagyunk mi öreg szülők egyedül. De Isten akarata ellen nem akarok zúgolódní. Örömben, fájdalomban, visszaemlékszem Magyarbólyra, s az irántam mindig szíves jóindulattal volt népre. Hálám csekély jeléül küldök műveimből pár példányt. Pozsony, 1917. okt. 27. Az Urban testvére Ebner Gusztáv, nyug. ev. lelkész, alesperes."

A reformáció jubileumára a lelkész 600 példányban, magyar és német nyelven, szép képpel, *emléklapot* adott ki. A jubileum emlékére pedig Magyarbólyban ezer koronát gyűjtött össze, melyből egyházfenntartás céljából reformációi alapot létesített, mely óriási értéket szintén hadiköcsönbe fektették. A hercegi uradalmi földek eladásakor, a lelkész azt ajánlotta az egyháznak, hogy tőke egy részén földet vegyenek, de nem fogadták el.

1918: November 3-án, a gyülekezet egyhangúlag *Alexy Ervint* választotta kántortanítójává, ki állását 1919. február elsején foglalta el. Alexy tanító, Alexy Mátyás lelkész és Schmeisz Paula fia, született Sörkuton (Szepes m.) 1890. aug. 3-án. Neje Bortsch Hilda.

1918 okt. 31-től, a megpróbáltatásnak súlyos ideje következett el országunkra és gyülekezetünkre egyaránt. A nagy világháborúban a bolgár front összeomlása után, vétkes könnyel-

műségből, az akkori hadügyminiszter, *Linder*, kiadta a jelszót, hogy: „nem akarok többé katonát látni!”, s a fegyvert velük letétette éppen akkor, midőn katonáink mindenütt győztesen álltak az ellenség földjén. Önként eldobott fegyvereinket az ellenség felvette, s úgy belső, mint külső ellenség szállta meg drága hazánkat. A fegyelem és a rend felbomlásakor, a kommunisták

Alexy Ervin tanító,

vad dühe, először is a háborút egyáltalán nem akaró miniszterelnökünk, Gróf Tisza István ellen fordult, kit okt. 31-én agyonlőttek, s vele együtt még sok ártatlan magyar hazafit. Tőlünk délre, Szlavóniából, s a délbaranyai erdőségekből előbujt u. n. „zöld kader”, a katonai szolgálat elől megszökött „lógósok”, elkezdtek az uradalmat, s a gazdagabb polgárokat kirabolni, s az uradalmi cselédséget is, kenyeret adó uraik ellen izgatták. A pélmonostori és braidaföldi főhercegi uradalomból elhajtották a teheneket, sertéseket, s a módosabb földműveseket is kirabolták. A közeli Kácsfalun egy honvédhadnagyot a komitácsik a padlás ablakából agyonlőttek. Szerencse, hogy Pécseit, volt még egy önkéntes honvédszázad, mely a helyszínen termett, s

a további fosztogatást megakadályozta. A rögtönítélő bíróság a fosztogatásban tettenérteket felakasztotta. 1918. nov. 7-én hirdették ki Magyarbólyban a statáriumot.

Miután a magyar katonaságot feloszlatták és nem volt senki, aki a határt védje, az ellenség minden oldalon benyomult az országba. Magyarbólyba 1918. nov. 18-án jött be a szerb katonaság és Pécs-Abaligetig, közel 3 évig megszállva tartotta vármegyénket. A paplakban egy francia állatorvos, majd egy szerb tisztszalád volt elszállásolva. A megszálló hatóság elrendelte, hogy minden magyar feliratot el kell tüntetni, a templomban megtalált magyar zászlót is elvitték. Felhívták az egyházat, hogy felekezeti iskoláját az államnak átadja, de az iskolafenntartó ezt megtagadta. Hosszú éveken át közmegelegedésre itt működött jegyzőt, Tóth Vilmost, s az akkori községi bírót, Póth Jakabot és pénztárost, Eller Józsefet, állásukból elmozdították. Míg a magyar uralom alatt, 40 hosszú esztendeig, a községnek egyetlen egy hű jegyzője volt, addig a három évi megszállás alatt, 13 jegyző váltogatta egymást.

1920. ápr. 20-án történt, hogy az akkori Weber nevű rene-gát jegyző, kinek erőszakos tetteivel, a helyi jobbérzésű benn-

Magyarbólyi g. kel. templom.

szülött szerbeink sem azonosították magukat, kidoboltatta, hogy reggel 8 órára, minden családfő jelenjen meg a községházán.

Eleinte nem tudták miért, de csakhamar kiszivárgott, hogy valami népszavazás készül. Nagy tömeg jött össze, s ott voltak feltűzött szuronnyal a csendőrök is. A jegyző megnyitván a gyűlést, azzal a váddal állt elő, hogy a magyar uralom alatt, szerbek és németek el voltak nyomva azért felhívta a lakosságot, hogy adja szavazatát arra, hogy kívánjuk Délbaranyának Villány-Magyarbólytól, sőt Pécestől Jugoszláviához csatolását. Majd odatolták elébük a már kész jegyzőkönyvet, hogy írják alá. Egyesek már meg is kezdték az aláírást. Erre Vértesi lelkész, ki szintén jelen volt, szót kért, s miután erre engedélyt kapott, a nép nyelvén németül, hogy mindenki megértse, egy rögtönzött beszédet mondott, mely kb. így hangzott: „Kedves Barátaim! A magyarok az ide betelepülő szerbeket és németeket nem nyomták el. Íme példa éppen saját községünk is, hol a magyarok a németekkel és szerbekkel évszázadon át testvéri békességben együtt éltek, egyenlő joggal és kötelezettséggel. A községi bíró is, hol német, hol szerbajkú volt. A magyar kormányok alatt a szerbek és németek is művelhették anyanyelvüket, fenntarthatnak templomokat, iskolákat, s abban anyanyelvükön imádkozhattak. Íme itt is a legszebb iskola, gazdasági és polgárházak a gör. keletiek birtokában vannak. Én is mint magyarajkú családommal együtt a parochiám melletti szerb szomszéddal, már 20 éve a legnagyobb békességben élek; nagyszüleink is itt éltek, magyar földből táplálkoztak, sirjuk is magyar földön domborul, azért mi is mindnyájan — tisztelve minden nemzet és vallásbelit — a régi magyar uralmat kívánjuk vissza, mert az soha nem bántott bennünket, s ha eljön utolsó óránk, mi is magyar földben akarunk temetkezni.”

E súlyos igazság lenyűgözte, meghatotta a szíveket, sokan könnyeztek, s alig fejezte be a lelkész szavait, egy hazafias németajkú ny. vasutas, *Jaszmán Dániel*, a beszéd hatása alatt azt kiáltotta magyarul: „*Éljen Magyarország!*” Ezzel el is dőlt a szavazás sorsa mégpedig a magyarok javára, mert az aláírást abbahagyták, az egész nép indult hazafelé. A lelkészt a megszálló hatóság egyelőre nem merte bántani, a magyarul éljenző *Jaszmán Dánielt* azonban, ki még aznap eltűnt a községből, keresték a csendőrök.

Nemsokára azonban, a szavazás után, más ürügyet nem tudván kitalálni, a jegyző, ki a szavazáskor kudarcot vallott,

felső hatóságánál azt a jelentést tette, hogy a lelkész és a tanító az iskola magyar feliratát, melyet a szerbek bejövetelekor a gondnokok bemeszeltek, s mely azóta ismét láthatóvá vált, újra festette, pedig a legkisebb gyermek is tudta a községben, hogy időközben támadt vihar, s eső mosta le az olajfestékes betűkről a meszet. 1920. máj. 9-én két szerb csendőr arra kényszerítette a lelkészt és a tanítót, hogy az iskola magyar feliratát tüntesse el, ami a további inzultus elkerülése végett meg is történt. Majd éppen déli harangszókor (vasárnapi napon), a lelkészt és a tanítót, két szuronyos szerb csendőr végig a falun, az 5 km.-nyire fekvő villányi csendőrörsre kísérte azzal, hogy onnét Albániába viszik őket. Ezen idő alatt, a lelkész neje, a helybeli körorvossal, *dr. Lászlóval*, a szerb községi bíróhoz és pénztároshoz sietett, s kérte őket, hogy hassanak oda, hogy a lelkészt és a tanítót a villányi fogságból elbocsássák. *Szokolovics* szerb bíró és *Kucsáncsánin Nedelkó* szerb pénztáros csodálkozva fogadták a hírt, azt állítván, hogy erről ők semmit sem tudnak, s azonnal a renegát szerb jegyzőhöz mentek, szemrehányólag azt mondták néki, hogy: „*az ev. lelkészt és tanítót azonnal bocsáttassa szabadon, maga, mint Szlavóniából jött jegyző, ki nem idevaló, könnyen elmenekül, de mi lesz velünk, kik itt lakunk, ha a magyarok visszajönnek?!*” Erre Póth Jakabbal hamarosan befogattak, s délután négy óra felé a szerb bíró és pénztáros, kik egyébként, mint helyi lakósok, mindig jóindulattal voltak az ev. egyházvezetők iránt, visszahozták a lelkészt és a tanítót, s amilyen nagy sírás és ijedtség volt a hívek közt akkor, midőn elhurcolták őket, olyan nagy volt az öröm az egész községben, midőn négy órai fogságból kiszabadulva, szeretteikhez hazaérkeztek.

A megszállás idején, a lelkész 1920. ápr. 18-án *Wölfel* ivándárdai kántortanító közreműködésével, hogy a szórványhívekkel a kapcsolatot megtartsák, sőt szorosabbra fűzzék, a szerbek által szintén megszállt *baranyavári cukorgyárban* megható magyar istentiszteletet tartott, melyre a környékbeli szórványokból a hívek, közöttük *Stettner* igazgató és családja is megjelentek.

1921. febr. 1-én volt *Wurch Gyula* ny. tanító temetése, kit a lelkész II. Tim. 4, 6—8 alapján elbúcsúztatva, nagy részvétellel kísérték ki a magyarbólyi temetőbe.

Magyarbólyban *magyar műkedvelői előadást* eddig nem tartottak. Most a *szerb megszállás alatt*, a jobbára németajkú ifjúság, benső hazafias érzelmének kifejezést adva, magyarul a „*Falurossza*“ c. szindarabot adta elő nagy sikerrel, melyre a helyi szerb parancsnokot is meghívták, ki az előadáson részt is vett.

1921. febr. 27-én a toronybádogtetőt és toronyórát *Pflug Péter* bádogos által az egyház átfestette.

1921. aug. 20-án adták ki végre a parancsot, hogy a szerb megszálló seregnek Délbaranyát, Magyarbólyt is, mint határ-állomást beleértve, el kell hagynia. A szerb csendőrök, a helyi gör. kel. szerbeket is erőszakkal arra kényszerítették, hogy házaikat, földjeiket, templomukat és iskolájukat elhagyva, Jugoszláv területre költözzenek. Kétszeres mennyiségű földet, jólétet és gazdagságot ígértek nekik. Szemtanuk látták, hogy sirva hagyták el a magyar földet. A jobbmódú gör. kel. szerb gazdák azonban, az erőszak dacára sem mozdultak, s mind a mai napig békében élnek itt. Aug. 20—26-ig az ev. templom melletti főuton, hat hosszú napon át tartott a megszálló sereg kivonulása. Éjjel-nappal dübörögtek a szekerek és az ágyúk. Az uradalmi gabonaraktárból mindent elvittek, s a szép marhaállományt is elhajtották. Végre felvirradt aug. 26., s alig vonult el az utolsó szerb csapat, ifjaink hamarosan egy piros-fehér-zöld nemzeti színű zászlót kerítettek elő, melyet *id. Jung Fülöp* né varrt gyorsan össze, s önként megnyilatkozott magyar hazafiságból tüzték ki ev. templomunk tornyára. Alig, hogy a zászlót kitűzték, megérkezett az első magyar honvédcsapat *Schramm János* hadnagy és *Szabó őrmester* vezetésével, magukkal hozván a volt magyar községi jegyzőt is, kiket a község aprajánagyja éljennel, virágokkal és le nem írható lelkesedéssel fogadott. Tisztes öreg németajkú polgárok könnyeztek az örömtől, s áldották az Istent, hogy ismét a magyar uralom, s ezzel együtt rend és fegyelem jött vissza.

A következő hónapban, szept. 19-én, *Schöll* főesperes, majd okt. 1-én, *Soós* altábornagy, a déli végek parancsnoka látogatta meg a községet. *Soós* altábornagyot az ev. templom előtt, nagy közönség élén a lelkész fogadta, s üdvözlő beszédében kifejezésre juttatta azt, hogy bár a megszállás alatt sok igazságtalanságot kellett elszenvednünk, mégis mint keresztyének köte-

lességünk ellenségeinknek is megbocsátani és érettük is imádkozni, kik vezetőik által félre voltak vezetve, nem tudták mit cselekedtek. Soós altábornagy látható meghatottsággal válaszolt, s megdicsérte a híveket, kik a megszállás alatt is hűek voltak a sokat szenvedett magyar hazához.

Soós altábornagy önaméltóságának külön kifejezett óhájára és távirati meghívására, a lelkész jelen volt vitéz Horthy Miklós kormányzó úr öföméltósága magas látogatása alkalmából Pécssett, 1921. okt. 5-én tartott díszebéden.

Okt. 21-én, Siklóson a testvér református egyház nagynevű püspökét *Ravasz László dr.-t*, Vértesi lelkész tisztelgő küldöttség élén üdvözölte a ref. templomban.

1922: A szerbek kivonulása után a lelkész Neuhausser János presbitert maga mellé véve, házról-házra menve, a két elrekvirált harang pótlására megkezdte az adományok gyűjtését, s midőn az összeg csakhamar együtt volt, Rudle-Rupprecht pécsi cégnél megrendelték a harangokat, melyeket január 22-én Schöll főesperes megáldott és rendeltetésének átadott. Az egyik harang 109, a másik 64 kgr. A nagyobbik harang felirata német és magyar nyelven: „Arbeite — dolgozzál!” a kisebbiké: „Bete — Imádkozzál!” Az elrekvirált orgonasípokot is pótolták. A harangokat *Schisler Konrád* saját kocsiján hozta el Pécsről.

Október 8-án, *Schmidt Béla* főhercegi urad. int. választotta meg egyházfelügyelővé.

Istentisztelet után az egész gyülekezet harangzúgás közepette arra a helyre vonult, ahol 102 évvel ezelőtt az első ev. iskola és imaház létesült (jelenleg e ház Hütter Antal tulajdona), abból a célból, hogy azt emléktáblával megjelölje. A menet élén az emléktáblát azok vitték, akik egykor még abba az iskolába jártak. Így például *Bier János*, *Till Dániel* és id. *Schisler Konrád*.

Tekintettel a filiákra, sok szórványra, s a megindított nagyobb belmissziói munka sikeresebb elvégzésére, szükségessé vált a munkaerő megkettőzése. Miután pedig a gyülekezetek semmi anyagi hozzájárulást nem biztosítottak, Vértesi lelkész önként felajánlotta, hogy a kiküldendő segédlelkésznek lakást, fűtést, világítást, s teljes ellátást ad. Ennek folytán nov. 15-én

a püspök úr *Schrödl Mátyást* helyezte segédlelkészül Magyarbólyba.

December 31-én, *Petőfi születésének 100. évfordulóján* és a következő év március 15-én szép és lélekemelő Petőfi ünnepeket tartottak, mely ünneplésbe az egész gyülekezet aprajánagyja, valamint a polgári olvasókör minden tagja bekapcsolódott. A történeti hűség és a szereplőknek az utókor részére való megörökítése végett egész terjedelmében közöljük a Petőfi versek címeit, az előadók és verset elmondók neveit:

A dec. 31-iki óévesti Petőfi ünnep sorrendje a következő volt:

1. Nemzeti Hiszekegy, éneklí az egyházi énekkar. Vezeti Alexy tanító.

2. Megnyitó beszéd, mondja Vértesi lelkész.

3. Petőfiről, előadja Schrödl Mátyás segédlelkész.

4. 1848. márc. 15-éről felolvasást tart: Friedrich Vilmos.

5. A virágnak megtiltani nem lehet.... Éneklí a vegyeskar.

6. Magyar vagyok.... Elmondja: Póth Emma.

7. Vom Vaterlande. Jung Erzsébet.

8. Patriotenlied. Fáy Ida.

9. Tiéd vagyok. Énekkar.

10. Távolból. Schissler Emma.

11. Aus der Ferne. Jaszmann Erzsébet.

12. Fördik a holdvilág. Éneklí Puskás Lajos.

13. Wenn auch die Gottheit.... Ifj. Jung Fülöp.

14. Rákóczi. Hammel Henrik.

15. O Mutter, Mutter.... Hütter Anna.

16. Füstbe ment terv. Magyarul és németül: Pflug Mária.

17. Juhászlegény.... Éneklí Puskás Lajos és a vegyeskar.

18. Reszket a bokor.... Magyarul és németül: Jung Mária.

19. Befordultam a konyhára.... Éneklí a vegyeskar.

20. Ende September. Jaszmann Katika.

21. Szüleim halálára. Kroh Magda.

22. Éj van, csend...., Éneklí a vegyeskar.

23. Talpra magyar. Friedrich Vilmos.

24. Nationallied. Póth Jakab.

25. Élet vagy halál. Nyerges Irén.

26. Egy gondolat bánt engemet. Jaszmann József.

27. Jövendőlés. Kniesz Irma.

28. Rég veri már a magyart.... Éneklí a vegyeskar.

29. Zárszó. Mondja Tóth Vilmos körjegyző. Himnusz.

1923. március 15-én megtartott Petőfi ünnepély sorrendje:

1. Megnyitó, mondta Vértesi Zoltán lelkész.
2. Petőfi. Élőkép.
3. A virágnak megtiltani.... Énekkar.
4. Szülőföldem. Nyerges Aladár.
5. Hazámban. Welding Mátyás.
6. A Hazáról. Vértesi Jolánka.
7. Petőfi dalok tárogatón és énekekkel. Tárogatón játszik Jegenyés György.
8. Magyar vagyok. Póth Emma.
9. Távolból. Schissler Emma.
10. Füstbe ment terv. Pflug Mária.
11. Befordultam a konyhára.... Énekkar.
12. Anyám tyúkja. Elmondja Szabó Ilona.
13. Jövendőlés. Kniesz Irma.
14. István öcsémhez. Jaszmann Henrik.
15. Szeget-szeggel. Róth Lajos.
16. Reszket a bokor.... Szabó Anna.
17. Szeptember végén. Friedrich Vilmos.
18. Márciusi dalok. Énekkar.
19. Talpra magyar! Szavalja Friedrich Vilmos.
20. Van-e egy marok föld.... Pásztor Nelli.
21. Pacsirtadalt hallok. Kroh Magda.
22. Rég veri már.... Énekkar.
23. Nemzeti Hiszekegy. Énekli a közönség.

Ez ünnepélyeken oly óriási közönség volt jelen, hogy a nagy érdeklődésre való tekintettel, mindegyik műsort a rákövetkező vasárnap meg kellett ismételni.

1923. ápr. 15-én, a gyülekezetbeli ev. elesett hősök emlékére az ev. templom belső oszlopára helyezett márványemléktáblát, a lelkész megható ünnepség keretében áldotta meg, mondván: „Két emlékkő van immár templomunkban, az első 1854-ben a templomépítéskor, az oltár alatt helyeztetett el, s azt hirdeti: *Istenért és az egyházért!* a második az elesett hősök emléktáblája, mely arra int: *Éltünket és vérünket a magyar hazáért!* A siklósi bányából kikerült márványtábla beszerzését a gyülekezeti tagokon kívül különösen *Braun István* Amerikában élő hívünk 5 dollárnyi adománya segítette elő. A márványtábla felirata magyar és német nyelven: „*A világháborúban elesett hő-*

sők emlékére 1914—1918. Légy hű mindhalálig, s neked adom az élet koronáját.” Ezután következik a 19. ev. elesett hős neve:

<i>Kresz Jakab</i>	<i>Hütter Jakab</i>
<i>Bortsch Miksa</i>	<i>Kresz Adolf</i>
<i>Póth György</i>	<i>Kiss János</i>
<i>Pflug Henrik</i>	<i>Pflug György</i>
<i>Pitz Dániel</i>	<i>Hammel Henrik</i>
<i>Mannweiler Frigyes</i>	<i>Kolep István</i>
<i>Pflug Jakab</i>	<i>Jaszmann Konrád</i>
<i>Pitz Jakab</i>	<i>Bier János</i>
<i>Jung Miklós</i>	<i>Jaszmann József</i>

Schiszler Menyhért.

A legidősebb közöttük 33, a legfiatalabb 20 éves volt. Volt olyan szülő (éspedig a Pflug család), kinek három fia esett el harctéren, a gyülekezet pedig tanítóját vesztette el.

Június 17-én, a hősi halált halt tanító emlékére az iskola-terem belső falába elhelyezett márványtáblát áldotta meg a lelkész, mely alkalommal könnyezve énekelte az egész gyülekezet, s az iskolásgyermekek: „Elmentél hű lélek, kedvesid köréből...” Az emléktábla felirata: Kiss János hősi halált halt ev. tanító emlékére, ki itt működött 1905—1915.”

A fent említett három márványtábla beszerzésénél különösen még Exle presbiter veje, *Kedves János* buzgólkodott, s a betűk vésését és aranyozását a pécsi *Vogl* cég eszközölte.

Itt említjük meg azt, hogy a világháborúban hősiességéért a község két polgára nyert vitézséget éspedig *vitéz Peterdi (Pitz) Péter* és *vitéz Deák Máté*.

1924. Október 10-én, áthelyezése miatt az egyházfelügyelő-ségről leköszönt Schmidt Béla helyébe *Kismányoky (Wallandt) Ágost* pécsi ny. ezredest választották meg. A vallásos estén *Karner Károly* pécsi hitoktató lelkész tartott előadást.

1925. A politikai község kérelmére a gyülekezet két hold földjét vásártér céljára engedte át, melynek ellenében, jóval többet, kb. 3 holdat kapott cserébe.

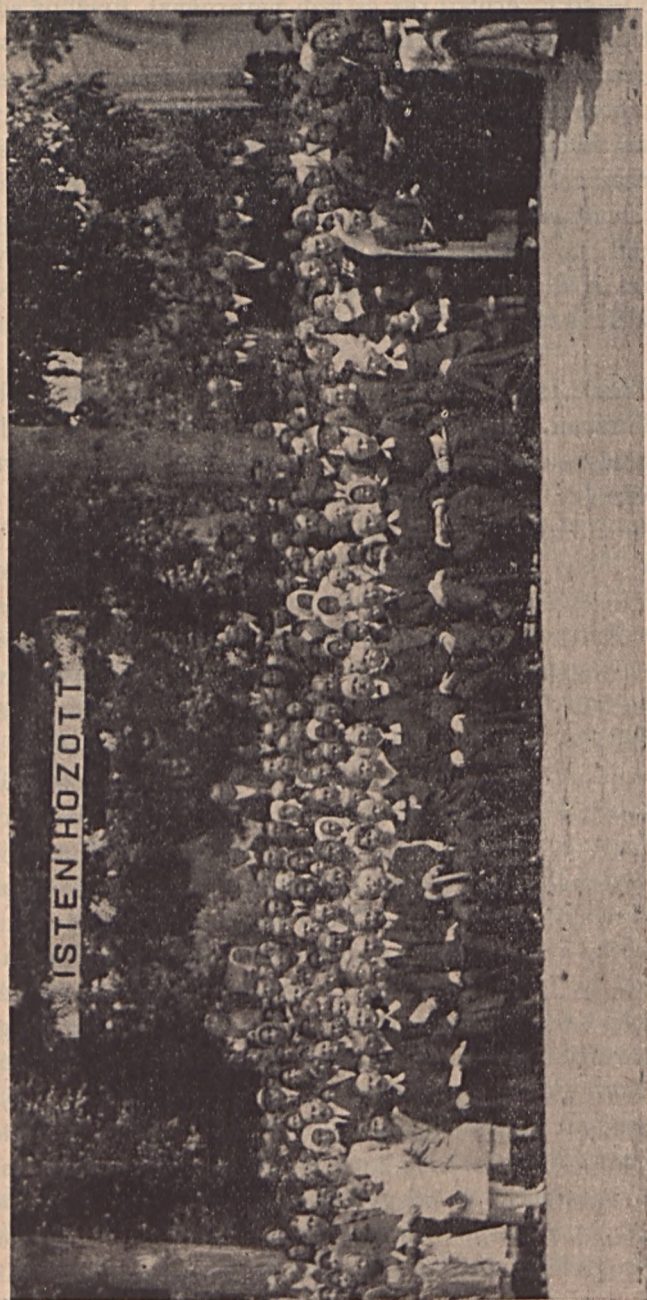
1925. év búcsú másodnapján, az esti órában, egy besurranó tolvaj, a külön épületben levő lelkéshi irodát és a szekrényeket feltörte, s a gyülekezeti ládában őrzött, szerencsére nem nagy

összegű, kb. 30—40 P. értékű réz és régi papírpénzt, továbbá egy ezüst kelyhet és a lelkész bőrtáskáját és reverendáját ellopta. A tolvajt a csendőrök pár nap múlva Mohácson elfogták, de az ellopott pénz nem térült meg. Az elértéktelenedett alapítványi takarékpénztári könyveket a tolvaj szétszórta, de nem vitte el.

1926. Március 14-én, a közgyűlés elhatározta, hogy a közelgő püspöki látogatásra, a templomot külsőleg renováltatja, a falakat bazalt, az ablakokat olajfestékkel befesteti, s az egyházi épületeket is alaposan kijavíttatja. E munkálatokat *Engel Jakab* festő, *Jaszmann Péter* és *Muck Lőrinc* kőművesek végezték el.

A gyülekezeti tagok 400 pengő adományából, egy szép zöld plüss, fehér liliummal díszített oltár- és szószékterítőt — mely budapesti iparművészeti munka — szereztek be. *Ily. Póth Istvánné* pedig futószőnyeget ajándékozott a templomba.

Június 20—21-ig kedves és felejtethetetlen ünnepélye volt a gyülekezetnek. *Kapi Béla* dunántúli ev. püspök úr egyházlátogatást tartott. A püspök kíséretében voltak: *Schöll Lajos* főesperes, *Müller Róbert* alesperes, *László Miklós* püspöki titkár, *Mechwart Ernő* egyházm. felügyelő, *Dörmer Frigyes* egyházm. aljegyző és *Baldauf Gusztáv* pécsi lelkész. A püspök úr és kíséretének fogadtatása, e trianoni végállomáson, valóban felemelő és impozáns volt. A vasútállomáson lovasbandérium (vezetőjük *Buschbach János*), 10 magyarruhás leány és 10 díszruhába öltözött levente, majd a vasút melletti első diadalkapú mellett álló rohamsisakos katonák, s végig, a két kilométernyi országút hosszában, az állomástól a templomig, kétoldalt felállított fapuskás, tisztelgő leventék, s nagyszámú ünneplő közönség fogadta. Az a páratlan rend és fegyelem az egész vonalon, amint a vendégektől hallottuk, szinte lenyűgözőleg hatott, s láthatólag meghatotta a főpásztort és kíséretét. A vasútállomáson a pol. hatóság nevében, *Tóth Dezső* főszolgabíró, a templom előtt, az egyház nevében, magyar és német nyelven *Vértesi* lelkész üdvözölte a püspök urat, mire ő a közönség nagy tetszésére, szintén magyarul és németül válaszolt. A nőegylet nevében *Alexy Ervinné* csokrot nyújtott át a püspöknek, majd *Daday Tibor* s. jegyző, leventefőoktató üdvözölte, mire a püspök úr kedvesen válaszolt, s megköszönte, s megdicsérte a leventék fegyelmét és tisztelgését. A püspök úr ezután megjelent az iskolában. Az iskola be-

Dr. Kapi Béla püspök egyházlátogatása Magyarbólyban 1926. jún. 20.

Balszáron áll: Kismányoky Ágost ezredes, egyházfelügyelő. Ülnek: Vértesi lelkész, Dörner Fr. egyházm. jegyző, Tóth D. főbíró, Mándy Sámuel képviselő, Schöll L. főesperes, D. Kapi Béla püspök, Szabó Károly ref. lelkész, Mechwarth E. egyházm. felügyelő, Müller R. nemesesperes, László M. püspöki titkár, Baldauf G. pécsi lelkész.

járatánál *Póth Emma* tanuló a következő kis mondókával köszöntötte a püspököt:

*Szeretett jó főpásztorunk, engedje meg nékem,
Tisztelettel üdvözljem, társaim nevében.
Német ajkról, magyar szóval, magyar szívvvel szólok,
S e határszél virágiból, átnyujtom e csokrot.
Kívánom a jó Istentől, éltét soká tartsa,
Jó gyermekek imádságát az Ur meghallgatja.*

A püspöklátogatáskor tartott ünnepi istentiszteleten oltári ígéket, Ján. 6. 64—68 olvasott Schöll főesperes, ezek után a helyi lelkész II. Kor. 4. 17—18 alapján predikált (Predikációját e könyv lapjain közöljük), majd püspök úr Jel. 2. 1—7. alapján hirdette Isten ígését. Utána közgyűlés volt, melyen a lelkész röviden felolvasta a gyülekezet történetét, s a gyülekezet meghallgatta, s jegyzőkönyvbe foglalta a püspök úr észrevételeit és utasításait. Végeredményben tapasztalatait összefoglalva, a püspök úr örömmel állapította meg, hogy „a gyülekezetben a vezetők részéről öntudatos, tervszerű munkát talál, a hívek részéről pedig buzgóságot, vallásosságot, és áldozatkészséget. Ugy a templomban, mint az iskolában és a lelkészi hivatalban megfelelő rendet és pontosságot talált. Mindezerért köszönetét és elismerését fejezi ki mindennek előtt a lelkésznek, úgyszintén a tanítóknak, a presbiteriumnak és az összes egyháztagoknak“. Ezekután a nagy iskolateremben 70 személy részére, közébed volt. Az ünnepély rendezésében, *Jaszmán József* és *Hönig Miklós* gondnokokon és a presbiteriumon kívül, különösen a püspöki fogadtatás megrendezésénél, közreműködött: *Brunner Mihály* és *Trajtler Tibor* örnagy, valamint *Daday Tibor*. A püspök előtt, a következő küldöttségek tisztelegtek: *Szabó Károly* nagyharsányi ref. lelkész, *Brunner Mihály*, vámorségi parancsnok, *Stromp Miklós* felügyelő a siklói, s a mohácsi fiókegyházak nevében.

1927. Szeptember 25-én, a második evang. iskolaterem avatott fel. Az iskolaterem megépítésének története e felavatási jegyzőkönyv szerint így hangzik:

„J e g y z ő k ö n y v

felvétellett a magyarbólyi ev. egyházközség 1927. szept. 25-én a második iskolaterem felavatásakor megtartott díszközgyűlésről.

Jelen vannak: Vértesi lelkész, elnök. Kismányoky Ágost ev. egyházfelügyelő, Alexy egyházk. jegyző, gondnokok, presbiterek és az egyháztagok nagy számban.

Mint vendég jelen van Müller Róbert tanügyi esperes, Baranya vm. képviselőjében, Blaskovich Iván dr. másodfőjegyző, Mándy Sámuel országgyűlési képviselő, Tóth Dezső főszolga-

Magyarbólyi ev. tanítólak és iskolák.

bíró, Zambach Endre főintéző, Wittenbarth községi jegyző, Trajtler Tibor őrnagy és a helyi közönség köréből még számosan.

1. Elnök meleg szavakkal üdvözli a megjelenteket, s a közgyűlést megnyitja.
2. A jegyzőkönyv hitelesítésére Kresz János és Jaszmann József gondnokok kéretnek fel.
3. Tanügyi esperes úr hálás szavakkal köszönti mindazokat, kik a második ev. iskolaterem létrehozását elősegítették. Köszönetet mond különösen a helyi lelkésznek és Mándy képviselőnek, hogy a kultuszminisztériumtól tekintélyes segély kieszközlésével az iskolaépítést befejezhették. Majd felkéri a helyi lelkészt, hogy vázolja röviden az iskolaépítés történetét.

Amidőn Vértési lelkész 1905. márc. 16-án Magyarbólyba jött, egy bedúlással fenyegető iskolatermet talált. 1907-ben, e régi iskola helyett, egy tágas, új iskolaépületet emeltetett nagy küzdelemmel és utánjárással, helyi és vidéki gyűjtésből, s leginkább híveink áldozatkészségéből. 1912. évben szükségessé vált a 2-ik tanítói állás megszervezése. A 2-ik tanterem azonban csak bérházban volt. Újabb terhet a szegény iskolafenntartó nem vállalhatott. Midőn azonban a kultuszminiszter úr nagyobb építési segílyt helyezett kilátásba, 1927. július 3-án, a második tanterem építése versenytárgyalását megtarthatták. Getto Ferenc, lapáncsai kőművesmester ajánlatát fogadta el a közgyűlés, mely szerint az egész épület teljesen készen, 11.800 pengőt tesz ki. Ebből államsegély 9930 pengő, s a hívek hozzájárulása 1870 P.

Az alapköletétel 1927. júl. 17-én történt, közének, s a helyi lelkész imája és beszéde (Máté 28. 19.) kíséretében. A bejárat-tól jobbra, az alapkő mélyén egy dobozban elhelyezett pergamenlapon a következő szöveget építették be: „Istenért és a hazáért. Az Atyának, a Fiúnak és a Szentlélek Istennek nevében. Amen. Öföméltósága Horthy Miklós kormányzósága és gróf Klebelsberg kultuszminisztersége alatt. Máté 28. 19. E második ev. iskola alapköve letéetett 1927. július 17-én. Vértési Zoltán lelkész, Alexy Ervin tanító, Löczyné Kiss Aloyzia tanítónő, Jaszmann József és Kresz János gondnokok, továbbá ifj. Lach Konrád, Jung János, Muck Lőrinc, Wild Henrik, Jung Fülöp, Schlitt Péter, Jung János, Hönig Miklós, Hütter Antal, Schneider Henrik, Kroch Ferenc és Jaszmann Dániel presbiterek idejében. Építést ellenőrzők Exle Jakab és Schissler Konrád. Az első adomány az iskolaépítésre Glöckner Jakab ny. vonatvezetőtől érkezett be éspedig 25 P.”

Az iskola ünnepélyes felavatása 1927. szept. 25-én templomi istentisztelettel kezdődött. Sorrend volt: Közének 373, oltári ima és szentigeolvasás Márk. 10. 13—16. Tartotta Vértési helyi lelkész. Lobe den Herrn... vegyeskar éneke Alexy tanító vezetésével, majd Müller tanügyi esperes beszéde Ef. 2. 19—29. alapján. Ezután az egész gyülekezet, iskolásgyermekek és levették nemzeti zászlók alatt a templomtérrel, az új iskolaterem elé vonultak, hol az iskola átadása és felavatása, a következő sorrendben folyt le:

1. Nemzeti Hiszekegy. Énekelte a tanuló ifjúság.
2. Vértési

helyi lelkész pár szóval, magyarul és németül vázolta az iskolának, mint a templom előcsarnokának e határszélen evang. egyházi és magyar nemzeti szempontból nagy kulturális jelentőségét. Isten iránti hála kifejezése mellett, megemlékezett mindazokról a jóltevőkről, kik az iskolaépítést elősegítették. 3. Müller tanügyi esperes úr átvevén az iskola kulcsát, magasan szárnyaló lelkes német, majd magyar beszédben üdvözli az új iskolát felépítő gyülekezetet és híveit, kik a nevelésnek és oktatásnak, az egyháznak és a hazának egy újabb erős várát teremtték meg. Isten áldását kéri a presbiteriumra, mint iskolaszékre, a tanítókra és tanulókra, intvén őket arra, hogy kötelességeiket egyházas és hazafias szellemben, a jövőben is híven teljesítsék. Az Atyának, Fiunak és a Szentlélek Istennek nevében megáldván és kinyitván az iskolát átadta nemes rendeltetésének. A Himnusz eléneklésével végződött a felavatási ünnepély."

November 20-án tartott közgyűlés hálás szívvel vette tudomásul, hogy id. *Jung János* és neje *szül. Gungl Katalin* végrendeletében, 1213 négyszögöl szántóföldet hagyományozott az egyháznak.

Ugyancsak e közgyűlésen tekintettel arra, hogy a legutóbbi időben beköltöző német nyelvet nem bíró magyar nyelvű és ideadózó protestánsok, hatóságunk útján is kérelmezték, magyar istentiszteletnek a tartását, egyhangulag elfogadja és helyesli a közgyűlés, hogy a lelkész által meghatározott és előre kihirdetett ünnepnapon, legalább hónaponként egyszer evang. templomunkban magyar nyelvű istentisztelet is tartassék, annyival is inkább, mert a német nyelvűek közül is sokan tudnak magyarul, a magyar istentiszteletbe ők is bekapcsolódhatnak. Miután azonban anyagi erő hiánya miatt, kétféle énekeskönyvet nem vehetnek, a lelkész által írt kérvényre a Vall. és Közokt. miniszter úr 1929-ben, 300 pengő rendkívüli segélyt engedélyezett, melynek árából 74 drb. dunántúli új kiadású magyar énekeskönyvet vettek. Az énekeskönyvek, mint a magyarbólyi ev. egyház tulajdona, a templomi szekrényben őriztetnek, s a magyar istentiszteletkor mindig kiosztatnak. Magyar énekeskönyvet ajánlódokozott még a gyülekezetnek Fuchs János ev. lelkész és Lázár Györgyné Kistengelicről, továbbá a külsővathi (Veszprém vm.) tanítói hivatal.

A templomba, miután nagy ünnepekkor kevés az ülőhely,

székeket ajándékozott: Schlitt Péter 2, Exle Jakab 4, Schuchmann H. Jung János, (hsz. 54) Sturm Henrik, Hajna János, Jaszmann Dániel 1—1, id. Póth István 4 drb.-ot.

1928. A temető rendezése, drága felejtethetlen halottaink földi nyughelyének, nem a pusztulást és a szomorú halált, hanem az életet elibénk varázsló, valóban felemelő szép sirkertté átalakítása eleitől fogva Vértesi lelkész egyik főfeladatát képezte. Úgy gondolta, itt is csak a jó példa segíthet. Közeledett lelkészi működése 25. évfordulója, melyet az Úr akaratából és kegyelméből úgyszólván majdnem mind itt töltött el. Ennek emlékére Isten iránti hálából egy ivándárdai műlakatos, Samu Kálmán által egy 250 P. értékű vaskaput készíttetett és állíttatott fel a temető bejáratánál. A vaskapun hármassal fehér kereszt emelkedik ki, két lámpatartóval, s magyarul, s németül e felirattal: „*Ne sírj, csak higgyj! Luk. 7. 13; Márk 5. 36.*” Midőn ez a gyülekezet tudomására jutott önkéntes adományokból hamarosan 150 pengő, eladott öreg temetői diófákból 200 P. jött össze, s a pécsi Köttféle kertészetben 40 drb. gesztenyefát és ugyanannyi örökzöld tuját vettek, s a temető közepén, a főkereszt irányában, egy szép, széles fasoros utat csináltattak. A temetőrendezést Glöckner Jakab vállalta és vezette, Gyana Illés, Kresz János és vitéz Peterdi Péter segítségével. A nők és leányok pedig virágokat ültettek az út hosszában. A kapu feliratát Engel Jakab festő, a temetőfőkereszt kijavítását id. Kerber György végezte. Midőn a temetőrendezés befejeződött, április hó 29-én, jubilate vasárnapján, a templomi istentisztelet után, az egész gyülekezet a filia-beli vendégekkel együtt, a temetőbe vonult, hol *Stráner Vilmos* kaposszekcsői lelkész, II. Mózes 3, 5 alapján tartott megható beszédben adta át az újonnan rendezett sirkertet rendeltetésének, a helyi lelkész pedig a temetőkülső felirata alapján mondott pár szívből jövő szót. Végül az énekkar két szép temetési éneket énekelt.

Márc. 30 — ápr. 1-ig a lelkész négy magyarbólyi, hat ivándárdai és egy borjádi ifjúval a *sárszentlőrinci* evang. ker. ifj. egyesület konferenciáján vett részt.

Aug. 5-én, *Teleki Sándor* kormányfőtanácsos, villányi szőlőnagybirtokos hívünk indítványára elhatározták, hogy az egyház önkéntes adományokból, a *templom belsejét* alaposan kijavíttatja és átfesteti, s addig is, míg az adományok be nem folynak,

Teleki kijelentette, hogy a szükséges összeget a sajátjából előlegezi. *Engel Jakab* helybeli festő hívünk és fia *Engel Károly* festőművész, ki éppen akkor itthon tartózkodott, elvállalva a munkát, nagy ügyességgel és szakértelemmel festették át a templomot, oltárképet, padokat, a templom falán meghagyva az eredeti alapotívumokat, amint azokat régente 1886-ban *Kottler* lelkész alatt, *Marxreiter* festőművész kidolgozta. Az átfestés 720 P.-be került, melyhez *Teleki Sándor* 100, *Glöckner Jakab* 80, *Hammel Jánosné* szül. *Wink Éva* 40 P., s a gyülekezeti tagok összesen 500 P.-vel járultak.

Aug. 12-én, Kismányoky Ágost egyházfelügyelő elnöklete alatt megtartott közgyűlés elhatározta, hogy lelkésze 25 éves papi jubileumát, melyből 23 és egy fél évet egyfolytában Magyarbólyban töltött, okt. 7-én, a templomfelavatás 70-ik emléknapiján, midőn a belsőleg átfestett templom főesperes úr által rendeltetésének átadatik, díszközgyűlés keretében ünnepli meg.

Okt. 7-én, a helyi és a vidéki hívekkel zsúfolt templomban tartott ünnepi istentisztelet, a következő sorrendben folyt le: a 6. sz. közének után, oltári imát mondott *Frank* lelkész, majd a 370. sz. főének után *Schöll* főesperes ünnepi beszéde következett németül és magyarul, dicsérettel emlékezve meg a hívek hithűségéről és áldozatkészségéről, s átadva a belsőleg díszesen kijavított templomot magasztos rendeltetésének, majd az ének-kar éneke után *Vértesi* lelkész Máté 21, 12—17 alapján a „templomról, mint az imádság házáról” tartott rövid szószéki beszédet.

Ezután következett a díszközgyűlés, melyet jegyzőkönyvi kivonatban alant közlünk:

Jegyzőkönyv

felvétel a magyarbólyi ev. egyházközség 1928. okt. 7-én *Schöll* főesperes és *Kismányoky* egyházfelügyelő elnöklete alatt, *Vértesi Zoltán* 25 éves lelkészi jubileuma alkalmával tartott díszközgyűlésen.

Jelen vannak: *Schöll* Lajos főesperes, *Kismányoky* Ágost ny. ezredes, egyházfelügyelő, *Baldauf* Gusztáv pécsi, *Frank* Károly csikóstóttósi, *Geyer* Zoltán pécsi hitoktató lelkészek, *Stromp* Miklós siklósi, *Melczer* Emil mohácsi egyházfelügyelők, *Hatz* József borjádi, *Wölffel* József ivándárdai, *Alexy* Ervin, *Löczy* Ferencné, helybeli tanítók, Major Rezső őrnagy, vármőrségi parancsnok, Mándy Sámuel országgy. képviselő, *Salzmann* Károly

gazd. tanácsos, Manninger Adolf, hercegi jószágigazgató, Zambach Endre főintéző, Teleki Sándor kormányfőtanácsos, Trajtler Tibor őrnagy, Marencz Ödön százados, Buda Ede főhadnagy, Kismányoky Károly postatanácsos, Wessely Károly Dunántúl napilap igazgatója, Wittenbarth Aurél körjegyző, Hoffer Béla ny. pénzügyi számvizsgáló, Daday Tibor leventefőoktató, továbbá Neupauer, Gröller, Stickel siklói presbiterek és mások.

Vértési Zoltán lelkész, a 25 éves papi működésekor, hivei és barátai által adományozott jubileumi kereszttel. (1928).

1. Kismányoky felügyelő, világi elnök, megnyitván a gyűlést, meleg szavakkal üdvözölte Vértési lelkészt 25 éves papi jubile-

uma alkalmából, majd felolvasta Dr. Kapi Béla dunántúli püspök úrnak a jubiláns érdemeit méltató üdvözlő sorait, melyekben többek közt ezt írja: „Szeretettel küldöm imádságba foglalt áldásaimat. Hála és elismeréssel emlékezem meg, Nagytiszteletűséged negyedszázados, hűséges lelkipásztori munkálkodásáról, mindarról, amit anyaszentegyházáért, nemzetéért és gyülekezetéért egyforma hűséggel cselekedett.”

2. A különböző hatóságok és egyesületek vezetőinek üdvözlése után Kismányoky felügyelő, mint a gyülekezetek és barátai ajándékát egy értékes arany keresztet adott át azzal, hogy azt fontosabb hivatali funkcióknál viselje is. A helyi nőegylet nevében Danjelicsné virágcsokrot, a borjádi nőegylet megbízásából, Mailachné, egy díszes Székács albumot, a siklósi egyház nevében, Stromp felügyelő, egy arany órát nyújtott át megfelelő jókívánságokkal a jubilánsnak. Majd az iskolásgyermekek nevében, Szarka Lajos egy verssel, Hajna Erzsí és a leányegyesület nevében Jaszmann Katica, egy-egy virágcsokorral kedveskedtek. A jubiláns lelkész meghatva mondott mindezekért köszönetet, s kérte a gyülekezet további *bizalmát*, mert csak ez ad néki erőt Istenért s hazáért munkálkodására.

Október 10-én, Alexy tanító és az énekkari tagok gyűjtéséből, valamint az eladott régi harmonium árából 480 P. értékben, egy új iskolai harmonium szereztetett be.

Október 31-én *Grosz János* és az evang. nőegylet az iskolaiba bevezettette a villanyvilágítást.

November 18-án, egyelőre alapszabály nélkül, megalakult az ev. ker. ifj. egyesület 8 taggal. Bibliaórára, s továbbképzésre hetenként egyszer, a lelkési irodában gyűlnek össze.

1929 aug. 18-án *Harkányfürdön* a lelkész, a magyarbólyi énekkar közreműködésével először tartott ev. istentiszteletet. Az itt befolyt 7.60 P. persely, belmisszióra fordított. November 16-án és 24-én, a nagy magyar erdélyi fejedelem és vallásszabadsághős, Bethlen Gábor halála 300. évfordulója emlékére, magyar és német nyelven sikerült Bethlen ünnepély tartatott;

dec. 1-én Stromp Miklós siklósi és Kismányoky magyarbólyi egyházfelügyelő vallásos estélyen, magyar nyelven, nagy hatással, előadást tartottak, előbbi Zakeusról, utóbbi „Krisztusváras és magyar adventről”.

1930. Január 5—12-ig a lelkész próbaképpen megtartotta

itt első ízben az *Alliance egyetemes imahetet* a nagyobbik iskola-teremben. Nagy előkészületet igényelt, de igaz lelki élményt, s gyönyörűséget okozott. A hét napon át az érdeklődés folyton fokozódott, s e kis gyülekezetből esténként átlag kb. 200—300-an voltak jelen, még az iskola folyosóján, s az utcán is álltak érdeklődők. Azóta ezt minden évben megtartják;

március elsején Öfőméltósága vitéz Horthy Miklós kormányzó 10 éves jubileuma emlékére a hívek, a polgári és katonai hatóságok, s ifjuságunk jelenlétében, magyarnyelvű hálaadó istentisztelet tartatott;

márc. 9-én, *főesperesi egyházlátogatás volt*, továbbá ugyan ezen alkalommal kisebb körzetben a magyarbólyi, ivándárdai borjádi és siklói presbiterekkel itt tartották meg az egyházmegegyénkben első *presbiteri konferenciát*. Részben predikáltak, részben előadásokat tartottak Schöll főesperes, Koritsánszky egyházmegyei felügy. Frank, Zulauf lelkészek és Knabel bonyhádi ig. tanító. Az előadások tárgya volt többek közt: 1. Az egyház szolgálata a hívekkel szemben. 2. Az egyháziak (lelkész, tanító) szolgálata az egyházzal szemben. 3. A világiak (felügyelő, presbiterek, hívek) szolgálata az egyházzal szemben. Megható volt a 40 presbiternek a lelkészekkel és tanítókkal együtti úrvacsoravétele. Főesperes úr örömmel köszöntötte a nőegyletet, s az ifjusági egyesületet, s azok megerősödésére, további működésére Isten áldását kérte. Az egyházlátogatásról felvett jegyzőkönyv szerint: „Főesperes megállapítja, hogy a magyarbólyi gyülekezet vallásos lelkületű, buzgó ádozatkész gyülekezet, mely a vezető szelid, de céltudatos irányításával gyülekezeteink jobbjai közé tartozik, melyért úgy a híveknek, mint vezetőinek elismerését fejezi ki. Egyben azonban felhívja őket a házi áhitatosság és az úrvacsoravétel fokozottabb gyakorlására.”

Március 16-án, Reminiscere vasárnapján, mely napra éppen 25 évvel ezelőtt Vértesi lelkész idejövetele esett, az istentisztelet után, jóleső, hálás megemlékezésnek Danjelicsné Kresz Vilma a nőegylet ajándékát, egy szép úri szent vacsorát ábrázoló ezüst dombormű-képet nyújtott át a lelkésznek, mely kedves figyelemért a lelkész szíve mélyéből fakadó köszönetet mondott;

augusztus 20-án, Ádám Imre kölkedi, Mányoky Sándor mohácsi, Szendrey Gyula babarci, Kovácsy József kistótfalui ref. lelkészek és a helyi énekkar közreműködésével hazafias és bel-

missziói ünnepély volt templomunkban, mely felejthetetlen, mély nyomokat hagyott a hívek szívében;

augusztus 20—24. a balatonszárszói KIE konferenciára hat ifjút, a klotildligeti FÉBÉ leánykonferenciára pedig két leányt sikerült kiküldeni;

Magyarbólyi r. k. templom. Levente fiuk, s leányok felvonulása, Daday Tibor leventefőoktató vezetésével.

szept. 14-én énekes istentisztelet tartatott a borjádi és helyi énekkar közreműködésével;

nov. 4-én *külmissziói vallásos estély* volt, mely alkalommal, a lipcsei külmisszió kiküldötte, *Handmann Richárd*, Máté 9, 35—38 alapján hirdette az ígét. Külmisszióra kb. 50 P. jött össze. Handmann missziói felügyelő, kedvesen vette az iskolásgyermkeknek adományát is, s különösen meghatotta egy szegény II. elemi iskolásgyermeknek Buschbach Dánielnek az imádsága, ki-nek pénze nem lévén, a misszionárius és a gyülekezet színe előtt a külmisszió sikeréért imádkozva, a Miatyánkot mondta el szépen hiba nélkül;

nov. 27-én, a lelkész vezetésével, a bonyhádi egyházmegyei KIE konferencián vett részt Magyarbólyról 12, Ivándárdáról 20 ifju. A 160 km.-nyi utat oda-vissza autobuszon tették meg. Luther reggeli imájával, s az „Erős vár” eléneklésével indultak.

Ütközben a mohácsi II. Lajos, szobornál, a Csele-patak mellett, hajnalban a Himnuszt énekelték el. Megnézték a bátaszéki szép gót stílusú r. k., majd a szekszárdi evang. templomot. Itt a „Jézus nagy vezér” kezdetű éneket énekelték. A bonyhádi előadások felejthetetlen mély nyomokat hagytak a szívekben.

Ugyanezen év végén, nőegyleti összejövetelen a diakonissza-intézményről nagy hatással szóltak, s evangelizáló előadást tartottak Dr Farkas Mária, Szabó Marianna és Pál Edit diakonisszatestvérek és Zulauf kalaznói lelkész.

1931. április 6-án, délután 3 órakor a lelkész az énekkarral, Schwarz János és Jung János gondnokokkal, s körülbelül 50 magyarbólyi hívővel, két nagy autobuszon, Beremend szórványközségbe rándult ki, s itt a trianoni határon lévő cementgyárban evang. istentiszteletet tartott. Beremenden csak pár evang. család van, de istentiszteletre az ottani ref. és róm. katolikusok közül vagy 300-an jelentek meg. Magyar és német nyelven hirdetett Isten ígéje, majd e trianoni határszélen, ahol a gyár és a vasútvonal el van vágva, a régi határok visszaállításáért és a magyar feltámadásért hangzott el az ima. Az énekkar éneke és a Himnusz fejezte be az ünnepélyt.

Áprilisban két szomorú gyászeset érte egyházmegyéinket. Április 18-án Schöll Lajos főesperes, április 21-én, gyülekezetünk volt lelkésze, Baldauf Gusztáv pécsi lelkész költöztek el az Urban váratlanul. Erdemeiket a magyarbólyi egyház közgyűlési jegyzőkönyvben is megörökítette, özvegyeiknek pedig mély részvétét nyilvánította;

június 27—28-ig, FÉBÉ klotildligeti női konferencián Magyarbólyból nagy lelki áldással heten vettek részt, és pedig özv. Danjelicsné, Hammel Jánosné, ifj. Friedrich Vilmosné, Jaszmann Lina, Kresz Katica, Jaszmann Lini és Kroh Tini;

július 22—26-ig, a balatonszárszói KIE táborozásra sikerült elküldeni Eberhardt Antal, Hock István és Kroh Henrik ifjakat, kik hazatérve, hálásan emlegették a gyönyörű Balatont, s a biblia üdítő vizét is, melyben szintén pazar részük volt;

aug. 20-án, Ruzsás Lajos siklósi és Kovácsy József kistófalui, Hideg János nagyharsányi (1933. aug. 20.) ref. lelkészek tartottak a templomban magyarnyelvű, szíveket megragadó, hazafias istentiszteletet:

aug. 20—23-ig a lelkész kecskeméti országos nemzeti ker.

ifj. egy. nagyszabású konferenciáján vett részt. Jelen volt még Magyarbólyból Exle Jakab presbiter is nejével. Közel ezer, job-bára földműves fiatalember jött ide össze a csonka ország minden részéről. Az előadók közt szerepelt többek között, Kapi Béla evang. püspök, Hegedüs Loránt volt miniszter, Muraközy Gyula ref. lelkész, Töltésy Zoltán, Erős Sándor, bissei Nagy Ferenc, stb. Felejthetetlen vallási élmény volt;

március 17-én, János 19. 17. alapján meghívásra a kistófalui ref. templomban Vértesi lelkész bőjtési bibliamagyarázatot tartott, mely alkalommal Kóts Lajos s. lelkész imádkozott;

március 26-án, a helyi ev. ker. ifj. egyesület alapszabályszerűleg megalakult 16 rendes, 5 csatlakozó és 2 pártoló taggal és csatlakozását a központnak bejelentette.

1932. június 4—5-ig tanulságos és lelket emelő *körzeti presbiteri konferencia és evangelizációs gyülekezeti napot* tartottak, melynek sorrendje a következő volt:

I. Június 4-én, szombaton este 8 órakor megtartott vallásos estélyen 1. Közének után imádkozott Kóts Lajos segédlelkész. 2. Az énekkar éneke után Máté 6, 24—34. alapján írásmagyarázatot tartott német nyelven vitéz Berkényi Ede ecsényi lelkész és I. Kir. 19. 9—18. alapján magyar nyelven Fábián Imre sárszentlőrinci lelkész. 3. „Der Gast.” Szavaltá Ádám Jakab pogányi tanító.

II. Június 5-én, reggel 8 órától: 1. Közének. 2. Liturgikus istentisztelet és predikáció Dániel 6, 11. alapján, tartotta Vértesi. 3. Énekkar. Ich weiss einen Strom. Vezette Alexy tanító. 4. A konferenciát megnyitotta Vértesi Z. A konferenciát üdvözölte a pécsi egyházközség nevében Kaufeld János presbiter, Siklós részéről Stromp Miklós egyházfelügyelő, Mohács részéről Ihrig Dénes presbiter, Pogány részéről Ádám Jakab tanító, Ivándárda képviselőjében, Wölfel József tanító és Borjád nevében Hatz József ig. tanító. 6. Das Amt der Presbiter einst und jetzt. Előadta v. Berkényi. 7. Énekkar: Alles Leben strömt von dir. 8. Az evang. presbiter, mint gyülekezetének szolgája. Előadta Fábián Imre. 9. Énekkar: Óh, mi drága név. 10. Die Welt ohne Christus. Előadta Kóts Lajos. 11. Énekkar: O lieber, goldner Sonnenschein. 12. A világ Krisztussal. Előadta Takó István pécsi lelkész. Utána az iskolában a presbiterekkel külön megbeszélés volt.

III. Jún. 5-én, délután fél kettő órakor. 1. Közének után, Róm. 11. 33—36. alapján írásmagyarázatot tartott Kóts Lajos s. lelkész. 2. Az ifjúság részére előadást tartott németül v. Berényi és magyarul Takó István. 3. Ezután háziáhitatbemutató következett az iskolásgyermekkel. Vezette Vértesi. 4. Ifjúsági egyesületi és leányösszejövetel-bemutató, az utóbbi Vértésiné és Löczyné vezetésével. 5. Záróima és Himnusz.

Június 28 — aug. 8-ig, Raffay püspökné gyermeknyaraltatási akciójára, Horusiczkyné Luther szöv. titkár kérelmére Magyarbólyban 10, Ivándárdán 4 budapesti gyermeket helyeztek el. A gyermekek egyes jószívű, áldozatkész családoknál voltak elszállásolva, kik e súlyos megélhetési viszonyok dacára is, nagy türelemmel gondozták hat hétig a gyermekeket.

A lelkész közbenjárására, a Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Baranyai köre, a Julián egyesület, a Pesti Hírlap és Teleki Sándor villányi kormányfőtanácsos évenként, az elemi iskolát végzett és magyarul is megtanult németajkú tanulóinknak *vizsgai jutalmul* többrendbeli értékes könyvet ajándékoztak. Ennek folytán pl. Petőfi összes költeményei, „Magyar nemzet története”, „Utazás Magyarországon” (Dezső Lipóttól) stb. már sok családi ház asztalának díszét képezi, a nemzetiségi vidéken.

Okt. 1-én, a templomba bevezetett *villanyvilágítás*, esti istentisztelet alkalmával adatott át rendeltetésének, mely alkalommal, a liturgiát, Kóts s. lelkész végezte, Vértesi lelkész pedig I. Móz. 1, 4—5 és Máté 5, 14 alapján felavató beszédet mondott. A 34 égőből és kb. ezer gyertyafényt magába foglaló villanyvilágítás 559 pengőbe került, melyre eddig a következők adakoztak: özv. Glöckner Jakabné 413 P. 38 f., özv. Danjelicsné 50, Exle Jakab 10, Vértesi lelkész 10, egyházközségi pénztár 10 P., Jegenyésné 2 P. 50 f., Kresz Dánielné 1, Pflug Péter 1, Schiszler Péter 1, Kresz Sebestyenné 1 P. 50 f., Póth István és Tsai 5, Löczy Ferencné 3, Kresz János vendéglős 5, Póth Jakab kereskedő 10 P., stb.

Nov. 6-án, *Gusztáv Adolf*, a hős svéd király halálának 300-ik évfordulója alkalmából, a templomban ünnepi istentisztelet volt, mely alkalommal Jel. 2, II—II. alapján Kóts s. lelkész tartotta az ünnepi beszédet. A magyarbólyi gyülekezet hálával emlékezett meg a Gusztáv Adolf egyletről, mely őt megalakulásakor

és a templomépítéskor oly hathatósan segélyezte. A gyülekezet minden évben elküldi offertoriumát a Gusztáv Adolf egyletnek.

Dec. 4-én *körzeti ifjúsági konferencia* (Kie) volt Magyarbólyban és pedig Erős Sándor orsz. titkár közreműködésével. Kb. 50 serdülő ifjú volt jelen, köztük 8 ivándárdai. Délelőtt Vértesi lelkész Roma 13, II—14. alapján írásmagyarázatot tartott, majd Erős Sándor a Kie áldásos gyümölcseiről szólt. Ezután az ifjak a rendes istentiszteleten vettek részt. A vidékieket a helybeliek vendégül látták. Délután a helyi Kie egyesület minta összejövetelt mutatott be, mely a következő program szerint folyt le: 1. Kezdő ének „Jézus nagy vezér” németül és magyarul. 2. Néme-

Magyarbólyi nőegyleti bibliakör. Középen Kiss Katalin diakonissza és özv. Danjelicsné Kresz Vilma nőegyleti elnöknő.

tül imádkozott Kerber János. 3. Bibliaolvasás Fil. 2, I—II. 4. Keresztyén ifjúsági egyesület célja, felolvasta Jaszmann Henrik. 5. „Fel barátaim” énekelte az ifjúság. 6. Gusztáv Adolfról felolvasott Jung Jakab (Ivándárdáról). 7. „Verzage nicht”, énekelte az egész gyülekezet. 8. „Es wird in der Welt noch ein Freudenfest geben”, felolvasta Hammel János. 9. „Vaterland”, szavalta Mohr János (Ivándárda). 10. Arany János élete és Fiamhoz írt

költeménye, felolvasta Hock István. II. Magyarul imádkozott Jaszmann József. Az ifjúságnak biblikus alapon való megszervezése, s az evangéliomi lelki életbe belekapcsolódása az egész gyülekezet elismerését váltotta ki. Este az összegyülekezetnek Nyáry Pál pécsi ref. esperes I. Móv. 4, 7 b; Jel. 3, 20. alapján szívet megragadó adventi predikációt tartott.

Az ev. nőegylet meghívására, s önként felajánlott költségére 1933. febr. 2-től, Kiss Katalin Fébé diakonissza testvér, buzgalommal segédkezik az evangélizáló munkában. Özv. Danjelicsné Kresz Vilma nőegyleti elnöknő a diakonissza részére lakást és ellátást biztosított, s házának egy termét átalakíttatva, bibliaköri célra engedte át.

1933. évben, a nőegylet elhatározta, hogy évenként kétszer, karácsonykor és húsvétkor, az óvoda nagytermében műsoros teastélyt, szeretetvendégséget tart. Kb. 250-en szoktak megjelenni. Ezen eddig biblikus előadást tartottak a helyi lelkész és s. lelkészekén kívül, többek közt: Kovácsy József, Vikár Zoltán, Boldizsár Endre ref. lelkészek is.

1933. nov. 5-én, *Sárokon*, (Magyarbólytól 11 km.) hova az elköltöző gör. kel. szerbek helyébe, Tolna megyéből és Ivándárdáról ev.-ok telepedtek le (Első települők: Pitz Menyhért, Lehn János, Kohn János, Rausch Henrik, Hergenröder János, Barchet Jakab, Lindenlaub János) Pitz Menyhért házában Vértesi lelkész először tartott ev. istentiszteletet Luk. 15, 1—10. alapján. A 12 ev. elemi iskolai tanuló a sároki róm. kat. iskolába jár. Hónaponként egyszer a magyarbólyi lelkész végzi el itt is a valósoktatást.

1934. ápr. 14-én Danjelicsné Kresz Vilma által nőegyleti összejövétel céljára átengedett termet, Vértesi lelkész megáldotta és rendeltetésének átadta. Ez alkalommal biblikus előadást tartottak: Zulauf Henrik, Trauschenfels Elza Fébé diakonissza főnöknő és Dr. Farkas Mária főtestvér.

Kresz Katica 2 drb. virágvázat ajándékozott a templomba.

1935. május 9-én, a *nagyharsányi* ker. ifj. egyesület vezető tanfolyamán részt vettek Magyarbólyból Vértesi lelkész, Alexy tanító, Jaszmann Dániel, Jaszmann Henrik (Kniesz) presbiterek s az ifjak közül Schlitt János, Eberhardt Antal, Schiszler József, Kresz Ede, Hammel János. Ivándárdáról: Wölfel tanító, Jung

Jakab, Jung János, Beck Dávid, Mohr János ifjabb. *Borjádrol*: Hatz tanító, Weisz, Mohr, Hufnágel és Mailach ifjak.

1935. aug. 2—7-én, a lelkész jelen volt a budapesti 9. *Keresztyén Szöv. világkonferencián*. A külföldiek közül, nagy hatással, előadást tartott többek közt: Poling Dániel dr. New-Yorkból, a CE. világunió elnöke, Kelly James Glasgownál, Schürmann G. Németországból, Farid Audi lelkész Názáretből, egy néger, indiai és madagaszkári lelkész. Háromnyelvű, közös me-

Konfirmáció Magyarbólyban 1934. május 13-án.

lódiaju énekeskönyvből énekeltek. Minden előadást magyar, német és angol nyelven tolmácsoltak. Főtema volt: „*Jöjjön el a te országod!*”, mely három nyelven, nagy plakátokon tündöklött Budapest utcáin. A városi színházban tartott nyilvános előadásokon esténként, átlag 3000 ember vett részt.

1935. aug. 15—19 a *debreceni Kie. nemzeti konferencián*, Vértesi lelkész, Kroh Frigyes, Jaszmann Henrik és Szegedi Menyhért volt jelen. Ez utóbbi kettő az oda-vissza, kb. 800 km. csillagbicikli túra utat biciklin tette meg. Ugyane hó végén, aug. 30. a baranyai Harkányfürdő melletti *terehegyi* ref. község er-

dejében volt 3 napos Kie. táborozás Dobos Károly vezetésével, melyen *Magyarbólyból*, Kerti Károly, Alexy Ottó, Kroh Henrik, Peterdi Henrik, Kresz Ede, Kerber János, *Borjádrol* Weisz H., Mohr J. és Kohr J. ifjak vettek részt.

Eddig az egymás szomszédságában lévő németnyelvű ev. és magyar nyelvű ref. gyülekezetek, s annak hívei és ifjúsága, úgy élt évszázadokon át egymás mellett, mintha idegenek volnának, kiknek egymáshoz semmi közük sincsen. Hiszen még a tisztán ev. vallású magyar és német nyelvű szomszéd gyülekezetek, s azok ifjúsága pl. közös vallásos összejövetel, családi kapcsolatok keresése szempontjából teljesen ridegen, elkülönülve éltek és élnek egymás mellett. Pedig hiszen egy a hazájuk, közös az evangéliomuk! Vallási, nemzeti és népszaporodási okból óriási áldó hatását tapasztalta a lelkész annak, hogy a fent említett ifjúsági (s később majd gyülekezeti, nő és leányegyleti) összejöveteleken a baranyai ref. lelkészek alkalmat adtak arra, hogy a német nyelvű ev. és magyar ref. ifjakat összehozta, s azok testvéri kapcsolatait megerősítette. Jövőre a németajkú, de hazafiasan nevelt ev. ifjúságunk is meg fogja hívni Magyarbólyba, Ivándárdára és Borjádra, a szomszéd magyar ref. ifjúságot. Az ifj. konferenciákra útiköltségül Mándy Sándor képviselőnk 100 pengőt adományozott. (Szegei M. útján).

1935. szept. hóban, templom előtt, utcahosszat, kb. 1000 P. értékben, a gyülekezet, betonra nyugvó, *drótkerítést, díszkapuval-, ajtóval és Luther-rózsa díszítéssel*, magyar, s német nyelven eme felirattal: „Békesség nektek!”, állított fel. A drótkerítési munkálatot Samu Kálmán, ivándárdai műlakatos vállalta, a beton munkát Hütter Henrik vezetésével, Friedrich Vilmos és Rittinger István, a járdakészítést Muck Lőrinc kőművesek teljesítették. A munkálatokban a telkes és napszámos hívek mellett, nagy buzgóságot fejtettek ki, Schlitt Péter és Hehl Ferenc gondnokok. A kerítés árának fedezésére az eladott temetői akácfá szolgált, továbbá a lelkész folyamodványára Albrecht kir. herceg 100, Mándy Sándor képviselő 150, Kriszt András és neje 15 P.-t adományozott.

Ugyanezen év szept. 29-én délben, Mohácsról a harkányi ünnepségre menve, autózott keresztül községünkön, országunk szeretve tisztelt kormányzója, Ófömlétsége *nagybányai vitéz Horthy Miklós és neje*, kiket az elesett hősök emlékére emelt,

kisdédóvónk előtt felállított diadalkapu két oldalán sorakozó helyi és környéki lakosság és ifjuság meg-megújuló, kitörő lelkes éljennel és zászlólengetéssel üdvözölt.

Immár évek óta, minden házaspár, magyar Ker. Családi emlékkönyvet kap ajándékba, melybe a lelkész, az esketési beszéd textusát, az ígehirdetés nyelvén beírja.

1936. május 16-án, a helyi ev. templomban, a magyarbólyi, ivándárdai és borjádi vegyeskar közreműködésével, közben a lelkész imája, írás- és énekmagyarázata közepette, nagyszerű énekhangverseny volt.

1937. okt. 1-től, a felsőhatóság és tanítványai által tisztelt és szeretett *Löczyné Kiss Aloyzia* tanítónő 25 évi működés után, megérdemelt nyugdíjba ment, helyette 1938. jún. 3-án, titkos szavazással, nagy szótöbbséggel *Hazafi Jakab* okl. kántortanítót

Hazafi Jakab tanító.

választották meg. Alexy és Löczyné betegszabadsága alatt, a helyettesi teendőket *Hazafi Jakab* és *Neuhäuser Paula* végezték el.

1939. jan. 6-án, *Neuhäuser Jánost* választották meg egyház-felügyelővé.

A szórványbeli hívek állandó lelkigondozása folytán, egyes szórványközpontok annyira megerősödtek, hogy a lelkész 1937-ben a *mohácsi*, 1938-ban pedig a *siklósi* önálló lelkészséggel bíró missziói egyházakat szervezte meg.

1939. nov. 19-én, este, a békességről *Dr. Schlitt Gyula*, majos ev. lelkész tartott evangélizáló beszédet, dec. 3-án pedig a ref. telepéseknek *Nyáry Pál* pécsi ref. esperes tartott. *Benkő Dezső* alezredes, *Kocsis Ferenc*, *Kocsis Istvánné* és *Dizsery Sándorné* közreműködésével megható istentiszteletet.

IV. Egyéb fontosabb adatok a gyülekezet történetéhez.

Magyarbóly anyaegyházhoz tartozó filiák és szórványok, s azok *ev. lélekszáma 1937-ig*, 4—30 km. távolságra az anyagyülekezettől:

Magyarbóly ae., Ivándárda le., Borjád le. Siklós fióke. Mohács missziói szórve. Alsószentmárton, Babarc, Beremend (Püspökbóly), Bezedek, Egyházasharaszti, Hercegszentmárton, Hercegtöttös, Illocska, Ivánbattyán, Kásád, Kisbudmér, Kisharsány, Kislippó (Károlymajor p.), Kisnyárad, Kisjakabfalu, Kistapolca, Kistótfalu, Kölked (Karapáncs, Izabellaföld p.-val), Lánycsók (Bácsfa p.), Lapáncsa, Lippó (Mariannamajor), Liptód, Majs (Ormány p.), Matty, Nagybudmér, Nagyarsány, Nagynyárad (Sátorhely és Vizslak p.-val), Nagytótfalu, Németbóly (Békás p.), Németmárok, Németpalkonya, Old, Pócsa, Sárok, Siklós-nagyfalu, Szajk, Udvar, Versend, Villány, Villánykövesd, Virágos, Vókány szórványokkal *összesen 2354 ev. lélekkel*.

Mohács és Siklós önálló missziói lelkészi állás megszervezése után az ezekhez csatolt községek kihagyása folytán, Magyarbóly és a hozzátartozó filiák, szórványok, s azok *ev. lélekszáma jelenleg a következő:*

Magyarbóly ae. 722 (ebből 48 ref. a most idejött telepeseiken kívül), Ivándárda le. 458 (ebből 38 ref.), Borjád le. 516 (ebből 29 ref.), Sárok missziói szór. központ 68, Bezedek 5, Hercegszentmárton 8, Illocska 14, Ivánbattyán —, Kisbudmér —, Kislippó (Károlymajor p.) 18, Kisjakabfalva —, Kiskassa 4, Lapáncsa 1, Lippó 5, (Mariannamajorral), Nagybudmér 3, Németmárok 3, Németpalkonya 1, Pócsa 4, Villány 25, Villánykövesd —, Virágos —, Vókány 5, *összesen 1850 ev. lélekkel*.

A magyarbólyi és filiái reformátusok, kik jobbára szintén németajkúak, 1846 óta, szerződésileg csatlakoztak az evangélikusokhoz és egy, ág. hitv. ev. egyházat alkotnak.

2. A magyarbólyi lelkész *szerződésileg* Ivándárdára 10-szer, Borjádra 6-szor köteles évenként istentisztelet tartására kiszál-

lani, ezenkívül hónaponként egyszer a hitoktatást Sárokon és Károlymajorban elvégezni.

3. Az *istentisztelet nyelve* Magyarbólyban német, s hónaponként egyszer, s a nemzeti ünnepeken magyar, a leányegyházakban, Ivándárdán és Borjádön német. Az iskolai tanítás nyelve az anyaggyülekezetben és filiáiban magyar és német. A német-ajkú gyermekek és felnőttek is jobbra már mind tudnak magyarul. Énekeskönyvül a tolna-baranya-somogyi egyházmegye új német és a dunántúli új magyar énekeskönyvet, az iskolában még a magyar és németnyelvű Vértesi-féle Kis Énekeskönyvet használják.

4. A *gyülekezet helyi ünnepei*: *Külmissziói ünnep* jan. 6, *Allianzegyetemes imahét*, a polgári év első teljes hetében, *Passziói istentisztelet* Vértesi németnyelvű passzió könyvecskéje után nagypéntek és husvét délután, *Énekes istentisztelet*, az anya- és a leánygyülekezetek énekkarjainak közreműködésével Cantate vasárnapján, *Konfirmációi ünnep* Exaudi vasárnapján, *Sajtvásárnap*, husvét után második vasárnap, *Aratási hálaadó*, aug. második vasárnapján, *Templomfelavatási emlékűnnep*, okt. 10.-hez legközelebbi vasárnapon, *Bibliavasárnap*, reformáció előtti vasárnapon, *Reformációi ünnep*, mindig okt. 31.-én, *Halottak emlékűnnep*, Szentháromság utolsó vasárnapján, Vértesi lelkész kezdeményezésére, mely alkalommal az egész gyülekezet a kora délutáni órában az énekkarral, a templomtérrel harangzúgás közt, a temetőbe vonul, ott tartják meg ének-, ima, s rövid német-magyar emlékbeszédrel a délutáni istentiszteletet; *Karácsonyesti ünnep*, az iskolásgyermekek éneke, versmondása és megajándékozása a templomban felállított karácsonyfa alatt. *Nemzeti ünnepek*: márc. 15, aug. 20, okt. 6, továbbá jún. 18, a kormányzó születésnapja, s dec. 6 névnapja, *az elesett hősök emléknapja*, május utolsó vasárnapján. Nemzeti ünnepeken a templomra, iskolára és lakóházakra, ki szokták tűzni a nemzeti lobogót, *Nemzeti gyászűnnep*, jún. 4, mely napon 1920. évben az igazságtalan trianoni békeparancsot aláírták, mely az ezeréves Magyarországot, — ahol mindenki vallás- és nyelvkülönség nélkül békében és jólétben élhetett — feldarabolta.

5. A *gyülekezet fontosabb felszerelései, emléktárgyai*: 1. Alapkő az oltár alatt, mely 1854-ben, a templomépítés megkezdésekor helyeztetett el, azzal a gondolattal, hogy az áldás Isten-

től jön, s azt hirdeti: „Istenért és az evangélikus egyházért!” 2. Az *elesett hősök emléktáblája* a templom belső oszlopában, mely azt hirdeti; „Éltünket és vérünket a magyar hazáért!” 3. Az úri szent vacsorát ábrázoló művészi *oltárkép*, melyet 1858-ban, a fiatal, később nagy hírnévre szert tett ev. magyar festőművész, *Madarász Viktor* festett. 4. *Orgona*, 1863-ik évből, Hesse bécsi orgonagyáros alkotása. 5. *Toronyóra*, Schauer Emil, bécsi óragyárostól (1887). Erre a 800 frt. költséget, Mérenyi István siklósi vendéglős adományozta. 6. Három *harang*, a nagyobbik 243 kgr. Hatz Tinka alapból vétetett 1876-ban, a két kisebbikhez (109 és 64 kgr.) a költségeket a gyülekezeti tagok adták össze (1922). 7. *Milleneumi hársfák*, három a templom előtt, hét pedig az országút mellett, mely Póth István, akkori bíró kezdeményezésére 1896-ban ültetettetett el, Magyarország ezeréves fennállásának emlékére. 8. *Emléktábla* az 1820-iki első ev. imaház megörökítésére. 9. *Kiss János hősi halált halt tanító emléktáblája* az iskolában. 10. *Aranykönyv*, Héra József és neje, ráctóttösi lakosok adománya. II. *Betlehemkép, oltárbiblia, oltárkereszt és csillár*, a nőegylet adománya (1903). 12. *Kehely és borkancsó*, Mérenyi Istvántól (1858), *keresztelő kanna és tányér*, Vértésinétől. 13. *Temető vaskapu három kereszttel*, a temető bejáratánál „Ne sírj, csak higgyj!” felirattal 250 P. értékben Vértesi lelkész adománya (1928). 14. *Iskolai harmonium* 480 P. értékben. 15. *Oltárterítő*, zöld színű plüss liliummal hímézve, budapesti iparművészeti munka 400 P értékben, gyülekezeti tagok ajándéka; *templomi szőnyeg* Póth Istvánné adománya (1926). 16. *Villanyvilágítást* az iskolába Grosz János és az ev. nőegylet (1929), a templomba (1932) özv. Glöckner Jakabné és pár gyülekezeti tag adományából vezették be. 17. *74 drb. dunántúli magyar énekeskönyv*, 300 P értékben a m. kir. kultuszminiszter adománya (1930). 18. *Oltárszámoly*, özv. Danjelicsné, szül. Kresz Vilma adománya. (1930). 19. A temetőben levő *keresztet* néhai Dietz villányi pályamester állította. 20. Templom előtti *beton- és drótkerítés, dískapuval*, „Békesség néktek” magyar-német felirattal, Luther-rózsával, (1935). 21. Az *iskolai könyvtár* Vértesi lelkészisége alatt, a gyülekezet külön megterhelése nélkül, a beiratási díj, s önkéntes belmissziói adományokból kb. 200 kötetre szaporodott, melyben a tanítók és hitoktatók részére nélkülözhetetlen szakkönyvek is vannak, s ezzel csak az egyház vagyona szaporodott.

6. A gyülekezet nagyobb *jóltevői*: Schaumburg Lippe herceg, Gusztáv Adolf egyesület, Hutter János, Madarász Viktor, Méryi István, Hatz Tinka, Nordmeyer Károly, Salzmann Károly, Nendtvich Dezső, Jung János és neje Gungel Katalin, s az utóbbi időben Albrecht kir. herceg, Mándy S. képviselő, a politikai község, a m. kir. kultuszminisztérium, s a dunántúli egyházkerület.

7. *Alapok és alapítványok.* *Skalnitzky* (kamatai évenként szegény iskolásgyermeknek könyvvételére fordítandó), *Hatz Tinka alap* (szegény konfirmandus lányok ruházatára), *Kossuth alap* és *Kiss János alap* (a magyar nyelvben legjobb előmenetelt tanúsító iskolásgyermeknek jutalmazására), *orgona alap*, *templom alap* és *reformáció alap*. Az alapok összege összesen kb. 9.000 ar. korona, mely összeg hadikölcsönre adatott. Jung János és neje Gungel Katalin az egyháznak egy hold földet adományozott.

8. *Evang. egyesületek*, melyek a lelkésznek a belmissziói munkában segédkeznek: *evang. nőegylet*, mely 1902. nov. 16-án alapított, *ev. egyházi vegyeskar*, mely 1906. jan. 1-én alakult. *keresztyén ifjúsági egyesület*, (Kie) mely 1928. nov. 18-án kezdte meg működését.

9. *Persely* három van a templomban, kettő a templom és egy a magyar Gusztáv Adolf egyesület céljára. Nagyobb ünnepen az ajtónál kitett persely tányérban befolyó adományok, a lelkész által meghatározott szabadrendelkezésre, belmisszió célra szolgálnak.

10. *Ev. temető* van Magyarbóly, Ivándárda, Borjád, Idamajor, Virágos, Hercegtöttös, Károlymajor községekben. Magyarbólyban van eltemetve Roykó lelkész és neje Lassberg grófnő, Obendorf és Wurch tanítók, Wurch Gyuláné tanítónő, Hatz Tinka, Hutter Andrásné szül. Szeletzky Henriette (volt locsmándi ev. lelkész özvegye.) és két *hősi halott* *Schiszler Menyhért* és *Hammel Henrik*. Fenntartott sírhelyek ára jegyzőkönyvi határozat szerint. A magyarbólyi temető fúhaszna a mindenkori lelkészt, az akácfák a gyülekezetet illetik.

11. Magyarbóly egyházilag a tolna-baranya-somogyi egyházmegyéhez, s a dunántúli ev. egyházkerülethez tartozik. Egyházmegyéink áldozatkészségéből létesült a bonyhádi reálgimnázium, egyházkerületünk adományából pedig a soproni reálgimnázium, ev. teológia, s ev. tanítóképzőintézet, valamint a kőszegi ev. leánylíceum. Ausztria által elszakított felsőlövői ev. gimnázium.

zium és tanítóképzőintézet is jobbára egyházkerületbeli híveink adományából, tehát magyar pénzen létesült. A soproni ev. teológia jelenleg a pécsi m. kir. Erzsébet tudományegyetem fakultása. Gyülekezeteink kezdettől fogva közép- és felső iskoláinkat mindenkor pénzbeli adományaikkal támogatták, s most is kötelességüknek tartják, hogy az egyházmegyei és egyházkerületi, valamint a lelkész és tanítói nyugdíjárulékot a lehetőséghez képest pontosan beszolgáltatassák. A tolna-baranya-somogyi egyházmegyéhez 41 anya- és 40 leányegyházközség tartozik kb. 60.000 lélekkel.

12. A magyarbólyi ev. gyülekezeti tagok egyenes állami adója kb. 6.000 P., az egyház és iskola adója 5.000 P. Van 170 házaspár, 40 telkes gazda (telkes az, akinek 5.000 négyszögöl földje van), 70 kisház és 60 zsellér, 100 ev. ház. A telkesek kötelesek a lelkész, tanítói és gyülekezeti fuvar, a kisházak és zsellérek a szükséges kézimunkát teljesíteni. Minden tartozást (készpénzt, természetbeli járulékot figyelembe véve a legszegényebb házaspár jelenleg évi kb. 15 pengőt, a leggazdagabb kb. 120 pengőt fizet.

13. A magyarbólyi evangélikusok a *másfelekezetűekkel a legnagyobb békességben élnek*. A közel három évi szerb megszállás nagy tanulságként szolgált, s a közös szenvedés az államhű ev., r. k., g. kel. híveket, s lelkészeiket testvéri szeretetben összeforrasztotta. Magyar nemzeti ünnepélyeken közös ünnepélyt tartanak, melyen a község fiatalja és örege, valláskülönbség nélkül résztvesz.

14. *Rendes lelkész* volt Magyarbólyban: I. *Roykó Károly* 1846. márc. 6 — 1878. szept. 24. 2. *Seiler Frigyes* 1879. jan. 15 — 1883. ápr. 18. 3. *Kottler Ottó* 1883. nov. 5 — 1889. szept. 17. 4. *Haffner Vilmos* 1890. febr. 22. — 1901. okt. 27. 5. *Baldauf Gusztáv* 1902. júl. 20. — 1905. jan. 6. 6. *Vértesi Zoltán* 1905. júl. 23 — ...

Helyettes lelkész: *Schleining Vilmos* 1881. dec. 26 — 1887. okt. 3. *Vértesi Zoltán* 1905. márc. 16 — 1905. júl. 22.

Segédlelkészek: *Lagler Lajos* 1851-ben Roykó lelkész alatt Pécs székhellyel, (Szlavoniában: *Bläser Károly* 1875 — 1888. és *März Samu* 1880 — 1887.) *Ebner Gusztáv* 1872. okt. 22 — 1879. jan. 6., *Schrödl Mátyás* 1922. nov. 15 — 1925. jan. 6., *Kóts Lajos* 1932. márc. 1 — nov. 30., *Tóth János* 1934. márc. 9

— május 12., *Fuchs Pál* 1934. aug. 17 — nov. 12., *Oberndorf Elek* 1935. okt. 1 — 1937. szept. 6., *Szabados Gusztáv* 1937. szept. 6 — 1938. szept. 13., *Güttler Vilmos* 1939. febr. 24 — július 28., *Andorka Sándor* 1939. szept. 3 — nov. 15., *Fonyó Ádám*, mint helyettes 1939. nov. 15 — ...

Rendes tanítók: *Hammel Henrik* 1820—1822, *Bissinger János* 1823—1824, *Buss Miklós* 1825—1834, *Nonnenmacher Károly* 1835—1850, *Oberndorf Henrik* 1850—1890, *Geyer László* 1890—1895, *Wurch Gyula* 1896—1905, *Kiss János* 1905—1915, *Kiss Aloyzia* 1912. szept. 1 — 1937. okt. 1-ig, *Alexy Ervin* 1919. febr. 1—, *Hazafi Jakab* 1938. júl. 3. —

Helyettes tanítóként működött: *Hazafi Jakab* 1937. márc. 1 — 1938. júl. 3. *Neuhäuser Paula* 1939. márc. 15 — jún. 20.

Egyháztelügyelők: *Röck Lajos* 1846—1878, *Schmorl Bernát* 1879—1887, *Nordmeyer Károly* 1891—1897, *Geidemann Ottó* 1898—1902, *Dr. Berzsényi Jenő* 1903—1921, *Schmidt Béla* 1922—1923, *Kismányoky Ágost* 1924—1938, *Neuhäuser János* 1939-től.

Körjegyző voltak: *Szedlák Antal* 1845. júl. 10-től, *Szedlák Kálmán* 1875. febr. 1-ig, *Tóth Vilmos* 1875. okt. 8 — 1924. nov. 1, *Wittenbarth Aurél* 1925—1928, *Szemző Mihály* 1929—1938, *Vértess József* 1938-tól.

Körorvosok: *Ungár Adolf*, *Heller Lajos*, *Székely Kornél*, *Czipott Zoltán*, *Hügel József*, *Papp Gyula*, *László Izsó*, *Halden Jenő*, s jelenleg *Peiszer Gyula dr.*

Egyéb belügymin. által jóváhagyott magyarbólyi egyletek:

Ev. nőegylet. Elnökei voltak: *Dr. Papp Gyuláné*, *Geiszner Béniné*, *Salzmann Károlyné*, *Alexy Ervinné* és jelenleg özv. *Danjelicsné Kresz Vilma*.

Polgári Olvasókör. Elnök: *Póth István*, jegyző-pénztáros: *Baranyai János*.

Gazdakör. Elnöke *Vértess József* körjegyző. A gazdakörnek *Mándy Sámuel* v. országgyűlési képviselő vetőgépet, szövőszéket és rostát ajándékozott.

Stefánia egylet. Diszelnöke *Teleki Sándorné* kormányfőtanácsos neje *Villány*, helyi elnöke *Vértessi Zoltán*. Fővédőnők voltak 1934. évtől: *Bálványi Júlia*, *Bóth Anna*, *Mózer Aranka*, *Ne-*

zsényi Etelka, Berényi Sándorné és jelenleg Szeremley Margit és Biskey Piroska.

Vöröskereszt fiókegylet (1939-ben alakult). Elnökök: Vértesi Zoltán és Dr. Peiszer Gyuláné, alelnökök: Prenék József és Póth Istvánné.

Ker. Ifjúsági Egylet. Ifj. elnök: Kerti Sebestyén.

V. A magyarbólyi lelkészek irodalmi működése

1. Roykó-Kottler: „Konfirmandenbüchlein“.

2. Ébner Gusztáv, ki Roykó mellett volt segédlelkész, később pozsonyi esperes lett, német nyelven, de magyar szellemben írt művei közül megemlítendők: 1. „Geschichtliches und Sagenhaftes über 25 Burgen Ungarns“. Megjelent 1911-ben a budapesti Kellner Ernő nyomdájában. (159 o.) 2. „Stille Stunden“. Gedichte. Verlag Szelinski Wien 1905. 3. „Glaubensknospen“. Rel. Gedichte. 1906. Pozsony. 4. „Für König und Vaterland“. Patr. Gedichte 1906. Pozsony. 5. „Mein Heimatland“. Gedichte 1907. Pozsony. 6. „Bilder in Worten aus dem Leben Luthers“.

3. Baldauf Gusztáv megírta „A pécsi ev. egyház történetét 1917-ig“.

4. Vértesi Zoltán művei és kiadványai: 1. „Prot. Papok és hitokatók zsebnaptára“, a háború előtti 11 évfolyamon át. 2. „Religionslehre“ II. kiadás, Stráner fordítása. 3. „Vallástan“ I—VI. elemi o. részére IV. kiadás. 4. „Kis Énekeskönyv“ magyar és német nyelven. (1917). 5. „Isten ígéje a mi vigasztalásunk“. Luther levele és zsoltármagyarázata Mária magyar királynéhoz. 6. „Reformációi jub. emléklapok“. 7. „Liturgikus istentisztelet“ magyarul és németül. 8. „Karácsonyesti gyermekistentisztelet“ versekkel. 9. „Éneklő egyház“ magyarul és németül karácsony délutánra. 9. 10. „Am Charfreitag und Osternnachmittag“ passiói istentiszteletre. 11. 1924. nov. 30-án megalapította és kiadta az első ev. magyar predikációs folyóiratot a „Lelkipásztort“, melynek jelenleg szerk. biz. elnöke, Dr. Kapi Béla és felelős szerkesztője, Turóczy Zoltán püspökök. Egyéb kiadványai: Istentiszteleti Napló, Családi törzskönyv, Bevételi és Kiadási Napló, Konfirmációi emléklap és a vármegyei és egyházi lapokban írt cikkeket. 1939. jún. 18-án, a Nagymélt. Vallás és Közokt. Miniszter úr kinevezte Baranyavármegye Iskolánkívüli Népművelési Bizottság tagjává. Gróf Benyovszky főispánsága alatt volt megyebiz. és közíg. biz. tag, jelenleg a vármegye közp. választmányának tagja. Végül Magyarbóly, s filiái történetét írta meg és adta ki nagy áldozattal.

VI. Vértesi Zoltán zárószava Magyarbóly történetéhez

Az utolsó két év, az 1938—39. esztendő, úgy az egyház vezetőjére, mint az egész gyülekezetre, nehéz és fájdalmas napokat virrasztott, Ebben az ideges, háborús világban, midőn népek és nemzetek, önző gyűlölettől és nemtelen bosszútól elragadtatva, egymás életére törnek, s Európa térképe szinte napról-napra változik, midőn a nemzetiségi politika, vér-fajelmélet új jelszavakat röpít világgá, akkor csak egy könnyelműen odadobott szikra kell ahhoz, hogy a régi kipróbált vezetők *tekintélyét* lerontsa és a *bizalmatlanság*, s *békétlenség* pusztító tüze lángra lobbanjon a gyülekezet beléletében is. Ott, ahol a vezető tekintélyeket és azok munkálkodását nem elősegíteni, hanem lerombolni igyekeznek, *ahol az egyéni, személyes érdek és bosszú, a közérdek fölé emelkedik, ott felbomlik a társadalmi rend és a nemzet és a közegyház sirját ássák meg.* Nem akarom ezt részletezni, ítéljen előlött a történelem és a mindeneket látó és tudó igazságos Isten.

Tudom azt, ha mindeneket megtettünk volna, Pál apostolként, haszontalan szolgák voltunk, mert csak azt tettük, ami a kötelességünk volt, de nyugodt lelkiismerettel leszögezem azt, hogy hosszú és küzdelmes, eddigi 35 évi lelkipásztori működésem alatt, minden alkotásaimban és cselekedeteimben szeretett egyházam és hazám iránti olthatatlan szeretet vezérelt.

A gyülekezet fenti történetéből láthatjuk az elődök szeretetét, hűségét Istenhez és hazához, s bár sokat kellett nekik is szenvedniök, s anyagiakban is szegények voltak, de hitük és áldozatkészségük nagy volt, minek folytán Isten sok jóval megáldotta őket. Örömben, bánatban legyünk mi is hűek egyházunkhoz és új otthont és kenyeret adó sokat szenvedő magyar hazánkhoz és éljünk békével minden embertársainkkal.

Emlékezzünk meg mindig tisztelettel és hálás szívvel vezetőinkről, jóltevőinkről és „figyelmezvén az ő életük végére, kövessük hitüket!”

Predigt von Zoltán Vértési.

Gehalten bei der Kirchenvisitation, in der ev. Kirche zu Magyarbóly, am 21. Juni 1926. Der Text wurde vom Herrn Bischof angegeben.

*„Wenn heisse Tränen mir entfliessen,
Mein Herz mit Angst und Schmerzen ringt,
Dann sink' ich Herr, zu deinen Füßen,
Und finde was mir Tröstung bringt;
Dann wird der Glaube mir ein Licht,
Das meines Kammers Nacht durchbricht.“ Amen.*

Text: II. Kor. 4, 17—18.

„Denn unsre Trübsal, die zeitlich und leicht ist, schafft eine ewige und über alle Massen wichtige Herrlichkeit uns, die wir nicht sehen auf das Sichtbare, sondern auf das Unsichtbare. Denn was sichtbar ist, das ist zeitlich; was aber unsichtbar ist, das ist ewig.“

Liebe christliche Gemeinde! Liebe Brüder und Schwestern in Jesu Christo! Im Namen unseres Gottes, mit freudenvollem Herzen, begrüße ich euch, die ihr so zahlreich in unserer Kirche erschienen seid. Unsere Freude ist eine doppelte, weil unsere Kirchliche Obrigkeit, die zur Kirchenvisitation kam, auch an unserem Gottesdienste teilnimmt, auch mit uns, vor dem Angesichte Gottes erscheint und mit uns singt und mit uns betet. Die Freude hat sich schon gestern — bei dem Empfang der Gäste — vor der Kirche geoffenbart und diese Freude ist heute, hier in der Kirche, noch grösser und ernster geworden. Heute ist diesem schön erneuerten und festlich geschmückten Hause Heil und Friede widerfahren, so, dass wir ausrufen können: *„Dies ist der Tag, denn Herr gemacht hat, lasset uns freuen und fröhlich darinnen sein!“*

Aber Freud, ist nicht ohne Leid! Und es ist mehr Leid auf Erden, als Freude. Darum spricht auch der Dichter: „*Ach Leiden Schmerzen Tränen, sind in der Welt so viel!*“ Auch wir können jetzt, trotz aller Freude, einen wehmütigen Gedanken nicht unterdrücken. Man spricht nicht viel darüber, aber man denkt desto öfters daran. Eine tiefe Wunde, ein tiefes Leid hat uns betroffen, welches unsere volle Freude wegnimmt und Tränen aus unseren Augen presst, wenn wir an die schweren Verhältnisse unseres Landes und Volkes denken, an das frühere schöne Ungarland, welches von Gebirge der Karpaten, bis zum adriatischen Meer, ein geographisch und wirtschaftlich zusammengehörendes Kanaan war; wo ein jeder, ohne Unterschied der Sprache und Religion in Frieden leben und ein jeder durch seine Arbeit und Fleiss, sein täglich Brot verdienen konnte, wo ein jeder in die liebe Heimat, nach Hause gehen konnte, wo die Gräber ihrer Väter waren und jetzt von Feinden so ungerecht zerstückelt ist, dass kaum ein Drittel Teil übrig blieb, das tut uns weh. Unser Land ist, wie Joseph in der Bibel von seinen Brüder verkauft, wie Christus auf Golgatha gekreuzigt, von tausend Wunden blutig, so das wir mit Jeremias ausrufen müssen: „*Ach, wenn meine Augen Tränenquellen wären, das ich Tag und Nacht beweinen möchte, die Erschlagenen in meinem Volke!*“ (Jer. 8, 12). Wenn wir an unsere frühere, blühend prot. Landeskirche denken, welche durch Trianon auch verstückelt ist — denn von 4 Millionen sind die Hälfte, also 2 Millionen Protestanten weggerissen, darum konnten die unter jugosl. Besetzung leidenden ev. Glaubensgenossen in der Nachbarschaft aus Kácsfalu und Bolmány heute diesem Feste nicht beiwohnen und sich nicht mit uns freuen — wenn wir an unsere zerstreute, zagende und wankelmütige Herde denken und auf die grossen Verluste an sittlichen und materiellen Werten, ist kein Wunder, wenn wir am heutigen schönen Feiertag, auch einen wehmütigen Klang anschlagen müssen. Man ist gezwungen die Frage aufzustellen: hat unser Land und Volk, unsere Kirche und Jugend noch eine Zukunft, kann es noch besser werden, wird da einmal ein Frühling und eine Auferstehung folgen in Irdischem und Sittlichem? Darf in dieser grossen Not und Drangsal unsere kleine Herde noch hoffen? Hat unser Leben noch ein Ziel, unsere Arbeit noch einen Wert? Und wir, die wir hier an der Grenze

wohnen, wir spüren diese grosse Not und Trübsal noch doppelt....

Gott aber sei Dank, dass wir einen guten Freund haben, der auf alle Fragen des Lebens eine beruhigende Antwort gibt und der uns immer, in aller Not und in aller Trübsal trösten kann. Der gute Freund ist: *das Wort Gottes*, welches eben auf den heutigen Tag so passend gewählt ist.

Von Trübsalen schreibt der Apostel Paulus an die Korinther und dies gilt auch uns: „Denn unsre *Trübsal*, die zeitlich und leicht ist, schaffet eine ewige und über alle Massen wichtige *Herrlichkeit* uns, die wir nicht sehen auf das Sichtbare, sondern auf das Unsichtbare. Denn was sichtbar ist, das ist *zeitlich*, was aber unsichtbar ist, das ist *ewig*“.

Es liegt darin ein *Trost*, aber auch ein *Ermahnungswort* für uns alle: Ein Trostwort und zwar *I. Trübsal, Leiden wirkt Herrlichkeit*; ein Ermahnungswort: *II. aber nur uns, die wir nicht sehen auf das Sichtbare, sondern auf das Unsichtbare, denn was sichtbar ist, das ist zeitlich, was unsichtbar ist, das ist ewig*.

I. In dem Herrn Geliebte Gemeinde! Wir kennen alle die Lebensgeschichte des grossen Apostels Paulus, der von dem Allmächtigen berufen war, das schöne, aber schwere *Amt des Evangeliums*, von der *Gnade Gottes* zu verwalten. Wir wissen von seinem Leben, wie viel er, besonders seit seiner wunderbaren Bekehrung, kämpfen und leiden musste. Aber in all seinen Kämpfen, Drangsalen und Verfolgungen, hadert er nicht mit Gott, sondern betrachtet die Trübsalen als *Erziehungsmittel* Gottes, daraus er Kraft schöpfen kann. Und eben darum will er, dass auch die Korinther, seine Glaubensgenossen, nicht verzagen sollen und nicht matt und müde werden. Er spricht schon vor unserem Texte: „*Wir haben allenthalben Trübsal, aber mir ängsten uns nicht. Uns ist bange; aber wir verzagen nicht. Wir tragen allezeit das Sterben des Herrn Jesu an unserem Leibe, auf dass auch das Leben Jesu offenbar werde an unserem sterblichen Fleische. Ich glaube, darum rede ich. Und wir wissen, dass der, so den Herrn Jesum hat auferweckt, wird uns auch auferwecken durch Jesum. Darum werden wir nicht müde, sondern ob unser äusserlicher Mensch verdirbet, so wird doch der innerliche von Tag zu Tag erneuert.*“ Nachher kommt das verlesene Schriftwort: „*Denn unsre Trübsal, die zeitlich und leicht*

ist, schafft eine ewige und über alle Massen wichtige Herrlichkeit“

„Neben den Satz: *Unsere Zerstörung führt zu unserer Erneuerung*, stellt Paulus den andern Satz: *unsere Not wirkt unsere Herrlichkeit*. Hier hätte der eine Satz keine Wahrheit, wenn nicht der andere wahr wäre. Weil Not Herrlichkeit wirkt, darum führt unsere Zerstörung unsere Erneuerung herbei, und weil wir nicht bloss Zerstörung, sondern durch sie auch Erneuerung erfahren, *darum wirkt Not nicht Tod, sondern Herrlichkeit*.“ (Siehe Bibelerkl. von Schlatter).

Die Griechen in Korinth dachten: Trübsal, Not, Leiden bringt Schande und macht klein; Paulus sagt das Gegenteil: *Not macht gross und bringt Würde*. Die Not ist schwer, sagt der Mensch; Paulus sagt dagegen: die Not ist leicht, denn die Not dauert nur eine kleine Zeit, die Not vergeht, aber die Herrlichkeit, die Gnade Gottes bleibt ewig. „Das Leiden ist nur eine kleine Wolke, sie wird vorübergehen, dann strahlt die Sonne ewiger Herrlichkeit um so heller“. Not, Leiden sind nicht anderes als *Erziehungsmittel Gottes*, als „*eingehüllte Herrlichkeit*“. Ein Sprichwort sagt: „Unter Lasten wächst die Palme!“ und „Das Gold wird auf dem Feuerherd, ein Christ wird in der Not bewährt!“ Nur die da Leid tragen, die ihre Ohnmacht und Schwachheit anerkennen, werden selig, nur die Traurigen und Weinenden getröstet. Darum sprach der deutsche Dichter Goethe: „*Wer nie sein Brot mit Tränen ass, wer nie die kummer-vollen Nächte, auf seinem Bette weinend sass, der kennt euch nicht, ihr himmlischen Mächte!*“ Und der ungarische Dichter Kisfaludy sagt: „*Das ungerechte Leiden erhöht die Seele*“.

II. Ja, es liegt in unserem Texte, ein, in der Not wirklich erhebendes Trostwort, das nämlich, Trübsal, Leiden, Herrlichkeit wirkt, es liegt aber auch darin ein *Ermahnungswort*: Trübsal wirkt Herrlichkeit, aber *nur uns, die wir nicht sehen auf das Sichtbare, sondern auf das Unsichtbare, denn was Sichtbar ist, das ist zeitlich, was unsichtbar ist, das ist ewig*.

Liebe Gemeinde! Unser Ziel liegt nicht im Diesseits, sondern im Jenseits. Die ganze sichtbare Welt in der wir leben, ist so eingerichtet, dass es nur „ein Stückwerk“ ist. „Überall zeigt sie uns Ansätze zur Vollkommenheit, nirgends Vollendung“. Alles, woran wir uns klammern mögen: Jugend, Schönheit, Ge-

nuss, Freude, Gesundheit, Arbeit, Geld, Gut, liebe Menschen, dazu das eigene Leben, früher, oder später wird es ein Raub der Vergänglichkeit. Was sichtbar ist, das ist zeitlich, ihm fehlt der Abschluss, die Krone, das Ziel. Was aber unsichtbar ist, die treue Arbeit des Geistes und des Gewissens, die reinen Früchte der Seele, Gerechtigkeit und Friede, Auferstehung der Wahrheit ist und bleibt ewig. Aber auf was begründet sich diese wunderbare und trostreiche Lehre des Apostels? Meine lieben Zuhörer! Der Apostel Paulus, hatte ein wunderbares Augenglas, durch welches er das Unsichtbare und Ewige erblickte, nämlich *den Glauben*. Er sprach: „Ich glaube, darum rede ich“. Und dieser sein Glaube begründete sich auf *Christi Tod und Auferstehung*.

Darum, müssen auch wir unsere Hoffnung und Zuflucht in aller Not, in aller Trübsal, *auf den Glauben an Christum* setzen. Mit gläubigem Herzen auf Jesum zu sehen, Jesum zu haben, das ist Ziel, Krone und Vollendung unserer Hoffnung. Weil ich glaube, dass Jesus Christus, der eingeborene Sohn Gottes für mich gelitten hat, gestorben und auferstanden ist, weil ich glaube, dass nach Charfreitag der Ostermorgen kam, darum darf ich hoffen, darum weiss ich, dass Trübsal Herrlichkeit wirkt. Also „wem das Leid ewige Herrlichkeit schaffen soll, der muss das göttliche Hellsehen des Glaubens besitzen“. Dann kommt einst die Stunde, wo das, was wir jetzt sehen: Trübsal, Leid, Ungerechtigkeit, unsichtbar wird, d. h. vergeht; und was wir jetzt nicht sehen: Friede, Freude, Gerechtigkeit offenbar wird, das heisst, ewig bleibt.

Bei Christen geht es immer von einer Not, in die andere, aber auch von einer Durchhilfe zur andern. Täglich sollen wir im Leiden unsere Ohnmacht merken, aber auch Gottes Kraft und Gottes Liebe, der aus unserem Leiden, für andere Segen, für uns Herrlichkeit erwachsen lassen will. Christi Tod und Auferstehung wiederholt sich bei den Seinen. Nur Irdisches kann sterben. Aber was von Gott geboren ist, überwindet die Welt und den Tod. Das irdene Gefäss des Leibes zerbricht, der „Schatz“, die Herrlichkeit bleibt.

Man sagt von uns ev. Christen, dass wir mehr Optimisten, als Pessimisten sind. Wir sehen die alltäglichen Dinge und Verhältnisse für besser, als sie eigentlich sind. Ja, wir sehen und

erkennen zwar, dass die jetzigen Verhältnisse zu schwer sind, dass in der Welt viel Leid, Trübsal, Sünde und Ungerechtigkeit herrscht, aber wir erkennen in dem auch unsre Ohnmacht und Schwachheit und mit dem Hellsehen des Glaubens bemerken wir auch die *Züchtigungen* Gottes, seine väterliche *Liebe*, wodurch er uns zu sich ziehen, erretten und alles, alles wohl-machen will. In diesem Sinne schrieb unser Reformator Dr. Martin Luther einen rührenden Trostbrief, an die zur Wittwe gewordene ungarische Königin Maria, als sie im Jahre 1526. nicht weit von hier — in der unglücklichen Mohács-er Schlacht — ihren geliebten Gatten König Ludwig II. verlor, in dem er Folgendes schrieb: „Eure Königliche Majestät soll zu dem ev. christlichen Glauben frisch und fröhlich anhalten, das Wort Gottes in Ungarland zu fördern; Befiehl dem Herrn deine Wege und hoffe auf Ihn, Er wirds wohl-machen“. Darum dichtete nach der ungerechten Verstückelung unseres Landes mit gläubigem Herzen eine ung. evangelische Frau, Elemér Papp Váry das ungarische Nationallied: „Hiszek egy Istenben, Hiszek egy hazában...“ das heisst:

„Ich glaube an einen Gott, an ein Vaterland,
An eine ewige göttliche Gerechtigkeit
An Ungarns Auferstehung, Unvergänglichkeit!“

Und der Dichter unseres Hauptliedes spricht: „Wenn heisse Tränen mir entfliessen...“

Darum verzage nicht o kleine Herde; trocknet eure Tränen, erhebet eure Häupter. Unser vielgeprüftes Land und Volk, unsere Kirche und Jugend hat trotz der jetzigen schweren Zeiten noch ein Ziel, hat noch eine bessere Zukunft, es wird auch da noch Frühling werden und eine Auferstehung folgen!... Not, Leid und Trübsal verschwindet und die Herrlichkeit des Herrn gehet auf über uns, wenn wir — unsere christliche Pflichten erfüllend, mit dem Hellsehen unseres evangelischen Glaubens — sehen, nicht auf das Sichtbare, sondern auf das Unsichtbare; denn was sichtbar ist, das ist zeitlich; was aber unsichtbar ist, das ist ewig“. Amen.

Kirchweihpredigt.

Gehalten, am 9. Mai 1938, in Magyarbóly, von Z. Vértesi.

Text: V. Mose 12, 4—6, 12, 14 b.

„*Ihr sollt den Ort, den der Herr, euer Gott, erwählen wird, aus allen euren Stämmen, dass er seinen Namen daselbst lässt wohnen, aufsuchen und dahinkommen.*

Und eure Brandopfer und eure andern *Opfer* und eure *Zehnten* und eurer *Hände Hebe* und eure *Gelübde* und eure *freiwilligen Opfer* und die Erstgeburt eurer Rinder und Schafe dahinbringen.

Und sollt fröhlich sein vor dem Herrn, eurem Gott, ihr und eure Söhne und eure Töchter und eure Knechte und eure Mägde und die Leviten, die in euren Toren sind . . . *Und tun alles, was ich dir gebiete*“.

Geliebte Festversammlung! Der 10. Okt. 1858, ist ein wichtiger und unvergesslicher Tag, in der Geschichte unserer Gemeinde, denn an diesem Tage wurde unsere Kirche eingeweiht. Es sind gerade 80 Jahre her, dass dies geschah und diese einzige ev. Kirche, hier an der Grenze unseres Vaterlandes, ihrem hohen Ziele übergeben werden konnte. — Ein Dorf, oder eine Stadt, ohne Kirche ist, wie ein Himmel ohne Sonne, wie ein Hof ohne Brunnen, wie ein Garten, ohne Blumen, wüst und leer! — Eine Kirche, ein Tempel Gottes bedeutet Licht und Leben, Trost und Erquickung! . . . Wir gedenken heute mit dankbarem Herzen an den ersten treuen Seelsorger der Gemeinde, an unsere Vorelter und Wohltäter, die mit ihrem unerschütterlich festem Glauben, mit grosser Mühe und Opferwilligkeit diese unsere schöne Kirche aufgebaut haben.

Es ist aber heute die Hauptfrage:

Wann werden wir von dieser eingeweihten Kirche, auch in der Zukunft, wahren Nutzen und Segen gewinnen? Unser heutiges Schriftwort gibt darauf die Antwort:

I. Wenn diese Kirche weiter fleissig besucht wird,

II. Wenn sie durch Opfer und freiwillige Gaben unterstützt wird, und

III. Wenn wir die Gelübde halten werden.

I. Unser heutiges Schriftwort spricht gleich am Anfange: „Ihr sollt den Ort, denn der Herr euer Gott erwählen wird, aufsuchen und dahinkommen“. Ohne den Willen Gottes geschieht nichts. Es war der Wille des gnädigen Gottes, dass er unseren deutschsprachigen Voreltern, die nach den türkischen Kriegen — nach dem die Magyaren für das Christentum kämpfend verbluteten — eine neue schöne Heimat in Ungarn und auf diesem heimatlichen Boden hier einen Ort erwählt hat, wo sie dies Bethaus aufbauen durften. Was nützt aber das, wenn wir ein Haus bauen und es nicht bewohnt wird? Was nützt es, einen Tempel aufzubauen, wenn er leer dasteht, nicht bewohnt und von, durch den heiligen Geist getriebenen gläubigen Seelen nicht aufgesucht wird? . . . Ein Tempel Gottes, eine Kirche, ist nicht bloß Gott der Ehre, sondern wegen uns Menschen gebaut, damit wir „dahinkommen“ um zu Gott beten, unsere Sünden zu bereuen, sein seligmachendes Wort zu hören und dadurch unser Seelenheil zu fördern. Der Herr unser Heiland will niemanden ausschliessen. Auch er ladet uns ein, mit freundlichen Worten: „Kommet her zu mir alle, die ihr mühselig und beladen seid, ich will euch erquicken!“

II. Nur dann werden wir ferner von dieser eingeweihten Kirche auch in der Zukunft, wahren Nutzen und Segen gewinnen, wenn sie durch Opfer und freiwillige Gaben unterstützt wird. Unser Text sagt: „Ihr sollt eure Opfer, eure Zenten und eure freiwilligen Opfer dahinbringen“. Das alttestamentliche Volk brachte seinem Gott Jehova und zur Erhaltung seine Gotteshauses — laut Gesetz — sein irdische Opfer, sogar auch das zehnte Teil von allem, was sie hatten. Zur Aufrechterhaltung eines Gebäudes, einer Kirche und Kirchengemeinde brauchen auch wir Opfer. Es gibt kein wares Leben ohne Opfer. Eure Voreltern — kaum 100 Ehepaare — brachten auch ihr Opfer, ihren Schweiss, ihre Tränen, ihr Geld und ihre Arbeitskraft. Nicht gezwungen, sondern freiwillig, vom Herzen gern, als diese Kirche aufgebaut wurde. Es sind zur Erhaltung dieses Heiligtums jedes Jahr Spenden eingeflossen, wodurch unsere Kirche, und ihre Umge-

bung geschmückt, verschönert und verjüngert werden konnte.

Es ist aber nicht genug, wenn die Kirche nur fleissig besucht, äusserlich geschmückt und durch irdisches Opfer erhalten wird, denn wir müssen auch endlich

III. *unsere Gelübde halten.* Unser Schriftwort sagt: „*Ihr sollt eure Brandopfer, eure Hände Hebe, eure Gelübde dahinbringen und tun alles, was ich dir gebiete, und fröhlich sein vor dem Herrn... ihr und eure Söhne und eure Töchter und eure Knechte und eure Mägde und die Leviten, die in euren Toren sind!*“ Auch wir müssen unsere Brandopfer, das heisst, unser Sündenbekenntniss, unserer Hände Hebe, dass heisst, unsere *bussfertige Gebete* hier vor Gott offenbaren und unsere Gelübde, die wir bei der Taufe, Konfirmation, vor dem Traualtar versprechen haben, treu und gewissenhaft halten und nicht verlassen unsere Kirchengemeinschaft wie etliche pflegen, sondern unserer ev. christlichen Kirche treu bleiben bis an den Tod.

„*So tut alles, was ich euch gebiete*“ seid gehorsam und vertrauensvoll, suchet mit ganzem Herzen den Frieden, lasst euch, als *lebendige Steine* in die Kirche eingebaut werden, so werden wir von dieser eingeweihten Kirche auch in der Zukunft wahren Nutzen und Segen gewinnen, so wird das Kirchweihfest jetzt und immerdar ein gottgesegnetes und fröhliches Fest sein und bleiben für uns und für unsere Nachkommen. Amen.

Új telepesek Magyarbólyban.

A magyar nemzet szebb jövőjéért munkálkodó, s a sok gyermekes családok földhöz juttatását elősegíteni kész, nemesszívű Albrecht kir. herceg (néhai Frigyes fhg. fia), elsőrendű minőségű 1500 kat. holdas magyarbólyi birtokát már 1937-ben felajánlotta, illetve eladta a magyar államnak. A m. kir. földművelésügyi miniszter, e birtokot, telepítési célra használta fel.

1939. őszén, *Pers Pál* építész, tervrajzai szerint, közvetlen az ev. templom feletti, emelkedettebb uradalmi területen egyelőre 37 1, 2, 3 szobás, gyönyörű, magyar jellegű családi ház épült, megfelelő gazdasági épületekkel. A tavasszal újabb tíz ház épül.

1939. nov. 22-én, egy hideg téli esős napon indultak el az első telepesek, 5—6 gyermekes családok, *Vaja*, szabolcsmegyei ref. községből. 24 család 124 lélekkel indult útnak, új honfoglalásra, *István András* ref. igazgató tanító vezetésével, kinek magának is nagy családja van.

Az útra induló telepeseket 40 vasúti kocsiban helyezték el, összes holmiaikkal és állataikkal együtt. Amint egyik nyírségi lapban olvastuk, elindulásukkor az egész vidék megjelent búcsúztatásukra. *Molnár József* főjegyző és *Bencze János* ref. lelkes megható búcsúszavaikban arra intették őket: „*Legyetek új otthonotokban, mindenki előtt jó példaadók. Istenfélők, hazá szeretők, józanok és dolgozók, az Úr áldjon és őrizzen meg beneteket!*” Majd hangos zokogás és könnyek között, felhangzott a Himnusz, s lassan kigördült a vonat, s elindult arra alá Baranyába.

A magyarbólyi állomásra nov. 23-án este érkeztek meg. Itt, a járás és a község nevében, *Urbán szolgabíró*, *Vértés József* főjegyző és *Urbán községi bíró* köszöntötték őket szeretettel.

Dec. 30-án, újabb 12 család érkezett. Jelenleg a telepesek száma: 36 család, 336 lélekkel. Ezek közül 206 ref., 70 róm. kat.,

33 gör. kat., 27 bapt. vallású. Az első telepesek közül megemlítendő: Tisza, Puskás, Tornai, Kovács, Fehér, Sólyom, Révész, Kapi, Paczári, Takács, Czirják, Imre, Sipos, Soós, Szabó, Munkácsy, Kun, Hódi, Kis, Nyarády, Orosz, Varró, Angyal, Tamási, Lucsik, Lőrinc és családja. Egy család, miután a kat. holdanként 60 pengőt lefizette, 10—40 kat. hold földet kapott, 25 évi törlesztés kötelezettséggel. Magyarbólyhoz tartozó mároki pusztán a következő *vitézek* kaptak vitézi telket: Kecskés, Lévai, Csombor, Kobros, Magyarpolányi, Horváth, Nagy és családja.

Az egyházkerület a ref. telepesek lelki gondozására, dec. 22-én *Boldizsár Endre* ref. s. lelkészt küldte ki Magyarbólyba, ki egyelőre a helyi testvér ev. egyház templomában és iskolájában tart részükre istentiszteletet.

Magyarbólyi új telepesek egyik utcája és házsora.

A Földművelésügyi miniszter, *Belle László* okl. gazdatisztet nevezte ki telepfelügyelővé, ki állását 1940. február 23-án foglalta el

A telepesek gyermekei részére, két tantermes állami elemi iskola is épül.

Magyarbóly lakói, a telepesekkel 500—600 lélekkel megsaporodtak.

Katasztrófális árvíz Magyarbólyban.

Magyarbóly történetének megírását már lezártam, de pótlólag meg kell említenem, azt a katasztrófális árvízet, mely 1940. március 14 és 15. közti éjjel zúdult községünkre.

A téli, rendkívüli nagy hőtömegek hirtelen olvadása, anynyira megduzzasztotta a folyókat és patakokat, hogy azok kilépve medrükből, rettentő víztömegekkel, egész községeket, városokat, s több százezer hold vetésterületeket árasztottak el.

Községünk közelében lévő kis Karasica (eredeti néven Karassa) patak, Villány és Virágos felől, oly hatalmas víztömeget kapott, hogy dacára, a felső falu végén nyomban megindult fáradhatatlan földtöltési munkálatoknak, a kb. 20 év előtt megépített védőgátat és zsilipet a felduzzasztott tengernyi víz áttörte és piszkos hullámaival, virágzó, szép, trianoni határszéli kis községünk legnagyobb részét elborította.

Márc. 14-én, este 9 óra tájban törte át a gátat. Megkondultak a vészharangok. Az alvók felriadtak, de menekülésre még alig gondoltak, mert 1914-ben is volt már árvízveszedelem, de azt sikerült ugyanazon a helyen megfékezni. Mikor azonban a felső falu végéről áramló víz, már a kb. 3 km.-re fekvő alsó falu részét is elérte, megkezdődött az éj sötétjében először is, a háziállatok megmentése, amelyeket a magaslati helyeken és uradalmi isállóknak helyeztek el. A megszokott helyükről kijönni nem akaró állatok panaszos bögése hasított bele az árvízűgta, félelmetes éjszakába. Majd mindenki magával és saját vagyontkájának megmentésével volt elfoglalva, mert hisz előre senki sem volt biztonságban. Alig helyezték biztonságba az állatokat, a családoknak is menekülni kellett, mert a házak küszöbét, sőt ablakát is elérte a szennyes áradat. A víz alámosta, a jobbára gyenge alapépítményű, vályogos házakat, a falak beomlottak, s a bútorok és élelmiszerek nagy része is ott veszett.

Másnap, márc. 15-én, hóförgeteges ítéletidő volt, mely szintén siettetette a házak összeomlását. A hatóság intézkedésére, csónakokat hozattak Mohácsról, mert a 2, sőt 3 métert is meghaladó vízben, csak csónakokkal lehetett a házakat megközelíteni, s a még ottlevő bútorokat kimenteni.

A magasabban fekvő templom, paplak, tanítólak, óvoda, iskolák is tele voltak menekülőkkel, hirtelen megmentett holmik-

kal és bútorokkal. Ez év március Idusán, nem lengtek itt a házakon a nemzeti zászlók, nem volt ünneplés, nem hangzott az iskolások lelkes szavalata; virágvasárnap sem kondulhattak meg a harangok istentiszteletre, mert mindenki a mentéssel volt elfoglalva. Nem akarok egyeseket külön kiemelni de leszögezhetem azt, hogy a mentésben, szinte egészsége és élete kockáztatásával, mindenki, a község apraja-nagyja, *hősi önfeláldozással* kivette a részét. Isten csodája és kegyelme, hogy emberéletben nem esett kár.

Egyetlen ép ház sem maradt az egész utcasoron.

A következők házai, vagy melléképületei omlottak össze, illetve sérültek meg, avagy anyagi kárt szenvedtek:

Engel Jakab, Schiszler Konrád, Ottó György, Kerber Henrik, özv. Kroh Ferencné, Eller János, özv. Hufnágel Jánosné, Braun János, Jegenyés György, Jung János, Sturm Henrik, Vukovics Stanoja, Heil Henrik, Szaksz Sebestyén, Schneider Péter, Bier József, Schneider János, Rohmann Henrik, Wild Henrik, Szederkényi Ferencné, Jung Fülöp, Wild János, Neuhauser Henrik, Rohmann Jakab, Ahmann Ferenc, özv. Schiszler Péterné, Schwarcz Károly, Braun Károly, Schneider Ferenc, Jaszmann

Henrik, özv. Kajdy Antalné, Jaszmann József, Mukki Henrik, v. Peterdi Péter, özv. Till Dánielné, Jung Péter, Kelbert György, Glöckner János, Kremer András, Szokolovics Milutin, gör. kel. iskola, Kucsancsanin Svetozár, Jung István, özv. Vukovics Mitóné, özv. Knittel Györgyné, Hütter Antal, Pflug Dániel, Hajna János, Engel Leó, Engel László, Baranyai Jánosné, Póth Péter, özv. Ritter Józsefné, Angszter Pál, Lakossa Imre, Kucsancsanin Zsivkó, özv. Gettó Imréné, Kresz Frigyes, Körjegyzői lak, Vértes József jegyző, Kovács Sándor, Neuhauser János, Hammel János, Lach Konrád, Póth István, Kucsancsanin Drágo, Kozma Ferenc, Fischer Péter, özv. Schuller Gáspárné, Ajtonyi Jenő, özv. Tóth Bagi Józsefné, Kucsancsanin Domján, özv. Danjelicsné, Kresz János, Kresz Sebestyén, özv. Kiss Istvánné, Kroh Frigyes, Pekány Mihály, Kovács László, Pártos Ferenc, Községi kocsmá, Steic Jakab, Koltai Dániel, Glöckner Henrik, Kresz János, Fejes István, Katona Pál, Hilgerth Ferenc, Koltai Dániel, özv. Gettó Imréné, Bertics Gyókó, Schneider Ferenc, Mahler Péter, Szenk József, Ottó Adám, Mannweiler Frigyes, Schmidt Antal, Steic Fülöp, Kisztnér Fülöp, Hilgerth János, Schiszler Henrik, Jaszmann Henrik, özv. Pitz Dánielné, Appel Adám, Feldwebel Ferenc, Kliebert András, Kresz Sebestyén, Lux Mihály, Kremer András, Karl Henrik, Keresztes Kálmánné, Hammel Jakab, Avar Jánosné, Behler Jakab, Moszbacher Nándor. Összesen kb. 100 ház és 90 melléképület omlott össze, illetve rongálódott meg és az elveszett termény, élelmiszer, bútor, s aprójószággal a kár, a fél millió pengőt is meghaladja.

Az árvízsujtotta lakosság iránt, mindenhol nagy részvét nyilvánult meg. A szomszéd községek kocsiszámra hozták az élelmet a szerencsétleneknek.

Az árvíz után nyomban helyszínre érkezett Blaskovich Iván dr. főispán, Horvát István dr. alispán, Ollé J. várm. főjegyző, Hendrey József országgy. képviselő s Kocsis Béla, a „Dunántúl” c. lap munkatársa és a legmesszebbmenő támogatásukról biztosították a kártszenvedő, jobbára mind szegény lakosokat, s azt mondták nekik: „Ne csüggedjenek, bízzanak a felhatóságban, mert Magyarbóly szebb lesz, mint volt!” A „Dunántúl” c. lap szerkesztősége mindjárt hatalmas segélyakciót indított, s e vidéki lap egyszerű felhívására, a magyarbólyiak részére rövid két hó alatt kb. 8000 pengő jött össze, s

a további gyűjtés még folyik. Ezenkívül az alispáni hivatalhoz is nagyobb segély érkezett. A m. kir. kormány egyelőre 3 vagon szénát és 10.000 P. gyorssegélyt, az összeomlott községháza és jegyzői lak megépítésére 36.000 P.-t utalt ki. Albrecht kir. herceg 1000 köbm. követ ajánlott fel, kb. 50 ház megalapozására. A pécsi honvédtisztikar, s a pécsi nők szövetsége pedig, egy ház felépítését és egy megrongált ház helyrehozatalát vállalta. Vidéki híveink és egyházak gyűjtése is folyamatban van, ezek neveit, s adományuk összegét, külön jegyzőkönyvben örökítjük meg.

Csak csónakkal lehetett közlekedni a vasúthoz vezető utcán.

Országunk egész területén, a mostani tavaszi árvízkor, több mint 10.000 ház omlott össze, ami legkevesebb 30 millió P kárt jelent. Horthy Miklós kormányzó urunk Öfömméltósága felhívására, az árvízkárosultak részére, országos gyűjtés indult meg.

Egy egyházi tudós meghatározása szerint, a ránk zúduló baj és szerencsétlenségnek hármasként lehet: 1. vagy a mi *saját bűnünk*, vétkei mulasztásaink okozzák a bajt, minek folytán Isten megbüntet bennünket, vagy 2. *mások, rosszakaró ellenségeink* döntenek bennünket veszedelembé, s ezek sem kerülnek el méltó

büntetésüket, de lehet 3. egy harmadik oka is, amint a bibliai Jób történetéből tudjuk, midőn a hatalmas Isten a ránc mért csapással, *próbára teszi gyermekeit*, hogy elég erősek-e a keresztyéni hitben, türelemben, a múlt világi javak lemondásában és önfeláldozó szeretetben. Jób, midőn háza, jószágá elégett, s gyermekei meghaltak, az Urban való hitét és reményét még sem adta fel, hanem azt mondotta: „Az Úr adta, s az Úr elvette, áldott legyen az ő szent neve!” És az ő hitéért, a jóságos Isten újból megáldotta gyermekekkel és sokkal nagyobb gazdagsággal. Azért mondja az ének költő is:

„Hullámok, ha rémitenek,
Mérhetetlen víz felett
S a habok közt szíved remeg,
Hogy sirod is ott leled;
Ha aludni látod őt,
Ki reményed és erőd:
Sion sohase feledd el,
Ő megüvhat tengerekkel!”

Vigyázzunk és imádkozzunk, éljünk békességben, hitben és szeretetben e rövid földi életben, hogy sem községünket, sem hazánkat, sem testünket, sem lelkünket, az árvizek és vétkek szennyos hullámai el ne borítsák, s akkor a könyörülő Isten is megáld bennünket és amint hazánkra, úgy községünkre nézve is beteljesül a legnagyobb magyar államférfiu, Gróf Széchenyi István mondása: „Magyarország, illetve Magyarbóly, nem volt, hanem lesz!”

VII. Ivándárda község jelenlegi fekvése, lélekszáma, továbbá keletkezése és régi lakói.

1. Ivándárda község Baranya megyében, a baranyavári járásban, két kilométernyire Baranyavártól, 18 km.-re Mohácstól és 9 km.-re Magyarbólytól fekszik. Ivándárda jelenleg a dunántúli ev. egyházkerületnek legdélibbre fekvő ev. leányegyházközsége, a jugoszláv trianoni határszélen, Van telefonja, autobuszállomása és villanyvilágítása. Utolsó posta és jegyzősége Bezedeken van. Vasútállomása Magyarbóly. Három temploma van és pedig: ev., róm. kat. és gör. kel. és két iskolája, evang. és róm. katolikus.

Lakóinak száma, az 1930-iki népszámlálás szerint, 605. Ebből evangélikus 458, (melyből 38 ref.) róm. kat. 147. A mindennapi evangélikus elemi iskolások száma 56, az ismétlő iskolásoké 16, óvodaköteleseké 40.

Ivándárda pol. község határa 1200 kat. hold. Ebből az evangélikusoké 800, a róm. katolikusoké 370, a gör. kel. egyházé 30 kat. hold. Jugoszláv megszállás alatt az ivándárdai evangélikusoknak 200 hold földjük van. A lehetetlen trianoni határ miatt azonban kénytelenek e földjüket potom árért eladni. Temetőjük (1897) 1 kat. hold. A földreform alkalmával az evangélikusok 150, az evang. leányegyházközség iskolája céljára 2, a róm. katolikusok 42 kat. holdat szereztek.

Az evang. leányegyháznak saját használatára van a földreform földdel együtt 4 és fél, a tanító használatára 6 és fél kat. hold földje.

Hogy Ivándárda község mikor keletkezett, azt nem tudjuk. A község régebbi neve „Iván” és „Dárdaiván” volt. A falu határa mellett vezetett el a rómaiaknak egykori hatalmas műútja, mely Eszéket (Murza) Baranyaváron át Budapesttel (Aquincum) összekötötte. A szomszéd község Baranyavár, mely jelenleg jugoszláv uralom alatt van, egykor erősség volt.

896. évben jöttek be a magyarok és foglalták el ezt az országot. A magyarok Baranya vármegyét is csakhamar elárasz-

tották. Ivándárda régi lakói is magyarok voltak. Így pl. tudjuk, hogy egy *Kovács Mihály* lakott itt, ki a töröknek adót fizetett. A magyarok azonban a török háborúban elvéreztek, s több falu egészen lakatlanná és pusztasággá lett.

1650-ben, Iván, Dályok, Bengé, s Bezedek községgel együtt *Karasitz Mihály* és neje *Kürthy Erzsébet* tulajdona volt. 1695-ben Ivándárda és határa Karasitz Mihály sógorának, *felsőkálldi Káldy Péter* tulajdonába került. Ivándárda, az *Iványiak* birtokaként is szerepelt.

Ivándárdai ev. s távolabb a r. k. templom. Balra a hősök szobra.

A törököknek Magyarországból való kiűzetése után, a 17. század elején, a Balkán felé visszahúzódó mohamedán törökök elől menekülve, *szerbek* települtek le a községben, akik itt új otthont találtak, s az akkori magyar király megengedte, hogy templomot, iskolát építhessenek és nyelvüket, vallásukat, szabadon gyakorolhassák. A roskadozó gör. kel templom áll még, de hívő nélkül, mert az utánuk bevándorolt, szaporább és szívósabb németajkúak, lassanként a házakat és földeket megvették és a gör. keletiek kivándoroltak a községből. Az első bevándorolt serbek voltak: Radics, Bogdán, Mihalovics, Ratkovics, Stankovics, Beics, Baladinac, Bosnyák, Radimirovics, Petrovics, s az utolsó Markovics, ki 1922-ben költözött el.

A 18. században németajkú *róm. kat.*-ok költöztek ide. Az elsők között volt: Elsässer, Reich, Gabert, Hornschweiger, Wezan, Rech, Lósitz, Tex, Abendhauser, Fritsch, Federle és családja

1857-től, mint r. k. filia, a lippói plébániához tartozik. Iskolájuk 1912-ben, új templomuk 1926-ban épült. Tanítónő: *Faller Anna*. Izraelita a községben nincsen.

2. Az első evangélikusok beköltözése Ivándárdára. Leányegyházzá alakulás. Első tanítója: Bissinger Miklós, 1836—1859. Iskola, templomépítés, templomfelavatás.

Az első evangélikusok, 1803-ban, Tolna megyéből jöttek Ivándárdára. Az első beköltözöttek voltak: *Wagner* és *Kreht*. A *Kreht*, *Thron*, *Forschner*, *Póth*, *Heberling*, *Hüller*, *Móhr*, *Jung*, *Off*, *Wagner* családok bátaapáti, *Schulteis*z, *hidasi*, *izményi*, *bátaapáti*, *Drexler*, *kétyi* és *bátaapáti*, *Hettich*, *kétyi*, *Rüll*, *izményi* és *hidasi* (*Echzell*), *Spielmann*, *mórág*yi és *hidasi*, *Glöckner*, *Knittel*, *Müller*, *mórág*yi, *Beck*, *Pflug*, *majosi*, *Kreiner*, *kismányoki*, *Reidinger* egyházaskozári, *Strobl*, *Salzbach*, *Bajor o.*, *Schleining*, *Mollstein*, *hesseni*, *Schuchmacher* bácskai származású.

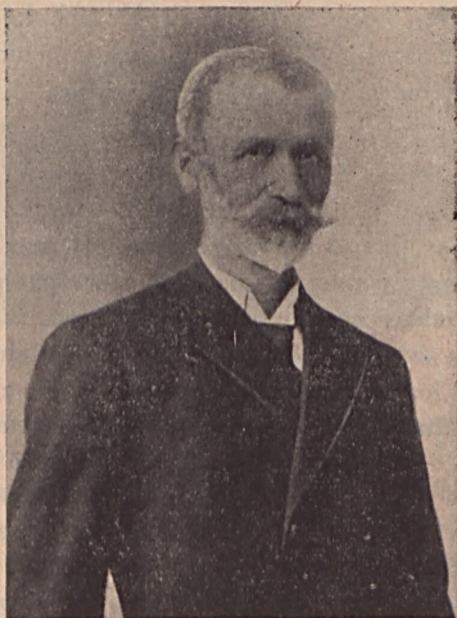
Midőn az ev. hívek száma szaporodott, egy szalmafedeles házat vettek, mely iskola és imaház céljára szolgált, Majd két harangot is vettek, s megválasztották 1836-ban *Bissinger Miklóst* tanítóul. Mint szórvány 1829—1845-ig, Kácsfaluhoz tartozott, 1845-ben, mint leányegyház, a magyarbólyi ev. egyházhoz csatlakozott, ami által 1846-ban *Roykó Károly* személyében közös lelkészt nyert. 1846-ban, a kisebbségben lévő reformátusok, amint a most is meglevő jegyzőkönyvi határozatban olvashatjuk, csatlakoztak az evangélikusokhoz, s velük együtt egy, *ágost. hitv. evang. jellegű* egyházat képeznek.

1851. márc. 30-án, kezdték meg a *templomépítést*, mely 5.220 forintba került, s még ugyanezen évben elkészülvén, okt. 20-án a templom nagy ünnepélyességgel felavattatott. A templomfelavatás emlékét okt. 20-hoz legközelebb eső vasárnapon, minden évben megünneplik. 1857-ben, a pécsi *Angster-féle* orgonagyárból új *orgonát* szereztek be.

Az 1848-iki szabadságharcok, az ivándárdai németajkú ev. hívek, a drávavidék védelmére alakult „*Nyárádi szabadcsapatok*”-hoz csatlakoztak, s a magyar érdekekért harcoltak.

3. Geyer Sándor tanító 1859—1895. Karsay püspök egyházlátogatása. Tanítólak és új iskola építése. Schaumburg-Lippe hercegi uradalom adománya.

1859-ben, Bissinger tanító Borjádra választatván, hivataláról leköszönt, s helyébe az alsónánai születésű *Geyer Sándor* választatott meg Bajáról. 1861. ápr. 14-én, kezdték meg a tanítólak és iskola építését, mely okt. 20-ig el is készült. Úgy ez iskola, mint a templomépítéshez a gyülekezet, mely akkor még csak 250 lélekből állt, más segítséget nem kapott, mint a *Gusztáv Adolf* egylettől 85 forintot. Midőn 1868-ban, *Karsay Sándor püspök egyházlátogatást tartott*, az akkor felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint, püspök úr és a helyi lelkész, *Roykó* is, a leg-

Geyer Sándor ivándárdai tanító.

nagyobb dicsérettel szóltak Ivándárda filiáról, mely ev. hithűség, összetartás és áldozatkészség tekintetében, minden gyülekezetnek *mintaképül* szolgálhat.

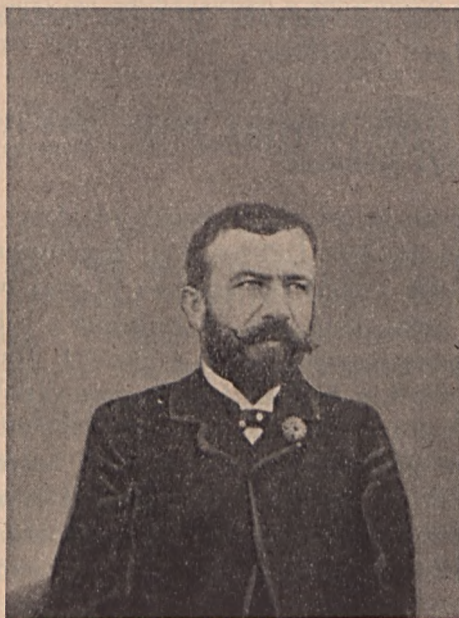
Roykó, később Kottler lelkész és Geyer tanító buzgó vezetése mellett a filia lélekszámban, erkölcsi és anyagi jólétben, folyton-folyvást növekedett. 1870-ben, a Schaumburg-Lippe her-

cegi uradalom áldozatkészsége folytán, a filiának 3 és a mindenkori kántortanítónak használatára, 5 hold föld jutott.

1895. jan. 28-án, 35 és fél évi működés után, Geyer Sándor hivataláról leköszönt, s jól megérdemelt nyugdíjba ment, elkísérve őt gyülekezetének és sok-sok tanítványának hálája és szeretete.

4. Pausz Sámuel tanító 1895—1914. Milleniumi ünnep. Gyurácz püspök egyházlátogatása. Templomfestés. Olvasókörmegalakítása.

1895. szept. 1-én, a nagy szótöbbséggel, Borjádrol meghívott felsőlövői születésű *Pausz Sámuel* tanító foglalta el állását. Pa-

Pausz Sámuel borjádi, majd ivándárdai tanító.

usz e levita-kántortanítói állást is a legnagyobb komolysággal, hithűséggel és mindenkinek megelégedésére igyekezett betölteni. A templomlátogatás megélénkült, s az iskolalátogatás is rendszerebbé vált.

1896-ban a gyülekezet, nagy áldozatkészséggel, templomát és a tanítólakást megnagyobbította. A *Milleniumot*, Magyaror-

szág ezeréves fennállását, nagy lelkesedéssel megünnepelte, s a németajku hívek kicsinyje és nagyja őszinte örömmel adott kifejezést hazafias magyar érzéséről és hálás szívvel emlékeztek meg a magyar állam vezetőiről, kik nagyszüleiknek egykor itt új hazát és otthont biztosítottak. A hazafias ünnepi beszédet a templomban *Haffner* lelkész, az iskolásgyermekeknek *Pausz* tanító tartotta.

Baldauf lelkészkedése alatt *festették ki a templomot*, vettek szép új csillárt, két oltár- és szószék terítőt.

1897. máj. 8-án, felejthetetlen ünnepe volt a gyülekezetnek, midőn *Gyurácz Ferenc* püspök egyházlátogatást tartott.

1905. júl. 23-án, a magyarbólyi lelkészválasztáskor, a leány-egyház kiküldöttei, Vértesi Zoltánra adták le szavazatukat.

Vértesi lelkész indítványára, 1910-ben megalakult, a most is működő „*Polgári Olvasókör*“.

5. Wurch Gyula helyettes tanító 1914—1918. Világháború. Reformációi jubileum.

Pausz Sámuel 30 évi buzgó tanítói szolgálat után, melyből mint segédtanító két évet (1884—1886) Izményben, mint rendes tanító, 9 évet (1886—1895) Borjádön és 19 évet Ivándárdán töltött, nyugdíjba ment. 1914. jún. 18-án kitört a háború, s a tanítóság nagy része is fegyvert fogott a hazáért. Miután Pausz tanító betegsége miatt, a tanítást tovább nem vállalhatta, s a zavaros viszonyok közepette választani nem lehetett, a gyülekezet az egyházmegye jóváhagyásával, meghívta helyettesül, *Wurch Gyula* ny. tanítót, ki az iskolában a tanítást és a levitakántortanítói teendőket, a templomban a négy évig tartó háború alatt, lelkiismeretes hűséggel végezte. A gyermekek tanításában nagy buzgalommal segített néki leánya, *Wurch Irma*.

A világháborúban Ivándárda minden katonaköteles és fegyverfogható férfja részt vett, mindenki hűnek bizonyult, s a végsőig kitartott, szenvedett és vérzett a magyar hazáért és a szövetségesekért. A gazdaságot a távol lévő férfiak helyett, a nők és a gyermekek végezték könnyek és sóhajok között, de meg nem lankadva, Istenben bízó türelemmel. A halványrózsaszínű tábori levelezőlapon pedig, mentek az üzenetek, imádságok, postán a szeretetcsomagok, ismeretlen harcterekre, messzi fo-

golytáborokba!... Vajjon eljut-e kedveseik kezébe?!... S min-
dig több lett a hősi halottak, s ezzel együtt az özvegyek és ár-
vák száma. Az ivándárdaiak közül sokan vitézségi érmet és
egyéb kitüntetést is szereztek.

A világháború idejében lelkeket felemelő nagyobb egyházi
ünnepély volt a *Vértesi* lelkész által megrendezett, a *reformáció*
400. évfordulója emlékünnepe 1917. okt. 31-én, d. u. az Ivándár-
dai ev. templomban. Az ünnepi beszédet *Czipott Áron* kácsfalui
lelkész tartotta, az úrvacsorát pedig *Weigel Ádám* mucsfai lel-
kész osztotta ki a *Wurch* tanító által rendezett iskolai ünnepé-
lyen *Feith Katalin* és *Friedrich Erzsébet* mondtak verset, A lel-
kész, s tanító által gyűjtött kb. 1000 P. reformációi alap, későbbi
hadikölcsönre adva, sajnos elértéktelenedett.

A délbaranyai ev. egyházakban a reformáció jubileuma min-
denütt — világháború dacára — a jub. évben tartatott meg, s
az evangéliom alapján elhangzott Isten ígéje, s az úri szent va-
csorában való részvétel a szomorúság és aggodalom közepette,
új vigaszt és reményt öntött a csüggedő szívekbe.

6. Wölfel József tanító, 1918-tól napjainkig. Szerb meg-
szállás, s az alól való felszabadulás. Új harangok és hősök
emlékoszlopa felavatása. Petőfi jub. ünnep. Kapi Béla püspök
egyházlátogatása. Templomi villanybevezetés. Tanítógyűlés.
Schöll Lajos főesperes látogatása. Énekkarok ünnepélye. Tem-
plomjavítás — festés, temetőkerítés.

A világháború után a leányegyházközség, egyhangulag
Wölfel Józsefet (Néhai Wölfel Gyula szepetneki tanító fiát, ki
született 1892. júl 26-án Kisköcskön, Vas m., s rövid ideje Hi-
dason működött) választotta levita-kántortanítójául. Wölfel,
1918. dec. 1-én foglalta el állását, melyet mind a mai napig úgy
az iskolában, mint levita a templomban, s e trianoni határszéli
hívek minden ügyes-bajos dolgában eljárva, hűséggel tölti be.
Wölfel neje: *Off Erzsébet*.

Midőn Wölfel állását elfoglalta, a szerbek már akkor Dél-
baranyát megszállva tartották, s így igen nehéz feladat volt a
megszálló hatalom parancsait is teljesíteni, s e németajkú hívek
között a magyar hazafias érzést is ébrentartani. A megszállók
nagy adót vetettek ki a község lakóira és nagyon sok kellemet-

lenséget okoztak. Annál nagyobb volt az öröm, midőn 1921. aug. 26-án, a szerbeknek ki kellett vonulni. A bevonuló magyar honvédséget, csendőrséget Ivándárda község egész lakossága kitörő lelkesedéssel fogadta, s azóta még lakodalmakon is, egyik fontos aktus az, hogy az egész lakodalmi közönség, a fúvós zenekar kíséretével elénekli nemzeti imádságunkat, a Himnuszt.

A megszállás idejében adta vissza lelkét Teremtőjének 85 éves korában, a gyülekezet egykori tanítója, a nyugdíjéveit itt töltő Geyer Sándor, kit 1919. febr 25-én, Dán. 12, 3 „Az értelmesek pedig fénylenek, mint az égnek fényessége; és akik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok örökkön örökké” alapján Vértesi lelkész búcsúztatott el, nagy részvéttel.

Wölfler József ivándárdai tanító.

Az elrekvirált harangok helyett, a gyülekezet a pécsi Rupprecht Rudle cégnél két új harangot rendelt melyeket 1921. okt. 15-én Vértesi lelkész áldott meg, s adta át magasztos rendeltetésének. A nagyobbik harang 160 kg. Németül és magyarul „Erős vár a mi Istenünk”, a kisebbik 80 kg. „Istenért és a hazáért!” felirattal. Ugyancsak ez év nov. 2-án avatta fel a lelkész az új temetőrészt.

1923. márc. 18-án, Petőfi születésének 100 éves emlékére, Wölfel tanító agilis rendezésével, a polgári olvasókör helyiségében, óriási közönség jelenlétében, nagyszabású *Petőfi ünnepélyt* tartottak, melyen a kis németajkú iskolásgyermek, sőt a felnőttek is, Petőfi költeményeinek magyar és német nyelven való elszavalásával, szinte páratlan lelkesedéssel részt vettek. Az utókor részére megőrkítés végett ideiktatjuk az egész programot:

1. Megnyitó beszéd, tartja Vértesi lelkész.
2. Hiszekegy, éneklí a vegyeskar Wölfel tanító vezetésével.
3. Jövendőlés. Spielmann Erzsébet.
4. Ünnepi beszéd. Tartja Schödl Mátyás s. lelkész.
5. Járjatok be minden... Éneklí a gyermekkar.
6. Petőfi költészete. Felolvassa Wölfel József tanító.
7. Iskolásgyermek szavalata:

„Távolból”	Drexler Erzsébet,
„Aus der Ferne”	Mohr Anna,
„Füstbe ment terv”	Glöckner Erzsébet,
„Anyám tyukja”	Engel Henrik,
„A jó öreg kocsmáros”	Winzen Tivadar,
„Der gute alte Wirt”	Heberling Katalin,
„Szülőföldem”	Lai Anna,
„Szeptember végén”	Heberling Erzsébet,
„Ende September”	Thron János,
„Az Alföld”	Heberling Katalin,
„Falu végén”	Zank György,
„Magyar vagyok”	Friedrich Erzsébet,
„Ungar bin ich”	Roth Katalin,
„Honfidal”	Spielmann Erzsébet,
„Patriotenlied”	Spielmann Erzsébet,
„Nemzeti dal”	Jung János,
„Nationallied”	Jung János,
„Ein Gedanke quält”	Pflüg Péter bádogosmester,
„Vom Vaterland”	Ritz János bognármester,
„Schwarzbrod”	Götz Anna,
„Ach wie traurig klingt die Glocke”	Heberling Erzsébet,
„Gott der Ungarn”	{ Wiesner Henrik,
	{ Roth Katalin,
	{ Götz Jakab,
„Gerötet Schon der Bäume Blätter”	Schäffer Emma,
„Das Lied der Wölfe”	Rück János,
	{ Pflüg János,
Kleine patriotische Gedichte:	{ Thron Anna,
	{ Heberling András.

A költemények közben, részben a vegyeskar, részben a gyermekkar a következő énekeket énekli: „An der Donau“, „Befordultam“, „Rég veri már“, „Ereszkedik le a felhő“, „Föl, föl vitézek“, „Jaj a hátam“, „Éj van csend“, Kossuth Lajos azt üzenté”.

8. Záróbeszéd. Tartja Vértési lelkész 9. Himnusz.

1923. szept. 9-én, avatták fel a templom előtti téren felállított, turulmadaras, impozáns, elesett hősök emlékoszlopát, megható, szép ünnepség keretében. Az emlékoszlop egyik oldalán az evangélikusok, a másik oldalon a római katolikusok részére, díszes oltárt rögtönöztek. *Berta* r. k. tábori lelkész miséje után, az evangélikusok részéről imádkozott *Zemann Zoltán* tábori lelkész, predikált *Schrödl Máttyás* s. lelkész, a felavató beszédet pedig *Vértési* lelkész mondotta. Az emlékoszlop létesítésében *Schultheisz Péter* községi bíró szerzett nagy érdemeket. (Schultheisz fia: *Soltész Péter* bogádmindszenti s. jegyző).

Az elesett hősök száma 23; ezek közül 15 evangélikus és 8 r. kat. Az evangélikus hősök neve: Dreser János, ifj. Friedrich Péter, Friedrich Henrik, Friedrich János, Glöckner Sándor, Götz Jakab, Götz János, Heberling Henrik, Heinek Jakab, Heineck János, Kugler Henrik, Lai András, Rück Henrik, Wagner János, Meyer János; r. kat. Adler János, Elsässer Jakab, Elsässer János, Hoffmann Antal, Henzler Ferenc, Repity Ferenc, Reich Jakab, Weber József.

1926. jún. 12-én, délután 2 órakor nagy örömmünnepe volt a leánygyülekezetnek, midőn *Kapi Béla* püspök úr nagy kísérettel, *egyházlátogatást tartott*. Tíz hintón robogott be püspök úr és kísérete, bandérium vezetésével. A községben felállított diadalkapunál *Wescha József* községi jegyző és *Schultheisz Péter* bíró üdvözölték a püspök urat, majd a levették sorfala között, az iskolához vonult a díszmenet, hol a presbiterium, a hívek és az iskolásgyermekiek élén, *Wölfel* tanító tartott üdvözlő beszédet. A jól sikerült iskolavizsgálat után, a templomba vonult az ünneplő közönség, hol püspök úr mindenkit elragadó igehirdetése és *Wölfel* tanító szép szólóéneke után, az egész közönség, a hősök emlékoszlopa elé vonult, hol mindenkit könnyekig meghatott ama jelenet, midőn püspök úr, a kapott virágcsokrokat ezen szavakkal helyezte a hősök emlékoszlopának talapzatára: „Hol találhatnék e virágok számára méltóbb helyet, mint ama hősök emlékoszlopánál, akik éltüket és vérüket áldozták a hazáért!”

1929. máj. elején, *özü. Heberling Henrikné*, elesett fia emlékére, 600 pengőt adományozott a templomi villanyvilágítás bevezetésére. Az oltári villanygyertyákat *Hettich Jakab* ajándékozta 120 pengő értékben. A villanybevezetést a szerelő nagy sietséggel, öt nap alatt elvégezte. Azért volt sürgős, mert a gyülekezet azt akarta, hogy a máj. 6-iki tanítógyűlés alkalmával rendezett vallásos estélyen, a templom teljes pompával már villanyval legyen kivilágítva.

Ivándárdai ev. templomból kijövő hívek egy csoportja.

1929. máj. 6. és 7-én, a mecsekvidéki ev. tanítóegyesület itt tartotta közgyűlését. A teljes számmal megjelent tanítóegyesület tagjait és a tanügy iránt érdeklődő vendégeket, a leányegyházközség Wölfel tanítóval az élén, lelkes örömmel és szeretettel fogadta. Este, az először villannyal kivilágított ev. templomban, vallásos estély volt, mely alkalommal *Stráner Vilmos* kaposszekcsői lelkész predikált, megemlékezve a jószívű adakozókról, s átadva a villanyvilágítást rendeltetésének. Előadást tartott *Grieszhaber Henrik* tanítóegyesületi elnök és *Knabel Vilmos* igazgató tanító. Szólót énekelt *Hoffmann Károly*, Quartettet *Grieszhaberné, Gáspárné, Grieszhaber és Gáspár*. A kezdő

és befejező imát *Vértesi* lelkész mondta. Végül a Himnusszal fejeződött be a mindenkire mély hatást keltő vallásos estély. Másnap, máj. 7-én reggel, a tanítóegyesület megkoszorúzta a hősök emlékszobrát, majd a templomban tartott könyörgés és *Vértesi* írásmagyarázata után, az olvasókör nagytermében folyt le a tanítóegyesület közgyűlése. Közébéd után a tanítók, a falu közvetlen közelében, a kertek alatt elhúzódó lehetetlen trianoni határt tekintették meg. Búcsuzáskor a tanítók kijelentették, hogy ilyen nagyszerű fogadtatásban és vendégszeretetben még sehol úgy nem részesültek, mint Ivándárdán, miért is az egyház vezetőségének, s minden egyes tagjának, különösen pedig *Wölffel* helyi tanítónak, hálás köszönetüket fejezték ki.

1930. aug. 20—24 balatonszárszói Ker. ifj. egyesület konferenciáján 6. nov. 27-én Bonyhádön tartott egyházmegyei Kiegyűlésen 20-an vettek részt nagy lelki áldással.

1931. jan. 7—8-ig, *Vértesi* lelkész, 3 napig Ivándárdán tartózkodott, s az egyetemes imahétén, biblikus előadásokat tartott nagy közönség jelenlétében.

1931. husvétkor, különösen *Drexler Antal* hívünk lelkes biztatására, egy 50 tagból álló nagyobb vegyeskar alakult, mely mind máig úgy a templomi ünnepélyeken, mint temetésnél is szép énekével emeli a szíveket Istenhez.

1931. máj. 3-án, délután 2—4-ig, a templom előtti fákkal beárnyékolt nagy téren a magyarbólyi, börjádi és a helyi vegyeskar közreműködésével, óriási közönség jelenlétében (még a szomszéd falvakból is voltak jelen), énekes istentisztelet tartott. *Vértesi* lelkész imája és megnyitója után, a kétoldalt felállított dobogón, az énekkarok felváltva, német és magyar nyelven, jobbra ev. egyházi énekeket adtak elő. Közben az énekek szerzőjét és tartalmát pár lelkes és találó mondatban a lelkész ismertette. Az énekes istentisztelet oly nagy hatással volt a hívőkre, hogy elhatározták, hogy az anyaegyház és filiáiban felváltva Kantate vasárnapján, minden évben rendeznek ily istentiszteletet.

1932. jan. 10-én, *Polgár Johanna* Fébé diakonisszatestvér tartott előadást a diakonissza intézményről. Márc. 15-én, *Wölffel* tanító ismét szép hazafias népi ünnepélyt rendezett, mely alkalommal, az ünnepi beszédet *Kots Lajos* magyarbólyi s. lelkész tartotta nagy hatással.

1939. nov. 12-én, 3.300 P. költséggel (melyhez a Kultuszminiszter úr 300, az ev. egyházkerület 100 P. segélyt adott), alaposan átjavított, *Heberling* festő által díszesen kifestett, s kerítéssel ellátott templomot, főesperes megbízásából, Vértesi lelkész Ezekiel 47, 1—12. alapján predikálva adta át újból rendeltetésének. Vértesi lelkész 130 P. értékben, egy szép díszvaskaput állíttatott a temetőbe. 1939. nov. 17—19-ig, *Dr. Schlitt Gyula* majosi és *Fonyó Ádám* h. lelkész evangélizációs előadásokat tartottak. Ivándárdán nagy lelki áldással predikált még többek közt *Dr. Wölfl Gyula* és *Sparas Elek* lelkész is.

7. Egyéb fontosabb tudnivalók.

1. **Helyi ünnepek:** *Külmisszió ünnep*, jan. 6., *Konfirmáció ünnep* áldozócsütörtökön, *Sajtóvasárnap*, husvét u. második vasárnap, *aratási hálaadó*, kb. augusztus harmadik vasárnapján, *templomfelavatási emlékűnnep*, okt. 20-hoz (Vendel nap) legközelebb eső vasárnapon, *biblia vasárnap*, reformáció előtti vasárnapon, *reformációi ünnep*, okt. 31-én, *karácsonyesti ünnep*, a templomban felállított karácsonyfa alatt. Nemzeti ünnepek, mint az anyagyülekezetben. Nemzeti ünnepen templomra, iskolára mindig kitűzik a nemzeti zászlót.

2. **Fontosabb felszerelések és emléktárgyak:** *orgona* (1857) két harang, az egyik 160, a másik 80 kg., a gyülekezet közadakozásból vette, az elrekvirált harangok helyett. (1921); *oltárkép* az úri szent vacsoráról Leonardo da Vinci után nagy szakértelemmel és ügyességgel festette hívünk, *Engel Jakab* magyarbolyi festő 1912-ben. Árát, 240 ar. koronát Rüll János és Poth Henrik egyháztagok adományozták, *oltárkereszt*, a gyülekezet, *oltárbiblia*, Kaipel Sámuel és neje Thron Éva, *keresztelőkut*, Póth János és neje Spielmann Katalin, *fehér oltárterítő*, Friedrich Antal és neje Schulteis Katalin és Schulteis Juliska (1922), *bordó oltárterítő* Szauerwein Gáspár és neje Strobl Erzsébet (1928), *villanyvilágítás a templomban* özv. Heberlik Henrikné (600 P.), s Hettich Jakab (120 P.) adományozta (1929), továbbá a *hősök emlékoszlopa* (1923), *iskolai harmonium* (1931), *temetői diszkapu*, Vértesi ajándéka (1938) „Krisztus az én életem, nyereség halálom” német-magyar felirattal.

3. **A gyülekezet jöltevéje:** Gusztáv Adolf egylet és Scha-

umburg Lippe herceg, a m. kir. kultuszminisztérium és az ev. egyházkerület.

4. Alapítványok: Reformációi, Toronyóra, Harmonium, Temető- és Könyvtáralap, melyből 3600 ar. kor. hadikölcsönbe adva elértéktelenedett.

5. Lelkeszi kiszállás, az anyaegyház és filia közötti viszony. Ivándárda 1845-től, mint leányegyház, Magyarbólyhoz tartozik. A magyarbólyi lelkész szerződésileg évenként 10 ünnepnapon tartozik Ivándárdára kiszállni (fuvart, illetve annak megtérítését, a leányegyház adja), s az istentiszteletet elvégezni. Az előírt ünnepnapok: ádvent I., karácsony II., husvéthétfő, áldozócsütörtök, templomfelav. emléknapi, aratási hálaadó és még négy vasárnapon. Temetőfü a tanító használatában.

6. Az istentisztelet nyelve német. Nemzeti ünnepen, s a levante istentiszteleteken van magyar ima és ének is. Az iskolai tanítás nyelve német és magyar: A németajku gyermekek és a felnőttek is jobbra már mind tudnak magyarul. Énekeskönyvük az ev. egyházmegye új német énekeskönyve. Az iskolában a Vértesi-féle német és magyar nyelvű kis énekeskönyvet is használják.

7. Evang. egyesületek: *evang. gyülekezeti vegyeskar*, mely 1931. husvétkor alakult és az 1910-ben megalakult „*Polgári Olvasókör*“, melynek tagjai nagyjából evangélikusok. 1932. óta csendben működik kb. 10 taggal, a ker. ifj. egyesület is.

8. Persely van a templomban 2, az egyház céljára.

9. Az ivándárdai *ev. temetőben* nyugszik a tanítócsaládok közül Geyer Sándor tanító.

10. Az ev. gyülekezeti tagok egyenes állami adója kb. 6.000 P. egyházi és iskolai terhe kb. 4.500 P. Van kb. 140 házaspár, 35 telkesgazda (telkes az, akinek 10.000 négyszögöl telke van), 60 kisház és zsellér 45 ev. ház. A legszegényebb egyházi és iskolai terhe kb. évi 12, a leggazdagabbé kb. 150 P. Az egyházmegyei és kerületi járulékokat, lelkési és tanítói nyugdíjat, mindenkor *pontosan* befizeti, s *hátraléka* nincs.

11. Ivándárdán az ev. egyházból kitérés még alig volt. Gyermekeiket a születés után mindjárt megkereszteltetik (a keresztesítés úgy itt, mint az anyagyülekezetben is, az istentisztelet keretében, az egész gyülekezet imája és éneklése közepette folyik le), nagy gonddal nevelik, 12 éves korukban megkonfirmál-

tatják; a házaspárok a polgári házasságkötés után, mind templomba sietnek, hogy egyházi áldásban részesüljenek. Az egyházkezelés megtartatik, s az elhaltak predikációval temettetnek el. Az úrvacsorázók száma 1932-ben 494 volt, ami a hívek létszámát véve alapul annak 100%-át is meghaladta.

12. A más felekezetűekkel a legnagyobb *békességben élnek*. Sőt megtörtént midőn a kisebbségben levő helyi r. kat.-ok templomot építettek, a köhordásban és egyéb építkezési munkában az evangélikusok jó szívvvel, s szinte versengve segédkeztek.

13. Rendes kántortanítói voltak Ivándárdának: 1. *Bissinger Miklós* 1836—59. 2. *Geyer Sándor* 1859. jan. 28 — 1895. 3. *Pausz Sámuel* 1895. szept. 1 — 1914. okt. 31. 4. *Wölfel József* 1918. dec. 1-től. Mint helyettes tanító itt működött *Wurch Gyula* ny. magyarbólyi tanító 1914. nov. 1 — 1918-ig.

14. Nyári óvoda vezetői voltak: *Klebnczky Ilona* (1934—1936), *Koltai Rózsi* (1937) és *Faller Anna* (1938).

8 Zárszó.

Az ivándárdai ev. leányegyház fenti történetéből láthatjuk, hogy mire képes egy kis gyülekezet, ha van ev. hite Istenben, bizodalma vezetőiben, s a felsőhatóságban, kiknek tanácsait kész követni, s van ev. öntudata, áldozatkészsége és *összetartása*. Most is ott áll Ivándárda ev. Sionunk e legdélibb őrállomása sokat szenvedő drága magyar hazánk trianoni határán, mint „*Erős vár*“, meg nem törve, hittel, munkakedvvel, mint egységes összetartó gránitoszlop, melyre úgy ev. egyházunk, mint magyar hazánk, mindenkor bizalommal építhet.

VIII. Borjád község jelenlegi fekvése, lélekszáma, továbbá keletkezése és régi lakói.

Borjád község Baranya megyében, a mohácsi járásban, Mohácstól 18 és Magyarbólytól 12 km.-nyire fekszik. Van postája és telefonállomása. Körjegyzőség székhelye Hercegtöttös. Vasútállomása Villány (8 km.), autobuszállomása Németbóly (4 km.) Három temploma és iskolája van és pedig evang., róm. kat. és gör. kel. és egy bapt. imaháza A gör. kel. szerbeknek van helyben lelkészük. Az evangélikusok, mint leánygyülekezet a magyarbólyi evang. anyaggyülekezethez, a róm. kat. filia pedig a németbólyi plébániához tartozik.

Lakóinak száma, az 1930.-i népszámlálás szerint 754, ebből ev. 516, (ezek közül 29 ref.), r. k. 170, gör. kel. 49, baptista 17, gör. kat. 2. Az ev. elemi iskolások száma 63, ismétlősöké 18, óvodaköteleseké 65.

Borjád politikai község határa 3.200 kat. hold. Ebből az evangélikusoké 1.100, r. k.-é 300, Montenuovo hercegé 1.630, gör. kel.-é 130, baptistáké 40 kat hold. A földreform folytán, az evangélikusok 30, r. k. 5, bapt. 3 kat. holdat szereztek. Egyházi és iskolai célra, az ev. egyház 5 kat. holdat vett. Az evang. leányegyház tulajdonában van erdőjogon kívül, $5\frac{1}{4}$ és a tanító használatában, $4\frac{1}{2}$ kat. hold föld.

Hogy Borjád község mikor keletkezett, azt nem tudjuk. A község régi neve „*Barlad*” volt. Régi iratokból olvashatjuk, hogy a környék birtokosa 1330-ban Barladi család volt. Amint Baranya megye többi községében, úgy itt is régente magyarok laktak. 1571-ben pl. a következő borjádi magyarok fizettek a töröknek adót: Jankó Gál, Zakó Mátyás, Lókos András, Gönyös György, Gál Máté, Sántha Gál. A Borjád melletti „Kese” elpusztult magyar faluban és a Vörösmalomban, Varga, Tóth, Kosáros magyar nevekkal találkozunk. A magyarok azonban a tö-

rök háborúban elvéreztek. 1687. aug. 12-én, a Nagyharsány melletti csatában (12 km.-re Borjádtól), végre a magyarok győztek, a törököket kiűzték az országból. Ez utolsó török harcokban különösen kitűntette magát *Battyhány Adám* ezredes, ki vitézségeért, a magyar királytól, 1700-ban, a németbólyi uradalmat kapta, mely jelenleg Montenuovo Nándor herceg tulajdona, melyhez egykor Ivánbattyán, Békás-pusztta és Borjád is óriási erdőségeivel együtt odatartozott.

Borjádi ev. templom, iskola, s tanítólak.

Midőn a magyarok a török háborúban elpusztultak, a visszahúzódó törökök elől idemenekülve, gör. kel. szerbek telepedtek le a községben, kiknek az akkori magyar királyok menedéket és otthont nyújtottak. A gör. kel. szerbek Borjádön anyagyházközségeket szerveztek, templomot, (1770-ben épült) iskolát építettek, volt lelkészük és tanítójuk, s nyelvüket, vallásukat mind a mai napig szabadon gyakorolhatják. A szerb megszállás után 1921-ben, az itteni szerbek közül legtöbben Jugoszláviába költöztek.

A 18. század elején németnyelvű r. k.-ok költöztek a községbe, akik egy kis leányegyházat alapítottak, s 1927-ben templomot is építettek. Róm. kat. tanítónő: Kovács Zoltánné.

A baptisták a régi izraelita imaházat vették meg. A metodistáknak is külön körük van. Izraelita jelenleg a községben nincsen.

2. Az első evangélikusok beköltözése Borjádra. Borjád mint Magyarbólynak filiája. Első tanítói: Buss Henrik, Kring János, Bissinger Miklós és Klein György. Harang és temető-vétel. Első imaház és iskola.

Az első ev. *Ringert János*, 1845-ben költözött Magyarbólyból Borjádra. Utána hamarosan jött *Schneider Bernát* Majosról, azután *Peller Péter*, *Binder Jakab*, *Lach András*, *Mergl György*, *Friedrich Henrik*. A Till, Mohr, Lovescher, Fridrich, Reiber, Rohrer, Göltz, Luy, Lach, Maisz családok bátaapái, Binder, Peller Diwi, Schwarz, Koch (Engelsbach) mórágyi, Kerber, Rausch, Musch, Pechtl, Schuchmann, Ungerbilller, Lafferton (Laffertong, Elzasz Lotharingen), majosi, Tippel, Hilgerth, Knoch, Krebsz, Neuhäuser, Schott, Wegmann, nagyszékelyi, Nágel, nagyszékelyi és varsádi (Nieder Klein in Nassau-Scharbrücken), Loosz, Stork, Sturm, hidasi, Jordán, zsibriki, Wenzel, Buschbach, Pest, (Zweibrücken) szárazdi, Ritz, Pitz, bonyhádi, Mailach kétyi, Weisz, Ringerth (Felsőhessen), Taupert (Oberlals-Hessen), felsőnáni, Hecker alsónáni, Ungár, gyönki, Klein, varsádi, gyönki (Igstadt-Hess-Nassau), Kaippel, alsólövői, Neid pinkafői, Paul készőhidegkuti származású.

Eleinte a kevésszámú ev. gyermekeket, egy *Kreiner János* nevű, egyszerű földműves tanította meg írni, olvasni. 1847. okt. 25-én, Borjád, mint filia, Magyarbólyhoz csatlakozott és Roykó lelkésszel szerződést kötött. Az iskolai tanítást és istentiszteletet eleinte egy szalmafedeles magánházban tartották.

Az 1848/49-i magyar szabadságharcban, a borjádi evang. németajku hívek, az u. n. „Nyárádi szabadcsapatok”-ban (a mostani Nagynyárad volt akkor a járás székhelye) voltak beosztva, s a magyar szabadságért küzdöttek.

Ezalatt minden évben, mindig több és több evang. telepedett le a községben. 1853-ban megválasztották az első tanítót, *Buss Henriket*. Majd ennek eltávozta után, 1855-ben, *Kring Jánost*, ki azonban szintén nem sokáig működött itt.

1856-ban, 138 fr.-ért, egy harangot szereztek. 1858-ban pedig, miután a r. k. temetőben nem engedték meg a temetkezést, külön ev. temetőt vettek.

A borjádi evangélikusok ezen időben nagyon összetartottak, és lélekszámban, hitben és anyagiakban is mindjobban megerősödtek. 1895. év elején, *iskola és imaház* céljára, a falu közepén,

megvettek egy szalmafedeles polgárházat, majd meghívták Ivándárdáról tanítóul *Bissinger Miklóst*, ki állását 1895. jún. 29-én foglalta el. Később, Bissinger betegeskedése idején, mint segéd-tanító itt működött a Murgáról jött *Klein György*, kit Bissingernek 1873. jan. 29-én, 63 éves korában való elhunytá után, egyhangulag rendes kántortanítóul választottak. A tanító javadalmakat megjavították. A legelő rendezésnél, a tanító használatára 5, a gyülekezet részére pedig 2 hold szántóföld és 2 hold erdő jutott, melynek megszerzésénél különösen *Lafferthon Henrik* szerzett érdemeket.

1875-ben, temető céljára, egy nagyobb terület jutott a gyülekezetnek, melyet ugyanezen év május 19-én, Roykó lelkész szép beszédben áldott meg és adott át rendeltetésének.

Ezután sok viszály, harc és egyenetlenség dűlta fel, a szépen fejlődő gyülekezet békéjét. 1870. év elején, több ref. vallású szintén németajku család költözött a községbe, kik jogot formáltak az ev. leányegyház vagyonához. Roykó lelkésznek ama kísérlete, hogy oly szerződést kössön a két prot. fél között, mint Magyarbólyban és Ivándárdán, a reformátusok miatt nem sikerült. Erre az evangélikusok szabad kitérést ajánlottak a reformátusoknak, hogy t. i. csatlakozzanak egy szomszéd ref. egyházhoz, ámde a reformátusok, az ev. egyház keretében akartak megmaradni. Közben szükségessé vált, egy rendes templom, iskola és tanítólakás megépítése, melynek költségeihez a reformátusok nem akartak hozzájárulni. Az esperesség azonban kimondotta, hogy kötelesek ehhez hozzájárulni, ha az ev. egyház keretében meg akarnak maradni. *Reich Károly* főhercegi építésszel el is készítették már a tervrajzot, s az építést is elhatározták, de kivitelre egyelőre nem került sor. 1877-ben, egy borzalmas jégverés ugyanis elpusztította az egész termést és nagy szegénység szakadt a hívekre. A régi szalmafedeles egyházi épület omladozó félben lévén, megvették 1075 forintért tanítólakás céljára a szomszédos házat, melynek átalakítási költsége ismét sok kellemtelenségnek és viszálynak lett okozója. A sok pereskedés és fellebbezések után az egyházi törvényszék ítéletében úgy döntött, hogy a panaszosok a felmerült költségeket közösen tartoznak viselni. Majd 1879-ben, a reformátusok panaszára egy közös prot. bizottság szállt ki a helyszínre, s ennek jelentése után a felsőhatóság kimondotta, hogy miután az első években a 19 ev. csa-

lád mellett csak 2 ref. volt a beköltözöttek között, s csak 1870 körül jött be pár reformátussal több, az egész vagyon feloszthatatlan tulajdona az ev. leányközségnek, s telekkönyvileg mind „a borjádi ev. leányközség tulajdona” (így van most is beírva a telekkönyvben), kivéve az 1877-ik évben vett 59 sz. a. ház, s az 1885. évben vett Odboi dűlőben lévő rét, mely $\frac{3}{4}$ részben az ev. s $\frac{1}{4}$ részben a borjádi ref. nevén áll. A hosszadalmas pereskedés, pártoskodás és sok költség annyira kimerítette a kis leányegyház erejét, hogy már attól kellett tartani, hogy az ev. egyházi élet is teljesen megsemmisül. Ehhez járult még a tanítónak is hosszas betegeskedése és az iskolai tanításnak is gyakori szünetelése. 1886. ápr. 15-én, Klein György tanító, 54 éves korában jobblétre szenderült.

3. Pausz Sámuel tanító 1886—1895. Templom és iskolaépítés, s azok felavatása. (1890).

1886. aug. hóban, a gyülekezet *Pausz Sámuel* izményi másodtanítót választotta meg egyhangulag levita-kántortanítójául, ki állását ugyanez. év. szept. 18-án foglalta el. Pausz lelkes buzgólkodására, türelmes és szeretetteljes bánásmódjára, új élet kezdődött a gyülekezetben. Lelkiismeretes szorgalmával csakhamar helyrehozta az iskolában elmulasztottakat, a templombajárás megélénkült, a hívek szívébe visszatért a bizalom, a béke és az egyetértés.

Miután 1888-ban, a régi imaház, mely az iskolai tanítás céljára is szolgált, már bedúlással fenyegetett, addig is, míg az új elkészült, magánházat béreltek, s ott folytatódott a tanítás.

Kottler lelkész, Schmorl Bernát felügyelő és Pausz Sámuel lelkes felhívására, a gyülekezet egyhangulag elhatározta, hogy új templomot és iskolát épít. A tervet *Neumann*, Schaumburg-Lippe hercegi építésszel el is készítették. A költségvetés 3823 forintra volt előirányozva. Az építést Sachs György, lapáncsai építőmesternek adták ki. Isten nevének segítségül hívása mellett, az építés 1889. év tavaszán kezdődött meg s ugyanebben az évben be is fejeződött. A templomot 1890. nov. 11-én, (Márton napján) óriási közönség jelenlétében, nagy ünnepség keretében avatta fel *Bauer Adolf esperes*, mely alkalommal jelen volt, *Nádossy* egyházm. felügyelő is. Felejthetetlen szép ünnep,

volt, s az egész gyülekezet hálás szívvel, meghatva és könnyezve énekelte: „*Maradj meg kegyelmeddel... maradj meg szent igéddel velünk oh Jézusunk!*“ ...

Az építési költség a berendezéssel (orgona és csillár nélkül) 6226 forintra rugott. A szükséges kézi és fuvar napszámot a hívek teljesítették, nagy áldozatkészséggel. A költségeket a vagyon arányában vetették ki. A leggazdagabb 139, a legszegényebb 27 forintot fizetett. Csupán 300 forint adósság maradt, mely később a legnagyobb pontossággal szintén befolyt. Az építés lelkiismeretes ellenőrzésében, különösen *Pausz* tanító, valamint *Schneider Henrik* és *Nágel Henrik* gondnokok fejtettek ki nagy buzgóságot.

Haffner lelkész indítványára 1893-ban, Angster pécsi orgonagyarából 730 frt.-ért, egy szép *orgonát*, 1895-ben pedig 113 frt. értékben, egy díszes *csillárt* szerzett a gyülekezet. Rend volt a templomban, az iskolában; evangélikus öntudat, istenfélelem, testvéri egyetértés hatotta át a szíveket.

1895. szept. 18-án, *Pausz* tanító a gyülekezet nagy sajnálatára, állásáról leköszönt és az őt megválasztó ivándárdai egyházba távozott.

4. Amtmann János tanító 1895—1898. Piff Sámuel tanító 1898—1899. Milleneumi ünnep. Gyurátz püspök egyházlátogatása. Első baptista mozgalmak.

*Pausz*nak Ivándárdára való távozta után, Zsibikről *Amtmann Jánost* választották meg egyhangulag tanítóul.

1896-ban új tanítólakást, pajtát és istállót építettek, melynek költségeihez Öfelsége Ferenc József király 100, Kottler lelkész 100, pécsi ev. hívek 25, Montenuovo herceg 25, Nádosy Kálmán 25, hercegtöttösi ev. hívek 67, pécsi takarékpénztár 25 frt. adománnyal járultak.

Az egyházszeretet mellett, a borjádi ev. németajku hívek, vezetőik jó példaadása nyomán, a magyar haza iránti hűséget és szeretetet is mindig ápolták és kinyilvánították. Így 1896. május 9-én, a Milleneumkor, Magyarország ezeréves fennállása emlékére, nagyszabású hazafias ünnepet rendeztek, melyben a község apraja és nagyja szívvel-lélekkel résztvett.

1897. május 8-án, felemelő ünnepe volt a gyülekezetnek, midőn *Gyurátz Ferenc* püspök egyházlátogatást tartott Borjádon.

A szép ünnepélyt csak egy lelkiatyai aggódó szívből fakadó jelentés zavarta meg. Haffner lelkész jelentésében megemlíti, hogy dacára a gondos lelkipásztori munkának, baptista mozgalom fészkelődött be a gyülekezetbe, s bár ugyanazon biblia alapján állnak, az ev. egyházból való kitérés folytán, külön egyházat akarnak alkotni az egyházban, s azáltal, hogy külön fizetett predikátorokat hoznak be külföldről, a magyar ev. egyházegyetemet s a hazai magyar Gusztáv Adolf gyámintézetünket megrövidítik".

Amtmann János Györére választatván, 1896. ápr. 11-én, tanítói állásáról leköszönt. Helyébe *Piff Sámuel*t választották Györéről. Piff Sámuel nagy igyekezettel kezdte meg működését, az iskolában is nagy fegyelmet gyakorolt, önmagát azonban nem tudván megfegyelmezni, állásáról alig egyévi működés után, 1899. nov. havában kényszerült lemondani. A gyülekezet nagyrésze sajnálta, hogy a hozzáfűződő reménységében csatlakozni volt kénytelen.

5. Hatz József, Wendelin Mihály, Schmickl András, Ziegler Mátyás tanítók. Hera József, Manninger Adolf egyházfelügyelők. Nagel Henrik, Schneider Henrik, Ringerth János, másodfelügyelők. Templomfestés. Tanítólakás újjáépítése. Világháború. Szerb megszállás és felszabadulás. Reformáció jubileum. Elesett hősök emlékoszlopának, s az új harangoknak felavatása. Nőegylet és egyházi vegyeskar megalakulása. Petőfi jubileum. Kapi Béla püspök és Schöll főesperes egyházlátogatása. Énekkarok versenye. Villanybevezetés az iskolába és templomba. Nyári kisdudóvó.

Piff tanító eltávozása után, a gyülekezet majdnem egy teljes esztendeig tanító nélkül volt. Végre 1899. aug.-ban *Hatz József* bonyhádi osztálytanítót hívták meg egyhangulag kántortanítóul. Hatz, 1878. aug. 30-án született Alsólövön. Oklevelét 1898-ban a felsőlövői ev. tanítóképzőben szerezte meg. Hatz borjádi állását 1899. szept. 1-én, ünnepélyes beiktatás keretében foglalta el, s úgy látszott, hogy az előbbi tanítók miatti pártviszály megszűnt, s új élet, békeség szállt a szívekbe. A tanító neje, szül. *Purt Irén* (Nagyági volt tanító leánya) nagy szeretettel és fáradhatatlan buzgósággal vezette a nőegyletet és zenei szakértelemmel a gyülekezeti énekkart.

Hatz tanító és az akkori magyarbólyi lelkészek (1901-ig Haffner, 1902—1905. Baldauf, 1905. márc. 16-tól Vértesi) idejében történt nevezetesebb gyülekezeti események a következők:

1903-ban, a templom belsejét és a padokat kifestették, új oltár- és szószékterítőt vettek, összesen 1078 kor. értékben, melyet részben adakozás, részben kivetés útján, fedezett a gyülekezet. Kaippel János egy oltárbibliát és oltárszőnyeget, Kaippel Rozália, az oltárra egy szép keresztet ajándékozott.

Hatz József borjádi ig. tanító.

1905. jan. 19-én, a leányegyház, *Héra József* hercegtöttösi földbirtokost egyházfelügyelővé választotta. Héra, 1908-ban bekövetkezett haláláig, lelkes buzgósággal töltötte be nemes tisztét. Halála előtt 1000 koronát adományozott a tanítólak kijavítására.

1908-ban, iskolai harmoniumot szereztek, *Glanz J.* pedig *keresztelő kutat* ajándékozott a templomba.

1909-ben *Manninger Adolf* hercegi jószágigazgatót választották meg felügyelővé.

1911-ben, Vértesi lelkész elnöklete alatt megtartott közgyű-

lés elhatározta, hogy a nagyon rossz karban levő tanítólakást újonnan felépítteti. E határozat, a következő 1912. évben keresztül is vitetett. Az egész építkezés 5446 koronába került, mely 2526 kor. megtakarított pénztármaradványból, 1000 kor. Héra hagyatékából és 1920 kor. hívekre kirótt kivetésből fedeztetett.

1912-ben, — miután a mindennapi tankötelesek száma a 90-et is meghaladta — államsegéllyel megszervezték a második tanítói állást. Másodtanítóul *Wendelin Mihály*, cservenkai osz-

Wendelin Mihály borjádi tanító.

tálytanító választatott meg, ki állását, 1913. okt. 1-én foglalta el. A második tanterem, Schäffer Henriktől bérelt magánhelyiségben volt. Wendelin ifjúi lelkesedéssel vette át az alsó osztályú tanulók vezetését, sajnos azonban csak egy évig működhetett, mert behívták fegyvergyakorlatra és a harctérre került.

1914. július hóban kiütött a háború, s Borjád minden fegyverfogható férfija harcba vonult, a drága magyar haza védelmére. A sok hősi halott mutatja, hogy a borjádi evangélikusok is halált megvető bátorsággal küzdöttek a magyar zászló alatt. A mozgósításkor mindkét tanító, Hatz és Wendelin is bevonult ezredéhez. Borjád, támasz és vezető nélkül maradt. A 12 km.-re

lakó magyarbólyi lelkész, csak nagyon ritkán jöhetett el az is-tentisztelet megtartására, s a szomorkodók megvigasztalására. Azért a felsőhatóság 5½ hónapi katonai szolgálat után, Hatz ta-nítót felmentette.

1915. őszén vette a gyülekezet a lesújtó hírt, hogy másod-tanítója Wendelin Mihály, a harcérén hősi halált halt. Emlékét a következő jegyzőkönyvi kivonat őrzi: „Wendelin Mihály bor-jádi másodsorszámú tanító 1914. júl. 25-én vonult be 21 napi fegyverszolgálatra. Három napra rá már kiűtött a világháború és ő is a harctérre ment megvédeni ezt a drága magyar földet a nagyszámú betörő ellenségtől. Mint a pozsonyi 13. honvédgya-logezred 5. századának katonája, az oroszok ellen harcolt a Kárpátokban. 1914. okt. 13-án, betegen, jägerndorfi (Szilézia) Reserve-Spitalba került. Mikor felgyógyult, 1915. júl. 29-én, má-sodszor is az orosz harctérre küldték. Több diadalmas csatában való részvétel izgalmai után, újból megbetegedett és — mint egyik bajtársa szülőit értesítette, — 1915. aug. 4-én, a csernovici járványkórházban halt meg, s az ottani központi temetőben te-mették el. Wendelin, 1889. nov. 23-án született Gáloson, Moson megye. Tanítói oklevelét Felsőlövön szerezte. Egy évig Kisde-meteren (Besztercenaszód m.), egy év két hónapig Cservenkán és 1913. okt.-tól Borjádön működött mint osztálytanító. Emlékét szülői, barátai, gyülekezete, s tanítványai kegyelettel őrzik”.

A *reformáció 400 éves jubileumát* Borjád is a háború idejé-ben, 1917. nov. 11-én, nagy lelki áldással ünnepelte meg. Ünnepi beszédet tartott *Czipott Áron* kácsfalui lelkész és *Berzsenyi Jenő* dr. egyházfelügyelő. Úrvacsorát osztott *Vértesi* lelkész. Az isko-lai ünnepélyt, *Hatz* ig. tanító vezette, mely alkalommal verset mondott *Schuchmann Jakab*, *Klein Vilma* és *Feith Erzsébet*. A reformációi jub. alapra 1000 kor. jött össze, mely hadikölcsönbe adva, sajnos elértéktelenedett.

Ugyanezen évben, könnyezve búcsúzott el a gyülekezet, a hadi célra elrekvirált kisebbik „imaharangjától”, 1918-ban pe-dig, az orgonasípokat vitték el hadicélokra.

1918. nov. 16 — 1921. aug. 23-ig, Borjád is *szerb megszállás* alá került. S miután a borjádi evangélikusok német anyanyel-vűek, dacára, hűséggel viseltettek a magyar hazához, a megszállás alatt, nagyon sokat kellett nekik is szenvedni. Botbüntetések, bebörtönözések, nagy adókvetések, rekviráltatások napirenden

voltak. Hatz tanítót, Klein Sándor postamestert, Lafferthon János községi bírót hivataláról elmozdították, s elhurcolták. Klein postamestert, a magyar címer levételére kényszerítették, s azt sárba tiporták. 31 hónapi megaláztatás és szenvedés után azonban, annál nagyobb volt az öröm, midőn 1921. aug. 23-án, este 8 órakor megjelent az *első magyar csendőr*, ki bekopogtatva a tanítólak ablakán, elkiáltotta a megváltó szót: „*Itt vannak a magyarok!*” Mint futótűz terjedt el egyszerre a faluban az örvendetes hír, mindenki az utcára tódult, s azt az örömmámort leírni nem lehet. Nyolc napon át, munkáját félbenhagyva, a boldogságtól örömkönnyekeit hullatva, ünneplőben volt az egész község lakossága, s szívből énekelte a magyar Himnuszt és Szózatot: „Isten áldd meg a magyart!” ... és „Áldjon, vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell!” ... Aug. 20-iki nemzeti ünnepen minden évben megünneplik a fészabadulás emlékét.

1921. márc. 20-án, vallásos összejövetelen *Manninger Adolfné* „*Wo ist das Glück*” címen szép felolvasást tartott.

1924. dec. 21-én, advent 4-ik vasárnapján, megható ünnepelés keretében, a gyülekezet áldozatkészségéből beszerzett új, 60 kg.-os *harangot*, melynek felirata: „*Höret wenn ich rufe!*” és az új *orgonasípok*at, adták át magasztos rendeltetésének. Az istentiszteleten közreműködött *Stráner Vilmos* kaposszekcsői, *Vértesi* lelkész és *Schrödl* segédlelkész. A templomból kijövet, *Vértesi* lelkész megkérdezte egyik idősebb nénikét, tetszett-e néki az ünnepély, s mi tetszett néki ebben a legjobban, mire ő azt felelé: „Az tetszett néki a legjobban, midőn az egyik lelkész azt predikálta, hogy evangélikus harangjaink felcsendülő szava mindenkit hív, s utolsó útjára elkíséri a szegényt és gazdagot, sőt kívánságra még a másvallásúakat is!” Az új harang a *Rudle-Rupprecht* pécsi harangöntő gyárban készült, s az akkori pénznem szerint 7.044.850 kor., az orgonasípok 3.070.000 kor.-ba kerültek. E célra terményben 30 q. gabona, 50 kg. kukorica, s készpénzben 1 dollár önkéntes adomány folyt be.

1925-ben másodfelügyelővé *Nágel Henrik* választott meg.

1926. év tavaszán, az összes egyházi épületeket alaposan kijavították, s a templom és iskola előtt, egy szép vaskerítést állítottak fel Egyes buzgó nőtagok, u. m. Hatz Józsefné tanítóné, Kaippel Józsefné, Schäffer Jánosné, Ungár Henrikné, továbbá Koch Éva, Schneider Katalin, Friedrich Anna, és Ungerbiller

Katalin sikerült gyűjtést rendeztek, melyből egy szép, művészi oltár- és szószékterítőt csináltattak, s a tanítólakást gyönyörűen kifestették. Ehhez nagyobb adománnyal járultak: az amerikai ifj. Till Henrik, ki szüleinél volt éppen látogatóban 1.000.000 kor.-val, s a németbólyi hittestvérek 700.000 kor.-val.

1926. máj. 15-én, Vértesi lelkész és Hatz Józsefné kezdeményezésére *megalakult a nőegylet*, mely Hatzné és Kaippelné vezetésével mind a mai napig tevékeny belmissziói tevékenységet fejt ki.

1926. jún. 22-én (keddi napon) nagy örömnépe volt a leányegyháznak, midőn *Dr. Kapi Béla püspök úr egyházlátogatást tartott*. Püspök úr hosszú kocsisor kíséretében Magyarbólyból indult, Póth István malomtulajdonos felvirágozott fogatán Borjádra. A pócsai határban, a pócsai előljáróság élén, Németh Károly dr. mohácsi főszolgabíró üdvözölte a püspököt, majd az elébe jött borjádi bandérium vezetésével vonult be Borjádra. Itt három diadalkapu volt felállítva. A második diadalkapunál, a községi előljáróság élén, Ungár hercegtöttösi jegyző és Nágel községi bíró fogadta a püspököt, majd a levonték tisztelgése és sorfala között a templomhoz ért, hol Hatz ig. tanító és a nőegylet nevében Kaippelné üdvözölte a püspök urat. Ezután püspök úr az iskolába ment, az iskolás növendékek virággal köszöntötték, majd meghallgatva a gyermekek feleleteit, láttamozta az iskolai naplókat, s utána az egész gyülekezet bevonult a templomba, hol istentisztelet és közgyűlés volt. Jelen voltak püspök úron kívül többek között: Schöll főesperes, Müller alesperes, László Miklós püspöki titkár, Dörmer Frigyes egyházm. aljegyző, Mechwarth Ernő egyházm. felügyelő, Wallandt Ágost felügyelő, Németh K. dr. főszolgabíró, Ungár körjegyző stb. Az istentiszteleten Schöll főesperes Róm. 1, 9—16 oltári szentlecke felolvasása után, püspök úr Máté 25, II—13. alapján hirdette Isten ígését, mely a hallgatóságra látható, mély benyomást tett. A közgyűlésen Vértesi lelkész olvasta fel röviden a gyülekezet történetét és ismertette a borjádi egyházi állapotokat. A felvett püspöki látogatási jegyzőkönyv szerint: „Püspök úr Isten iránti hálával veszi tudomásul a hallottakat. Őszinte hálával emlékezik meg azokról, kik a gyülekezet alapításában és fenntartásában résztvettek. Örömmel látja, hogy az egyházi épületek rendben vannak, ami a hívek áldozatkészségét bizonyítja. Jólesőleg hall-

ja, hogy a megalakult nőegylet buzgó belmissziói tevékenységet fejt ki. Sajnálattal látja azonban, hogy itt-ott hiányzik az evangéliomi vallásos öntudat. és összetartás. A gyülekezet egységét a különféle szektamozgalmak megsemmisítették. Kéri a híveket, s a presbitereket, hogy hűséggel ragaszkodjanak egyházunkhoz, s járuljanak mindnyájan évenként többször is, az Úri szent vacsorához, bánják meg bűneiket, mert csak az juthat el Istenhez, csak az lehet igazán vallásos, csak az folytathat Jézusban új életet, ki a bűnbánat útjára lép és így Isten bűnbocsátó kegyelméhez elérkezik". Ima és a magyar Himnusszal végződött a közgyűlés.

Közgyűlés után püspök úr a templom előtt, a leventék díszmenetét tekintette meg. Délben, püspök úr és kísérete, a gyülekezet által, az iskolában rendezett közebeden vett részt, majd délután, Montenuovo herceg fogata, püspök urat, Villány állomásra vitte, honnét Pogány filiába folytatta egyházlátogatási körútját.

1927. jún. 6-án, az ev. templom előtti téren felállított *elesett hősök emlékoszlopát* avatták fel, megható, szép ünnepély keretében. Az avató beszédet *Vértesi* lelkész tartotta, majd utána *Bock* németbolyi esperes plébános emlékezett meg a magyar hazáért elesett hősökről. Közben alkalmi énekkar, Hatz tanító vezetésével, megható éneket adott elő. E kis közsgben összesen 30 az elesett hősök száma. Ezek közül 20 ev., 6. gör. kel. és 4 r. kat. Az elesettek neve; *ev vallású*: Bernhardt János, Böhler János, Tippel Henrik, Kerber Konrád, Knapp János, Knapp Henrik, (testvérek) Knoch Henrik, Losz György, Mailach János, Musch Konrád, Peszt Jakab, Rausch János, Rausch Henrik, (testvérek) Ringerth Henrik, Schwartz Jakab, Schott Konrád, Schneider Henrik, Ungerbiller János, Wenzel Henrik, Wendelin Mihály tanító; *gör. kel.* Brodics Radován, Mitrovics Tácó, Nyeskovics Péter, Oszoics Radován, Bosnyák Boldizsár, Vukovics György; *róm. kat.*: Kovácsovics Márkó, Milota Antal, Kajdy Károly, Spiegel Bálint.

1928-ban megalakult az *ev. ker. ifjúsági egyesület* és 1929. aug. 20-án, Hatz Józsefné vezetésével, az ev. gyülekezeti *vegyeskar*.

A nyári hónapokban a község, a szülők támogatásával, „Nyári óvodát” szervezett. *Szlávik Mária*, majd *Knábel Jolán*

okl óvónők, valamint legutóbb *Hatz Ilona* rövid idő alatt gyönyörű eredményt értek el a kis óvodások nevelése terén.

1930. márc. 8-án, *Schöll főesperes tartott egyházlátogatást.* Kíséretében voltak: Koritsánszky Ottó, egyházm. felügyelő, Frank Károly, Zulauf Henrik lelkészek, Knábel Vilmos ig. tanító, Wallandt Ágost és Stromp Miklós egyházfelügyelők. Az egyházmegyei elnökséget, a gyülekezet a templom előtt ünnepélyesen fogadta. Az egész közönséget meghatotta, az a közvetlen rögtönzött jelenet, midőn az elnökség és kísérete a kocsiról le-

Borjádi ev. vegyeskar. Középen Hatz Józsefné énekkarvezető.

szállott, s egyenesen a templom melletti hősök emlékoszlopához vonult, s Koritsánszky magyar, Schöll főesperes német nyelven fejezte ki kegyeletét a magyar hazáért elvérzett hősök iránt. A beszédek után, a leventék díszmenetben vonultak el az emlék előtt. A tanítólak előtt Hatzné vezetésével a vegyeskar üdvözlő dalt énekelt, majd az elnökség az iskolát vizsgálta meg. Az iskolavizsgálat után úgy délelőtt, mint délután, istentisztelet volt a templomban, mely alkalommal Zulauf lelkész Ef. 4. alapján, a Krisztusról való megkapó bizonyosságtétellel hirdette az ígét, Ko-

ritsánszky finnországi útjáról tartott ev. szempontból érdekes előadást, Knábel ig. tanító, egyik szép elbeszélését „Vergeltet nicht Böses mit Bösem” olvasta fel, végül Mohr Henrikné, magyar, Frank lelkész és Unger Henrikné német szavalata gyönyörködtette a híveket; közben a vegyeskar „Hier ist mein Herz” és Danket dem Herrn” szép éneket adta elő.

Ezután közgyűlés volt, melyen főesperes úr megállapította, hogy a püspöklátogatás óta, e szekták által veszélyeztetett gyülekezetben, a belmissziói és ev. egyházi élet élénkült. „Vannak itt szép eredményekre jogosító erők, — mondá főesperes úr, — ezeket össze kell fogni, hogy az egyházszeretet és hűség a szívekben tért hódítson, s a gyülekezet egysége kiformalódjék”. A közgyűlés elhatározta, hogy a perselyből és önkéntes adományokból egyházfenntartási alapot létesítenek, s a nem ev. gyermek (bapt.) után évi 20 pengő iskolai fenntartási járulékot szednek. Főesperes imája és a Himnusz fejezte be a közgyűlést.

Ugyanezen évben a nőegylet az iskolába, *Blum János* Amerikából hazajött hittestvérünk, Isten iránti hálából 300 pengő értékben a templomba vezettette be a villanyvilágítást; *Wolf Anna* hercegi nevelőnő Németbólyról oltárzsámolyt ajándékozott. 1930. aug. 3-án, az énekkar autobuszon Lánycsók melletti bácsapusztai ev. szórványhíveket kereste fel, s Beck család házának udvarán, hol másvallásuak is nagy számmal megjelentek, Vértesi lelkész igehirdetése után, az énekkar, Hatzné vezetésével, szép egyházi énekeket adott elő.

1931-ben, *Schneider Henrik* választatott meg másodfelügyelővé. Az egyetemes imahétén Vértesi lelkész 3 napig tartózkodott a filiában és biblikus és hiterősítő előadásokat tartott.

Megemlítendőnek tartjuk, hogy 1932. júl. 30-án, temették el rendkívüli nagy részvétellel, a közeli nagy róm. kat. községben, Németbólyban, a borjádi származású ev. hívünket, *Lehn János* körerdészt, ki több mint 30 esztendeje, ritka hűséggel töltötte be tisztét a Montenuovo hercegi uradalomban. Már apja is, az id. Monteneuovo hercegnél, néhai Ferenc József királyunk főudvarmesterénél szolgált. Önfeláldozó hűsége, különösen a szerb megszállásakor nyilvánult, midőn szinte élete kockáztatásával, a kastély megszállásakor, urának sok értékes kincsét megmentette. Az uradalom mostani fennkölt lelkű tulajdonosa, *Montenuovo Nándor* herceg, kit tisztjei, cselédjei és az egész környék szere-

tete vesz körül, midőn éppen nyári üdülésre Erdélybe szándékozván, már Budapestre érkezett, értesülve hűségese alkalmazottjának haláláról, azonnal megszakította utazását, autóján visszajött Németbólyba és nemcsak a temetésről intézkedett, hanem nejével együtt, úgy a háznál, mint a temetőben tartott evangy. egyházi szertartásnál jelen volt. A temetési beszédet magyarul *Vértesi* lelkész, németül *Kóts Lajos* magyarbólyi s. lelkész végzte. A borjádi énekkar Hatzné vezetésével, magyarul és németül szíveket meghatóan énekelt, s a temetőhöz vezető úton, a helyi r. k. leventezenekekar gyönyörű gyászdalokat játszott. A kat. temetőben, a hercegi mauzoleumra felszerelt kis haran-

Borjádi ev. templomból kijövő hívek egy csoportja.

gocska csengése köszöntötte az óriási és impozáns temetési menetet, hirdelve az evangy. hűségnek, a feltámadásnak diadalát. Ugyanakkor feküdt ravatalon, az elhunyt Lehn körerdész édesanyja is, kit szintén *Vértesi* lelkész búcsúztatott el Borjádon, nagy részvéttel.

A Fébé evangy. diakonisszatestvérek közül, biblikus és hiterősítő előadásokat tartottak: Pál Edit, Dr. Farkas Mária, Polgár Johanna, s legutóbb 1933. februárban két hétig, a nőegylet meg-

hívására, Kiss Katalin diakonisszatestvér fáradhatatlan buzgósággal segédkezett a belmisszióban. A diakonisszák meglátogatták az ev. híveket, árvákat, özvegyeket, betegeket, valláserkölcsei előadásokat tartottak. Felkeresték még a szektáskodókat is és az ev. hitben igyekeztek őket megerősíteni. A diakonisszáknak már pusztá megjelenése, mindenkor barátságos, szolgálatkész és művelt magatartása, rendkívül mély benyomást tett a hívekre.

1938. máj. 8-án, súlyos csapás sújtotta a gyülekezetet, hosszú szenvedés után az Úrban csendesen elhunyt tanítója, *Hatz József*, kit május 21-én, nagy részvét mellett *Dörmer Frigyes* alesperes, *Vértesi* lelkész, *Grieszháber* tanítóegyesületi elnök és *Wölfel* tanító búcsúztatott el.

Helyettesítést végzett *Tóth Sándor*, *Hatz Ilona*, *Koltai Vilmos* tanító. 1938. szept. 1 — 1939. márc. 27-ig. *Schmickl András*t, majd ennek lemondásával, 1939. aug. 13-tól *Ziegler Mátyás*t választották tanítóul.

6. Egyéb fontosabb tudnivalók.

1. **Helyi ünnepek:** *Alliansz, egyetemes imahét*, az év első teljes hetében; *Külmissziói ünnep*, jan. 6-án; *Konfirmáció*, pünkösdhétfőn; *sajtóvasárnap*, husvét u. második vasárnap; *aratási hálaadó*, aug. hóban; *biblia vasárnap*, reformáció előtti vasárnapon; *reformációi ünnep*, okt. 31-én; *templomfelavatási emlékünnepe*, nov. 11, Márton naphoz legközelebbi vasárnap, rendszerint nov. második vasárnapján; *karácsonyesti ünnep*, dec. 24. **Nemzeti ünnepek:** *március 15*, aug. 20, az államfő születési (jún. 18) és *névnapja* (dec. 6), s az *elesett hősök emléknepje*, május utolsó vasárnapján. Nemzeti gyászünnep; okt. 6, az *aradi vértanúk* és jun. 4, 1920-ban, az igazságtalan trianoni békeparancs aláírásának napja. *Halottak napja*, az egyházi év utolsó vasárnapján.

2. **Fontosabb felszerelések és emléktárgyak:** *orgona* (1893, Angszter gyárból), *iskolai harmonium* (1908), *két harang* (120 és 60 kg. 1856 és 1925. évről), *keresztelőkut*, Glanz Henrik adomány (1905), *oltárgyertyatartók*, Lehn János, Till Henrik és Schneider Henrik adomány (1898), *oltárbiblia*, *oltárszőnyeg*, *Kaippel János* (1903), *oltárterítő*, a gyülekezet (1926), *oltárzsámoly*, Wolf Anna (1930), *villanyvilágítás* (1930), az iskolában a nőegylet, a templomban Blum János, *templom-futószőnyeg*,

Schneider Henrik adománya. A háborúban *elesett hősök emlékoszlopa*, a község összlakosságának adományából. *Új oltárkép*, énekkar adománya, melyet Vértesi lelkész 1939. aug. 13-án avatott fel.

3. A gyülekezet jótevői: *Montenuovo herceg*, ki a tanító-lakás építésére 4000 drb. téglát és *Héra József*, ki ugyane célra 1000 koronát hagyományozott és a m. kir. Kultuszminiszter, ki Vértesi lelkész folyamodványára 1939-ben a templomjavításra, s adósságtörlesztésre 300 P-t adományozott.

4. Alapítványok: *Reformátói és harang alap*, mely hadikölcsönbe adva, sajnos elértéktelenedett.

5. Lelkeszi kiszállás. Az anyaegyház és filia közötti viszony. Borjád 1847-től, mint leányegyház, Magyarbólyhoz tartozik. A magyarbólyi lelkész, szerződésileg évenként 6 ünnepnapon (virágvasárnap, pünkösdhétfő, templomfelav. emléknapon, advent 4. vasárnapján, aratási hálaadókor és még egy közönséges vasárnapon) tartozik Borjádra kiszállni és az istentiszteletet elvégezni. Segédlelkész esetén, többször is van kimenetel. A fuvart a filia adja.

6. Az istentisztelet nyelve német. Nemzeti ünnepen van magyar ima és ének is. Az iskolai tanítás nyelve német és magyar. A németajku gyermekek és a felnőttek jó része már mind tud magyarul. *Énekeskönyvül* az egyházm. új német, az iskolában, a Vértesi féle német-magyar szövegű kis énekeskönyvet is használják.

7. Ev. egyesületek: Ev. nőegylet, mely 1926. máj. 15-én, ev. ker. ifjúsági egylet (1928), ev. vegyeskar, mely 1929. aug. 20-án alakult.

8. Persely van a templomban egy a gyülekezet, egy pedig a belmisszió, s a magyar Gusztáv Adolf gyámintézet céljára.

9. A borjádi ev. egyháztagok évi egyenes állami adója kb. 6000 P., egyházi és iskolai terhe kb. 4500 P. Házaspárok száma 150 és pedig 32 telkes, 68 kisházas és 50 zsellér. A legszegényebb egyh. és iskolai terhe kb. 14 P., a leggazdagabbé 90 P. Az egyházm. és kerületi járulékot, lelkészi és tanítói nyugdíjat, a súlyos gazdasági viszonyok dacára, igyekeznek befizetni.

10. Az ev. temető, 1931-ben rendeztetett, új kapuval és fákkal, virágokkal szegélyezett úttal látták el. Az itt működött tanítók közül, *Hatz József* nyugszik a temetőben.

11. Az anyagyülekezetnek a filiától való nagy távolsága miatt, a halottakat többnyire a levita-kántortanító temeti el predikációval.

12. A másfelekezetűekkel a legnagyobb békességben élnek.

13. **Rendes kántortanítói voltak Borjádnek:** 1. *Busz Henrik* (1853), 2. *Kring János* (1855). 3. *Bissinger Miklós* 1859. jún. 29 — 1873. jan. 29, 4. *Klein György* 1873. jan. 29 — 1886. ápr. 15. 5. *Pausz Sámuel* 1886. szept. 18 — 1895. szept. 18, 6. *Amtmann János* 1895. szept. 18 — 1898. ápr. 11. 7. *Piff Sámuel* 1898. ápr. 11 — 1899. nov. 10. 8. *Hatz József* 1899. szept. 1 —

Ziegler Mátyás borjádi tanító.

1938. május 18. 9. *Schmickl András* 1938. szept. 1 — 1939. márc. 27. 10. *Ziegler Mátyás* 1939. aug. 13. — Másodtanító volt *Wendelin Mihály* 1913. okt. 1 — 1914. júl. 25. Kisegítő helyettes volt: *Tóth Sándor* 1937. jan. 8 — jún. 30., *Hatz Ilona* 1937. szept. 1 — 1938. jún. 30., *Koltai Vilmos* 1939. ápr. 16 — jún. 30.

14. **Egyházfelügyelők:** *Héra József* 1905—1908, *Manninger Adolf* 1909—1938; másodfelügyelő: *Nágel Henrik* 1925—1931, és *Schneider Henrik* 1931—1938., *Ringerth János* 1939. —

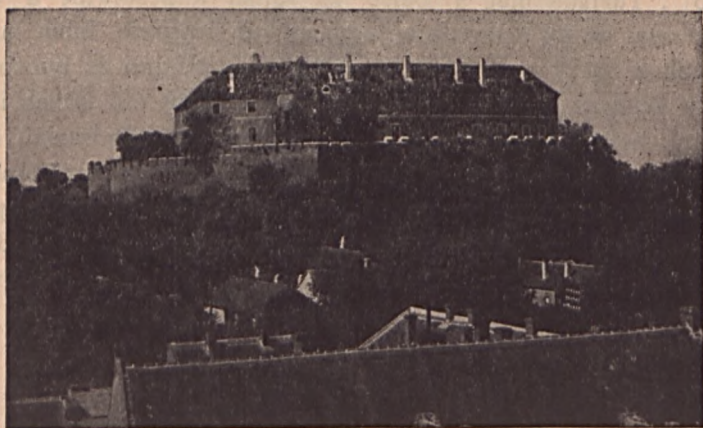
15. Helyi m. kir. postaügynökség vezetője: *Környei (Klein) Vilma.*

7. Zárzó.

Fentiekből látjuk a borjádi leányegyház megalapítóinak áldozatos szeretetét és hűségét az *ev. egyház és otthont, kenyeret adó drága magyar haza* iránt. Látjuk mennyit küzdöttek és szegénységükben is mennyit áldoztak, csak hogy iskolát, templomot emelhessenek Isten dicsőségére. Becsüljük meg és tartjuk fenn továbbra is, amit összüleink Istenfélő szíve, véres verejtéke és áldozatkészsége nekünk örökül hagyott. A Krisztus fundamentumára épült evangéliomi keresztyén egyházért, a testvériségért, békességért imádkozzunk és dolgozzunk. „*Ne hagyjuk el gyülekezetünket, amiképpen szokásuk némelyeknek!*” (Zsid. 10, 25), mert amint egy vallásos érzületű lelkiatya (Frommel) mondotta: Minden, az egyházi közösségből való elszakadás, mely nem a hamis tan miatt történik, elvetendő és kárhozatandó!”. Tartjuk meg a belső és külső kapcsolatot a Jézus Krisztussal és az ő anyaszentegyházával, legyünk hűek az ev. egyházhoz, mely a Krisztus evangéliomát tisztán és igazán hirdeti, s kész az életben is megvalósítani. Mint élő kövek illeszkedjünk bele ev. egyházunk templomába és belmissziói intézményeibe, s mindenkor figyeljünk lelkészeink és tanítóink jóakaró szavára, s fogadjuk meg tanácsaikat, amint Pál apostol is így szól: „Engedelmeskedjete elöljáróitoknak és fogadjatok szót, mert ők vigyáznak lelkeitekre, mint számadók, hogy ezt örömmel műveljék és nem bánkódva, mert ez néktek nem használ”. (Zsid. 13, 17.)

IX. A siklói evangélikus missziói egyház rövid története.

1. Siklós régi neve. A siklói vár urai. Siklós nagyközség és járási székhely Baranyavármegyében. A nagyharsányi hegy és Harkány-fürdő közötti gyönyörű völgyben fekszik. A község közepén emelkedik ki, mint a déli végek őre, a történelmileg híres *siklói vár*. A vártól nem messze van a híres *harkányi gyógyfürdő*. Siklóst, a rómaiak „*Serena*”-nak hívták. A honfoglaló magyarok nagyon megkedvelték e helyet, s nagy tömegekben telepedtek le e vidékre. A siklói várat a *Siklóssy* család (Kán nemzetség) építtette a XIII. század végén. 1395-ben a *Garay* család foglalta el. Ez időből való feljegyzések szerint, Siklós vára

Siklói vár.

„*Castrum Suklós*”-ként szerepel. 1483-ban, Mátyás király természetes fia, *Corvin János* volt Siklós földesura, majd *Ujlaky Lőrinc*, 1515-ben *Perényi Imre* és fia *Péter*, a törökök kivonulása után 1689-ben, *Caprara Aeneas gróf*, 1728-ban a *Battyhányiak*, 1873-ban, a *Gróf Benyovszky* család birtokába került. Siklós vára arról nevezetes, hogy 1401-ben az ország alkotmányát meg nem tartó *Zsigmond* magyar királyt, maguk a magyarok ide

zárták. Siklós nagyközség történetét 1928-ban „*Siklós monografiája*” címen *Bálint Ferenc*, 1937-ben nagy tudományos alapos-sággal, 365 oldal terjedelemmel „*Siklós multja*” címen a ref. vallású siklói ügyvéd *Fejes János dr.* írta meg.

2. A reformáció elterjedése Siklóson és Délbaranyában. A délmagyarországi reformáció a magyar Wittenbergből Siklós-ról indult ki. 1517-ben, a reformáció megindulásakor Siklós várának művelt és felvilágosodott ura *Perényi Imre* nádor (†1519) és fia *Pérényi Péter* (1502—1548), Magyarország főkapitánya, Ferdinánd király híve, valamint *Perényi iródeákja*, s udvari papja *Siklóssy Mihály*, azonnal a reformációhoz csatlakoztak. A siklói vezető emberek közül, nagykárolyi *Vass Mihály* várkapitány (Castellanus) is evangélikus volt. Lásd: „Payr Dunántúli ev. egyházkerület története” 496-ik oldal.

Midőn a mohácsi csataterén, 1526-ban hősi halált halt magyar vitézek holttemét senki eltemetni nem merte, a siklói várból az éj leple alatt, *Perényi Imre* bátor neje, *Kanizsay Dorottya* jött ki munkásaival és a hősök holttemét eltemettette.

A történetírók feljegyzése szerint: „1540-ben Siklós és környéke a Rinya folyóig az evangélikus hitet vallotta”. Az ev. hitet valló *Sztáray Mihály*, ki később laskói lelkész lett, mint ő maga írja: Baranyában és Szlavóniában, több mint 120 prot. gyülekezetet alapított. A reformáció terjesztői voltak még Baranyában többek közt: *Szegedi Kiss István*, *Eszéki Zigerius Imre*, *Kopácsy Mihály*. A baranyai magyarok közt később *Kalvin* tanítása hódított és Siklóson is már 1652-ben virágzó ref. egyház volt. *Bálint Ferenc*: „*Siklós monografiája*” c. művében csak annyit jegyez fel, hogy „az ág. h. ev.-ok szaporodása feltűnő”.

3. Siklós a haza és vallásszabadság védelmében. Siklós 1543—1687-ig török rabságban sínylődött, míg végre 1687. aug. 12-én, a közeli nagyharsányi csatában, a magyarok, bár nagy véráldozattal, de leverték a törököket és kiűzték őket az országból.

1704-ben, Siklós prot. magyarsága is a haza és vallásszabadságért harcoló Rákóczi kurucjaihoz pártolt. 1705-ben, *Balogh Ádám*, Rákóczi kuruc vezére rohammal foglalta el Siklóst, a császáriaktól. Az 1848-iki szabadságharcban, *Gróf Battyányi Kázmér*, Siklós földesura tűnt ki, aki a siklói járásból, közel 1000, köztük sok prot. honvédet toborzott össze, a drávai határ megvédésére. Haynau bosszúból 1849-ben, a Siklóshoz közeli

kis községet *Turonyt* ágyúztatta és felperzseltette. Akkor égett itt le a ref. paplak és az anyakönyvek is elpusztultak.

4. Az első evangélikusok. A siklói ev. fiókegyház megalakulása. A siklói evangélikusok, bár külön szervezetük nem volt, lelkileg mindig összetartottak és a Jézus Krisztus evangélioma alapján, hitvallásuk megőrzésével, eleinte a ref. testvéregyház keretébe igyekeztek bekapcsolódni, majd amidőn 1820-ban, a Siklóstól 17 km.-re fekvő Magyarbólyban ev. egyház létesült, szívvel-lélekkel ide csatlakoztak. Szinte megható az az áldozatkészség, melyet a siklói hívek, a magyarbólyi ev. egyház intézményei iránt tanúsítottak. Midőn Magyarbólyban 1846-ban paplakot és 1854-ben templomot építettek, ez a siklói evangélikusok adományaikkal hathatósan elősegítették.

Az egyházi feljegyzések szerint a következő siklói ev.-ok támogatták a magyarbólyi ev. egyházat: *Hutter János*, a Schaumburg-Lippe hercegi uradalom Beremenden levő tiszttartója, a locsmándi ev. papnak, *Hutter Andrásnak* és nejének, *Szeletzky Henriettenek* fia (ki mint később kitűnt, *Vértesi* lelkésznek rokona volt, s 1861-ben halt el és nővérével, *Hutter Katalinnal* a beremendi temetőben van eltemetve, míg édesanyja, *Szeletzky Henriette*, a magyarbólyi temetőben nyugszik), ki a paplak építésében szerzett érdemeket, *Krügel Frigyes* siklói építőmester (berlini származású), ki 1854-ben, a templomépítés megkezdésekor, az első téglát helyezte el. 1848-ban itt lakott *Werner Gottfried*, *Lötnitz* Poroszországból származó ev. szélmalom készítő. Az 1854-iki fizetésjegyzék szerint templomépítés — lelkészfizetéshez és a soproni iskola fenntartásához hozzájárultak: *Krügel* építész, *Nickl* intéző, *Toppler* festő, *Kovalszky* mézeskalácsos, *Mérnyi* mészáros (meghalt Siklóson 1874. febr. 6.) és *Szeletzky* siklói lakosok. *Mérnyi István* 1858-ban most is használatban levő úrvacsorai borkancsót és végrendeletileg 800 forintot adományozott, mely utóbbi összegből 1887-ben, egy most is pontosan járó toronyórát szereltek fel, a magyarbólyi toronyba; *Nendtvich Dezső* gyógyszerész adományából a paplak, tanítólak és iskola vízlevezető csatornáit készültek; *Berzsenyi Jenő dr.* volt siklói kir. járásbíró, sokáig volt úgy a siklói, mint a magyarbólyi egyháznak is felügyelője és tanácsadója. Viszont a magyarbólyi lelkészek is, dacára a nagy távolságnak, szeretettel gondozták a siklói híveket.

Midőn 1849-ben a siklói és baranyavári járásban *kolera-járvány* dühöngött s nagyon sokan megbetegedtek és meghaltak, a kétségbeesett helyzetben, az akkori magyarbólyi lelkész *Roykó Károly* haláltmegvető, bátor fellépésével, betegek látogatásával, vigasztalásával és okos egészségügyi intézkedésével (egyik felügyeletében levő járványkórház 120 betege közül, csak 10 halt meg), sokat megmentett az életnek. *Geringer* akkori cs. és kir. helytartó Roykót *dicsérő oklevéllel* tüntette ki.

Az u. n. „Nagygeresdi egyezség”, mely szerint a kisebb-ségben levő evangélikusok, a ref. egyházhoz kényszerültek adózni, itt is sok elkeseredést váltott ki, minek folytán Heberling János és társai az ev. hívek nevében, egy beadványt nyújtottak be a Tolna-baranya-somogyi ev. egyházmegyei gyűléshez, melyben sérelmeik orvoslását kérték. Az egyházm. gyűlés 1895. 35. p. a. azt a határozatot hozta, hogy: „Siklós és környékén lakó ev. hívek, ezennel *Magyarbólyhoz affiliáltatnak* és a magyarbólyi lelkésznek különös figyelmébe ajánltatnak.” E különben meglevő régi állapotot (usust), a siklói ev.-ok, 1895 nov. tartott közgyűlésén, írásba is foglalták. E szerint: „a siklói ev.-ok külön missziói kört alkotnak és mint *fiók egyház* hivatalosan is a magyarbólyi lelkészséghez csatlakozik. Elhatározták továbbá, hogy évi egyházi adó hozzájárulással, egy alapot létesítenek, az önálló missziói kör létesítésére s ügyeinek vezetésére egyházfelügyelőt (Dr. Berzsényi Jenőt), pénztárost (Neupauer Jánost) és két gondnokot választ. Érdekes, hogy a nagygeresdi egyezség megszűnése óta (1900), a legszebb testvéri viszony áll fenn a siklói ev. és ref. között. Az ev. közül sokan önkéntes adománnyal járulnak a ref. egyház intézményeihez és viszont a ref.-ok megértő lelkipásztoraik s tanítói befolyására minimális díjért, készséggel engedik át iskoláikat, temetőiket az evangélikusoknak.

1896-ban mozgalom indult meg, egy *ev. elemi iskola* építésére, már országos gyűjtés iránti engedélyért is folyamodtak, ámde kivitelre nem került sor.

A siklói legrégibb ev. családok közül a már jelzetteken kívül megemlítendőek még: nemes Peringer Sándor gróf Batytyányi Kázmér tiszttartója, Lovescher, Kreth, Wiesner, Weizel, Off, Heberling, Gitta, Schmidt, Hauzinger, Buchert, Neubauer családok, kik Tolnamegyéből s a délbaranyai Kácsfaluból 1868

körül telepedtek ide le. 1868-ban helyezték ide a szepesváraljai születésű Neupauer adótisztet. 1892. körül Somogyból jött ide a Stickel (Simor), Schlitt és Hitter család. A világháború után a megszállott Alsólendváról jött az Amerikát megjárt Hassay, a vas megyei vendségből Kolossa, Szlavóniából a Duszing, Steller család, kik inkább magyarok akartak maradni, mint jugoszlávok. Itt talált otthont, hivatalt, vagy foglalkozást később Stromp, Hesz, Gabnai, Nitsinger (Nagyági), Gröller, Stropnik, Kopár, Szaib, Ádám, Korompai, Benkő, Gál, Mesterházy, Pusztai, Somogyi, Rohrer s családja.

Az ev.-ok közül többen, kik közül azonban némelyek már elhunytak, elköltöztek, vagy nyugdíjba mentek, vezető állást töltenek, illetve töltöttek be Siklóson s a siklósi járásban, kik önzetlen, kötelességtudó munkálkodásukkal, általános tiszteletet vívtak ki, így: *Berzsenyi Jenő dr.*, *Stromp Miklós*, *néhai Jób Imre* kir. járásbírók, *néhai Nendtvich Dezső* gyógyszerész, *Ádám Sándor* ny. táblabíró h. kir. közjegyző, *Hesz Ferenc* urad. főintéző, *dr. Schörnborn László*, *dr. Bakó Géza* és *dr. Hüglné Rózsa Piroska dr.* orvosok stb. Siklósi származásúak a pécsi polg. iskola kitűnő képzettségű tanárai: *Simor Ferenc dr.* és *Kellner Róbert*.

A siklósi ev. hívek, a magyar haza iránti kötelességnek is mindenkor eleget tettek és tesznek. A világháboruban majdnem mindegyik fegyvertfogható ev. férfi bevonult katonának. Sokan kitüntetésben is részesültek. Így *vitézségi érmet nyert* többek közt: *Itj. Kolossa János*, *Gitta Ferenc*, *Wiesner Lőrinc*; rokkant lett, illetve megsebesült: *Simor János*, *Schlitt András*, *Kreth Károly*, *Wiesner Lőrinc*. A háborúban elesett, eltűnt: *Pfeiffer Menyhért*.

A közel 3 évi szerb megszálláskor, híveink a ref. és r. kat. magyar testvérekkel összetartva, mind *hazafiasan* viselkedtek és a közös szenvedés, közös megbecsülést teremtett. Adja Isten, hogy az egyes felekezetek között továbbra is a béke anyála lebegjen!

Vértesi Zoltán magyarbólyi lelkész 33 évi működése alatt (1905—1938), ki a nagy kiterjedésű szórványgondozás lehetővé tétele miatt, úgyszólván a saját költségén, 1922. évtől, segédlelkészt is kénytelen tartani, az ev. egyházi élet itt is megélénkült. Vértesi és káplánjai minden hónapban ev. istentiszteletet tar-

A sikkói ev. fiókgyülekezet hívei, az 1933 márc. 12-iki istentisztelet után. **Vértesi** lelkész, balra **Stromp Miklós** járásbíró, egyházfőnök, jobbra **Hesz Ferenc** főintéző, másodfőnök.

tottak először a községi iskolateremben, később a ref. nőegylet otthonában, s ezenkívül a rendszeres hitoktatást is elvégezték. Az istentisztelet nyelve magyar. Az ev. halottakat a helyi ref., illetve a községi temetőben temetik el. A kb. 25 ev. tanuló, a ref. elemi és községi polgári fiú, illetve r. k. polgári leányiskolába jár, hol növendékeinket szeretettel nevelik és tanítják.

1921. okt. 21-én, a Siklósra érkező és egyházát látogató *Dr. Ravasz* ref., majd később *Virág* pécsi róm. kat. püspök urakat, Vértesi lelkész, az ev. egyház nevében tiszteletteljes szavakkal üdvözölte.

5. A siklói hívek áldozatkészsége és jótékonykodása. Ugy valláserkölcsi, mint karitatív szempontból, áldásos működést fejt ki a helyi ref. nőegylet, özv. *Bartha Kálmánné* vezetésével, melynek sorában, a siklói ev. egyház tagjai közül a felügyelők és pénztáros, mint alapító tagok, 15 ev. asszony és leány pedig, mint rendes tag foglal helyet. Ezen áldásosan működő nőegylet, évenként több ev. szegény gyermeket is ellát ruhával és tankönyvvel. Az ev. biblikus leánykört, s vasárnapi iskolát *Simor Erzsébet* vezeti. Vallásos estélyeken *Ruzsás Lajos* helyi ref. lelkész, a vidékiek közül, *Dr. Farkas Mária*, *Kiss Katalin* diakonisszatestvér, *Zulauf Henrik*, *Takó István* és *Németh Géza* ev. lelkészek tartottak előadást. Egy ízben a magyarbólyi ev. vegyeskar is szerepelt.

A hívek áldozatkészségét bizonyítja, hogy bár még imaházuk nincsen, máris kisebb oltári felszerelést szereztek be éspe dig egy oltári keresztet, egy színezüst úrvacsorai kelyhet és ostyatálcát 184 P és 2 drb. gyertyatartót 16 P értékben. Ezenkívül *Stromp* felügyelő és *Neupauer János* 2—2 alpacca ezüst gyertyatartót, *Hesz Ferenc* és neje, egy ezüst ostyatartót, *Ádám Sándor* és neje, aranyrojtval és aranyhimzéssel ellátott kehelytakarót, *Priesz Mihályné*, egy feszületet, *Ruffné Broda Valéria*, ki a harmoniumozást látja el, fehér himzett oltárterítőt, *Vértesi lelkész* a missziói egyház megszervezésére 80 pengőt adományozott. Az úrvacsorai felszerelést 1932-ben *Vértesi lelkész* áldotta meg, s adta át magasztos rendeltetésének.

A fiókegyház a létesítendő imaház céljára ingyen telek átengedéséért nyújtott be kérvényt a siklói község előljáráshoz.

Mivel Siklós önálló gyülekezetté való alakulása küszöbön

állt, Vértési lelkész 1938. aug. 21-én tartotta itt búcsúbeszédét, Isten további kegyelmét és áldását kérve a különösképpen szívéhez nőtt siklósi gyülekezetre, előljáróira és a hívekre, akiknél küzdelmes lelkipászori működése alatt, mindig enyhülést, szeretetteljes otthont, bizalmat és megértést talált. A siklósi egyház Vértési lelkésznek, a gyülekezet érdekében kifejtett működéséért Stromp Miklós egyházfelügyelő elnöklete alatt megtartott közgyűlésen felvett jegyzőkönyvi kivonatban, hálás köszönetét fejezte ki.

6. A missziói egyház megalakulása, s annak első lelkészei: Rónay Zoltán, majd Balogh Pál. A siklósi fiókegyház már 1930. aug. 31., később 1938-ban, Vértési lelkész elnöklete

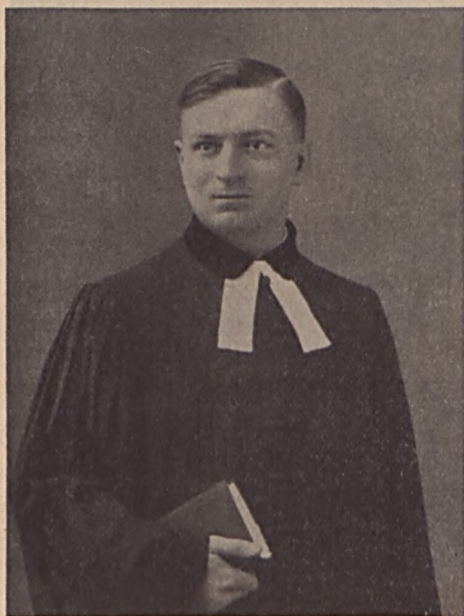
Rónay Zoltán siklósi h. lelkész.

alatt tartott közgyűlésen kimondotta, hogy a Magyarbólyhoz tartozó siklósi járás és Pécs szórányaiból Siklós központtal missziói gyülekezetet szervez. 1938. szept. 1-től — miután az egyházmegye és egyházkerület is jóváhagyta — hivatalosan is megalakult a siklósi új magyar ev. missziói egyház és *Dr. Kapi Béla* dunántúli püspök úr *Rónay Zoltán*, majd ennek 1939. jan.

17-én való eltávoztakor, *Balogh Pált* helyezte Siklósra missziói lelkészül. Az új lelkészek nagy buzgalommal fogtak hozzá a kis missziói egyház további szervezéséhez. A rendszeresen tartott istentiszteletek, bibliaórák megtartásával, szórványhívek meglátogatásával, hitoktatással, az ev. egyházi élet nagy lendületet vett.

7. Lélekszámi adatok. Siklós nagyközség lélekszáma az 1930, népsz. szerint: 5740. Ezek közül róm. kat. 3984, ref. 1142, izr. 404, evang. 152, gör. kel. 26, gör. kat. 8, egyéb 24.

A siklósi ev. missziói egyház és a hozzátartozó szórványközségek ev. híveinek száma ma: Siklós: 156; Adorjás: 5; Alsószentmárton: —; Baranyahidvég: 6; Beremend: 15; Besence —; Bisse: 44; Bogádmindszent 19; Cún 1; Csarnóta 21; Diósvizsló 3; Drá-

Balogh Pál siklósi h. lelkész.

vacsehi 1; Drávacsepely 1; Drávacpalkonya 5; Drávacpiski 3; Drávaszabolcs 12; Drávaszerdahely —; Egyházasharaszti 13; Gordisa 1; Harkány 57; Hercegszentmárton —; Hírics 1; Ipacsfa —; Kásád —; Kémes 9; Kisharsány 5; Kistapolca 1; Kistótfalu 6; Kisszentmárton —; Kórós 3; Kovácshida 2; Luzsok

—; Matty 5; Márfa 31; Máriagyűd 5; Nagyarsány 45; Nagytótfalu 5; Old 9; Ózdfalu 8; Páprád 6; Rádfalva —; Sámód 9; Siklósnagyfalu 10; Szaporca 5; Szava —; Terehegy 4; Tésenfa —; Turony 2; Vaskapupusztá 2; Vajszló 6; Vejti 9. Összesen: 551.

8. A siklósi missziói egyház tisztikara: Lelkész elnök Balogh Pál misziói h. lelkész, I. egyházfelügyelő Stromp Miklós ny. járásbíró, II. felügyelő Hesz Ferenc főintéző, gondnok-pénztáros Nagyági Henrik és másodgondnok: Simor Sándor, jegyző: Korompai Géza, presbiterek ifj. Kolossa Ferenc, Kréth Károly, id. Lovescher György, Dr. Nagyági Henrik, Priesz Mihály, Schlitt János, Dr. Schörnborn László, Szarvas Béla, Steller Jakab, Szaib József, Simor János, Wiesner Lőrinc.

E délvidéki magyar Wittenbergben, Siklóson, a hívek vágya egy *imaház* felépítése, (eddig erre 1500 P.-t gyűjtött) vajjon sikerül-e, vajjon megnyílnak-e eziránt is, az áldozatos szívek?

X. A mohácsi evangélikus missziói egyház rövid története.

1. Mohács régi neve. A mohácsi vész. A magyarok vér-áldozata a nyugati keresztyénség védelmében. Mohács régi neve „Mohach” volt, ami annyit jelentett, mint „mohás” falu, „mohás” hely. Mohács igen kedves és szép fekvésű hely Baranyamegyében, közvetlenül a Duna mellett. Van vasút, hajó és autobus állomása. Az 1500-as évekig, a régi iratokban sem találunk más nevet, csak magyart. A mostani szerbek és sokacok csak a török háborúk közben és után, különösen az 1572-ik év körül telepedtek ide. 1408-ban Mohács, mint „szabadalmi város” (civitas) szerepel.

A mohácsiak, mint általában a magyarok, a külellenségtől, tatártól, töröktől, nagyon sokat szenvedtek. A keresztyén, Magyarország védőbástyája volt a nyugati keresztyénségnek. Míg a nyugati keresztyén országok, így Ausztria, Németország, stb. békében fejlődhettek, addig a magyarok a mohamedán török alatt synlődtek és véreztek.

A külellenség mellett, a XV., de különösen a XVI. század elején, *belső ellenség* is megtámadta a magyart. A történetírók feljegyzése szerint „*belviszály, széthúzás, önzés, kapzsiság terjedt el, még a főpapok és főnemesség között is*”. Ennek következménye volt az 1526. aug. 29-én történt, szomorú emlékezetű mohácsi csata, melyben a törökök legyőzték a magyarokat. A 25.000-nyi hirtelen összeverődött magyar sereggel szemben, 75.000 jól felszerelt, fegyelmezett török állott számos ágyúval, s miután a magyarok segítséget sehonnét sem kaptak, bár vitézen harcoltak, a túlerővel nem bírtak. A mohácsi vészkor elesett sok magyar főnemes, főpap, a pécsi egyetemnek vagy 300 diákja és maga a király, II. Lajos is, ki menekülés közben a lováról lebukott, s a kiáradt Csele patakban lelte halálát.

II. Lajos halála után, a királykérdésben is pártokra szakadt a magyar. Egy részük az osztrák *Ferdinándot*, a másik, nemzeti

királyt óhajtván, *Zápolya Jánost* választotta királlyá. A török pedig elfoglalta az ország középső részét: Mohácstól Budáig és csak 161 év múlva, 1687. aug. 12-én, a Mohácstól nem messze lefolyt *nagyharsányi* csatában verték ki a magyarok Savoyai Jenő, Battyány Ádám, Veteráni stb. ezredes vezérletével a törököket végleg az országból.

2. A reformáció elterjedése. A magyarok sorsát szíven viselő Luther vigasztaló levele az özvegygé lett Mária magyar királynéhoz. A mohácsi vész rettentő tragédiája után, általánossá lett a vágy, nemcsak az országot a külellenségtől végleg megtisztítani, s romjaiból feltámasztani, hanem a *lelkeket is újáalkotni*, az önzés és pártviszály ördögétől megmenteni, s a *Krisztus evangéliomához visszavezetni*. A mohácsi vészig azonban a reformációhoz csatlakozó lutheránusok, jobban evangéli-

Perényi neje, Kanizsai Dorottya felkeresi s eltemetteti a mohácsi vészkor elesett magyar vitézek holttesteit. (Horváth Károly festménye után.)

kusok, Magyarországon sehol *szervezve nem voltak*, s így alaptalan egyeseknek ama rosszhiszemű állítása, hogy a hitjavítási mozgalmak, vagy éppen a „lutheránusok” lettek volna okai a mohácsi katasztrófának. Az azonban tény, hogy a Mohácstól nem messze fekvő Siklós várának művelt és felvilágosodott ura *Perényi Imre* és fia *Perényi Péter* (1502—1548), Magyarország fő-

kapitánya, Ferdinánd király híve, valamint Perényi íródeákja, *Siklóssy Mihály*, mindjárt kezdetben a reformációhoz csatlakoztak és az is igaz, hogy az evangélikus érzésű Perényi Péter ott küzdött királyával, a többi róm. kat. magyar testvérekkel, haláltmegvető bátorsággal a mohácsi csatában a török ellen. (Lásd Fölker: „Mohács története”). Az is megtörtént tény, hogy midőn a mohácsi vész után, a csatatéren fekvő magyar vitézek holttesteit senki eltemetni nem merte, a siklósi várból az éj leple alatt, éppen Perényi bátor neje, *Kanizsay Dorottya* jött ki munkásaival és a hősök holttestét eltemettette. Ezt a megható keresztényi cselekedetet örökíti meg *Horváth Károly* Baranya székházában levő milleniumi festménye (sajnos a szerb megszállás-kor eltűnt) és *Erdélyi Zoltán* „*Kanizsay Dorottya*” c. költeménye.

A mohácsi vész után, a nagy reformátor, *Dr. Luther Márton*, ki Németországban tanuló magyar ifjaktól, a magyarok szomorú sorsáról értesült, *egy vigasztaló levelet és négy zsoltármagyarázatot* (37, 62, 94, 109-ik Zsoltár) írt, a csatában elesett II. Lajos özvegyéhez, a humanista érzelmű és az evangéliomhoz vonzódó *Mária* magyar királynéhez, melyben többek között azt írja: „Legkegyelmesebb Királyné Asszonyom! Kegyes emberek jelentésére elhatároztam, hogy e négy zsoltármagyarázatot Felségednek megírom, azon figyelmeztetéssel, hogy Felséged Isten ígéjének Magyarországon való terjesztésében örömmel és jókedvvel kitartson, miután ama kedvező hírt vettem, hogy Felséged az evangéliomhoz vonzódik; sajnos a török siralmat és nyomort hozott.... Felséged kedves, fiatal férjének, Lajos királynak vérét is kioltva;.... nehéz és keserű a haláleset, oly korán özvegyé és férjvesztetté lenni, ámde erre ismét csak a *Szentírás*, különösképpen pedig a zsoltárok szolgálnak sok jó vigasztalással. *Hagyjad az Úrra a te utadat, bizzál ő benne, s ő megszabadít téged és országodat minden ellenségtől*”. E vigasztaló levél Luthernek a keresztyénség védelmében sokat szenvedett és vérzett magyarok iránti érdeklődését és rokonszenvét bizonyítja.

Midőn a gyászos mohácsi vész után, az özvegyek és árvák ezrei, sírva tekintettek a jövőbe, s a gyülekezetek, s letiport drága magyar népünk maradványa pásztor és vezető nélkül már-már kétségbe esett, mint Isten küldöttei, jöttek a *reformátorok*,

kik a nép nyelvére lefordított zsoltárok imádsága és éneklése s az evangéliom, a Krisztus igéje hirdetése által, *új hitet, reményt, s új munkakedvet* öntöttek a csüggedő magyar lelkekbe. A már említett *Perényi Péter* (Siklós és Sárospatak földesura) és *Siklóssy Mihály* reformátorokon kívül az ev. hit terjesztői voltak: *Sztáray Mihály* (ki a somogy megyei Tótszárán született, mely szintén Perényi birtoka volt), *Kopácsi István*, *Eszéki Zigeriusz Imre* és *Szegedi Kiss István*. Az evangéliomi hitet valló *Sztáray* (ki 1544-ben Laskón, később Tolnán, majd Pápán volt lelkész) volt Baranyának első ev. püspöke, ki Tolna-Baranyában és Szlavoniában munkatársaival vagy 120 prot. gyülekezetet alapított. 1544-ben *Sztáray* helyét, *Szegedi Kiss István* foglalta el, s lett püspöke Baranyának. 1576-ban a *hercegszöllősi zsinaton*, *Szegedi Kiss István* befolyására, a baranyai gyülekezetek — Luthertől jobbra csak az úrvacsorai tanban különböző — *Kálvini reformációhoz* csatlakoztak.

A reformáció Mohács megértő magyarjai között is korán elterjedt. Sőt egyik történetíró (Lampe: „Hist. Reform.”) azt írja: *„Mohács egyike azon községeknek, melyekben a reformáció legkorábban fogott szikrát”*. A mohácsi egyházat is *Sztáray* szervezte meg, később *Szegedi Kiss I.* püspöksége alatt, mint *református* gyülekezet erős fejlődésnek indult, s kiváló papjai és művelt, értelmes tanítói és előljárói vezetésével, mindmáig virul és általános tiszteletnek örvend. *Fölker*: *„Mohács története”* c. művében megjegyzi, hogy: *„a mohácsi reformátusokat az új vallás iránti lelkesedés, bizonyos erkölcsi magaslatra emelte, a törökkel ellenállásukat növelte és bár okozói voltak a katolikus őslakosság pusztulásának (a XVII. század közepén nem volt Mohácson kat. templom, pap, s hívő is csak kevés), ámde városunknak nagy szolgálatot tettek azzal, hogy úgyszólván ők mentették meg a magyarságot”*. A mohácsi ref. templom ősi kincsét képezi egy 1570-ből való *aranyozott kehely*, melyet egy buzgó *Paddi János* nevű hívő, az ellenség elől a mohácsi szigeten és erdőségekben, faodukban elrejtve, megőrzött és megmentett. A Csele patakánál az *első Lajos szobrot Turchányi Soma* ref. válású útbiztos állította fel 1864-ben.

3. Az első evangélikusok, mint a helyi testvér ref. egyház tagjai. A mohácsi ev.-ok története belekapcsolódik a ref.-ok történetébe és viszont. A kisebbségben levő evangélikusok,

hitelveik fenntartásával, résztvettek a testvér ref. egyház vallásos életében. Amidőn *Magyarbólyban* 1846-ban ev. anyaegyház keletkezett és 1858-ban ev. templom épült és a vasút megépítésével a közlekedés is könnyebb lett, a mohácsi evangélikusok, a magyarbólyi egyházzal is keresték a kapcsolatot, s az akkori magyarbólyi ev. lelkészek temetést is végeztek Mohácson.

Oberndorf missziói lelkész, kutatásai nyomán, megszerezte az 1870. ápr. 14-én Mohácson született ev. vallású *Auber Elma*

II. Lajos emlékoszlop,
a mohácsi Csele pataknál.

tulajdonában levő feljegyzéseket, melyekben a következő régebbi mohácsi ev. lakosok neveit olvashatjuk: néhai izméni dőre *Hatos Gusztáv* (szülei: Hatos István egyházaskozári ev. lelkész és Fábry Jolán. Neje volt: Pacsics Katalin gör. kel. vallású. Esketésüket 1847. febr. 13-án Roykó magyarbólyi ev. lelkész végezte a mohácsi ref. templomban.), 1837-ben Mohács város fő-

jegyzője, majd főszolgabíró, később híres ügyvéd volt, mint mondták „a vármegye esze”, ki magyar és német szónoklatával is kitűnt. A Bach korszakban, Bécsben tette le az ügyvédi vizsgát, mert elvették, Kossuth párti volta miatt az oklevelét. Sőt „in effigie” akasztásra is ítélték, de *Garger* mohácsi esperes kapucinus ruhájában Törökországba szökött. Amint a magyarbólyi halotti anyakönyvből megállapítottam, Egyházaskozáron született és Roykó Károly, magyarbólyi ev. lelkész temette le Mohácson, a ref. temetőben 1862. május 10-én, 49 éves korában. Róla mondták midőn szívszélhűdésben ravatalon feküdt: „A mi aranyszájú Hatosunk, fiatalon vörös volt, most hófehér; a mostani hatosunk (t. i. a 10 krajcáros ezüst pénz), újkorában hófehér, öreg korában vörös”. Négy gyermeke maradt: *Gusztáv*, ki megírta Mohács monografiáját, híres régiségbúvár, 1876. márc. 28-án, egy önkívületi pillanatban agyonlőtte magát. *Székács* ev. püspök temette el Budapesten a fővárostól kapott díszsírhelyre: *Elma* (leányának török nevet adott) férjezett Auber Edéné, (kiknek gyermekei: Auber Elma, néhai Auber Tivadar ügyvéd, özv. Szépe Árpádné szül. Auber Mária); *Kálmán*, ki 22 éves korában elhalt; *Mária* férjezett Kisfaludy Imréné Budapest. Ennek fia Kisfaludy Kálmán ny. kultuszminiszteri államtitkár. A rokonság egy része róm. kat. A Mohácsra betelepülők közül ev. volt: az 1850—60-as években *Kovácsóczi József* sóhivatali tiszt, *Fornett Kornél* Lőcséről, 48 után menekült, s Amerikát járt, kinek felesége *Schönwisner Lujza* volt, s négy gyermekük közül az egyik lánycsóki főjegyzőné Sellyi Lászlóné lett. Az 1870—80-as években *Szeibold Antal* mészáros, *Nendtwich Gyula* mérnök, ki a ref. temetőben nyugszik, *Ludmann Béla* lőcsei származású postatiszt, *Csurgai* postafőnök, *Wilfinger Pál* DGT. állomásfőnök, ki szintén itt van eltemetve. Leányát a nemrég elhunyt polgármester bátyja: Margittay Valér vette el. 1872-ben *Stefani János* gyógyszerész stb. Az első mohácsi könyvnyomdát az ev. vallású *Taizs Mihály* állította fel 1867-ben. Nemes *Lehotzky Györgyöt*, Mohács város ügyészét, Roykó ev. lelkész temette el 1853. jún. 13-án.

4. Rendszeres vallásoktatás, hívek látogatása, első ev. is-tentisztelet, missziói egyház megszervezése Vértesi Zoltán lel-készkedése alatt 1905—1938. Midőn a mohácsi ev. hívek és az elemi és állami polgári iskolai tanulók száma is megnövekedett,

Vértesi lelkész, megválasztása után, rendszeresen kiszállt a Magyarbólytól 30 km.-nyire fekvő Mohácsra, az ottani ev. tanulók hitoktatására és a hívek látogatására. A mohácsi ev.-ok nagyobb ünnepeken, a magyarbólyi anyagyülekezet templomába is jártak és gyermekeiket is ott konfirmáltatták. A helyi ref. egyház érdekes vezetői egyébként templomukat és iskolájukat mindig testvériszeretettel bocsátották az ev. hívek és gyermekeik rendelkezésére, sőt a róm. kat. elemi iskolák megértő igazgatósága is szívesen adott helyett tanulóinknak. Hamarosan azonban híveink részéről az az óhaj nyilvánult meg, hogy külön, önálló ev. istentiszteletet is tartsunk. Így az *első különálló ev. istentiszteletet Vértesi lelkész 1922. dec. 10-én*, advent második vasárnapján, a Kultuszminiszter úr által ev. istentisztelet céljára átengedett állami polgári iskola egyik termében tartotta magyar nyelven. Kb. 40-en voltak jelen, s az úrvacsora is kiosztatott. Az éneket harmoniumkísérettel *Hammer Ilona* tanárnő, hívünk vezette. S azóta a magyarbólyi lelkész 1938-ig, évente négyszer tartott istentiszteletet és ezenkívül hónaponként egyszer hitoktatást. Egyházfelügyelői tisztség ellátására *Meltzer Emil* kéretett fel.

A mohácsi vész 400-ik évfordulójára Vértesi lelkész kiadta: „*Gottes Wort ist unser Trost*“ — „*Isten ígéje a mi vigasztalásunk*“ címen Luthernek Mária magyar királynéhez intézett vigasztaló levelét és röviden a négy zsoltármagyarázatát német és magyar nyelven és 1929. aug. 29-én Róm. 15, 1—7 alapján, nagy közönség előtt, a mohácsi ref. templomban predikált. Predikációjában azt az igazságot szegezte le, hogy: „amint 400 év előtt, a mohácsi csata után, Luther, Kalvin és a magyar reformátorok által sötétségből világosságra hozott *Isten ígéje*, a szegény elnyomott magyar nemzetet megvigasztalta és új életre keltette, úgy most *Trianon* után nincs más menekvésünk és reménységünk, mint Isten ígéje. Amily mértékben Isten ígéje, akarat a bennünk és nemzetünk életében megvalósul, oly mértékben közeledünk Magyarország feltámadásához. A mohácsi ünnepélyen a predikáció után *Kiss Juliska* ev. tanítónő szavalta el nagy hatással Erdélyi Zoltán: „*Kanizsay Dorottya*“ c. szép költeményét.

Vértesi lelkész ev. templom-telek céljára kérvényt nyújtott be a városhoz.

1928. okt. 31-én, a mohácsi evangélikusok, a reformátusok-

kal tartott közgyűlésen, a lelki élet hathatósabb ápolása és a testvéri viszony szorosabbá tétele végett, csatlakoztak a ref. egyházhoz, s e csatlakozási módozatokat jegyzőkönyvbe is foglalták, melyet úgy a ref., mint ev. egyházi hatóság jóvá is hagyott. E szerint: „a mohácsi ref. egyház, a gyülekezet keretén belül, ugyanazon jogokat biztosítja az ev.-oknak, mint amennyi a ref.-okat megilleti. A magyarbólyi lelkész kiszállásakor, templomát külön is átengedi istentisztelettartás és úrvacsoraosztás céljából. A temetőt is úgy vehetik igénybe, mint a ref.-ok. Ha az evangélikusok a reformátusokkal együtt veszik az úrvacsorát,

Mohácsi hívek egy csoportja, az 1936-iki istentisztelet után.

részükre külön ostyát adnak. A ref. presbiteriumban az ev.-ok részére egy hely biztosítatik. Kötelességük azonban az ev.-oknak épp oly mértékben hozzájárulni, a mohácsi ref. egyház fenntartásához, mint a ref.-oknak. A ref. egyházi pénztár az ev.-októl befoly egyházi adó 25%-át az istentiszteletre és hitoktatásra kiszálló magyarbólyi ev. lelkész díjazására átengedi." A ref. egyháztanácsba az evangélikusok részéről *Ihrig Dénes* választott meg. *Mányoky Sándor*, később *Vikár Zoltán* mohácsi ref. lelké-

szek testvéri szeretettel gondozták híveinket is, *Topscher Vilmos* és *Dózsa Béla* ref. elemi iskolai tanítók pedig az iskoláinkba járó tanulóinkat. *Vértesi* lelkész részt vett fenti lelkészek beiktatásán és a püspöki egyházlátogatáskor az ev. egyház nevében hódolatteljes tisztelettel üdvözölte a dunamelléki ref. egyházkerület nagynevű püspökét *Dr. Ravasz Lászlót*.

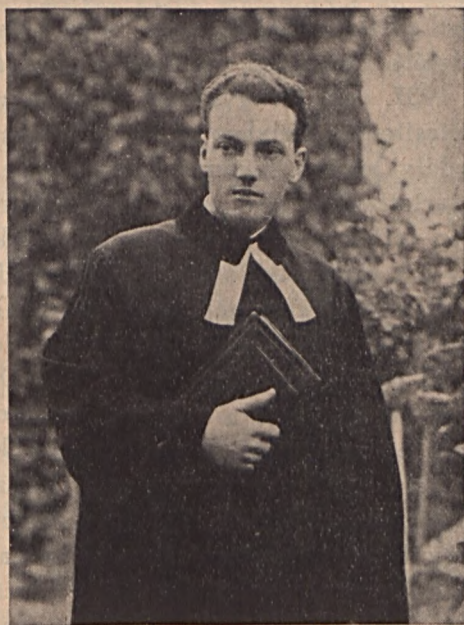
Fenti szerződés és jogviszony kb. 10 évig állt fenn az ev. és ref. között. Eközben mind jobban megélénkült a belmissziói tevékenység az ev. szórványhívek lelki gondozása, s e téren úgy vagyunk, hogy minél többet dolgozik a lelkipásztor, annál többet kívánnak a hívek. Magyarbóly egyedüli ev. anyaegyháza volt Dél-baranyának, s az is németajkú, két nagy filiával, egy fiókgyülekezettel és vagy 60 szórványközséggel, kb. 2450 ev. lélekkel. Ezek alapos lelkigondozását a magyarbólyi központ, már a nagy távolság miatt nem teljesíthette. Azért *Vértesi* lelkész, úgy a felsőhatóság, mint a hívek buzgó támogatásával hozzálátott régi tervének megvalósításához, a *mohácsi* és *siklósi* magyar evangélikus missziói szórványközpont és egyház megszervezéséhez.

Megalakul *Ihrig, Meltzer, Cserhádi, Szeles* tagokkal, az u. n. négyes szervező bizottság, mely felirattal fordul püspök úrhoz s annak támogatását kéri. Püspök úr, 1937. febr. 8-án kelt levelében örömmel üdvözlö a hívek nemes törekvéseit és megígéri hathatós támogatását. *Vértesi 1937. március 14-én, közgyűlést tartott Mohácson*, melyen kimondták, hogy a ref.-kal való testvéri kapcsolat fenntartásával, a mohácsi ref.-okkal kötött 1928.-iki szerződést hatályon kívül helyezi s Mohács központtal a magyarbólyi, pécsi, alsónánai és hidasai egyház által átengedett szórványokkal (melyek később közgyűlési határozatokkal át is engedték), a missziói egyházat megalakítja. Ugyanezen év május 9-én, Oberndorf s. lelkész, a szülők kívánságára első ízben tartja az ev. gyermekek konfirmációját a mohácsi ref. templomban, s az egyik szegény kisleányt, közadakozásból a hívek felruházzák. Júl. 7-én, *Fébé* diakonissza is érkezik Mohácsra, ki mindkét gyülekezet tagjai közt végez szolgálatot. 1937. júl. 1-től a helyi ref. egyházzal, új szerződést kötöttek, mely szerint az ev.-ok a ref. egyház templomát, iskoláját és temetőjét — bizonyos járulék ellenében — szabadon használhatják.

A missziói egyház megalakulását, még ebben az évben egy-

házmegyei, majd 1939. egyházker. gyűlés 70 p. a., az egyházkerület is jóváhagyja.

5. A missziói egyház története Oberndorf Elek missziói h. lelkész működése alatt. D. Kapi Béla püspök úr 1937. szept. 1-től, Oberndorf Elek magyarbólyi s. lelkészt küldte ki Mohácsra, missziói s. lelkészi minőségben. Oberndorf szept. 12-én mondotta el Máté 9, 1—8 alapján, beköszöntő beszédét, a mohácsi ref. templomban. Utána *Vikár* ref. lelkész I. Tess. 5, 12-vel helyezte a missziói gyülekezet szívére első lelkészét, s meleg szeretettel küldte társát, az ő nyáját elhagyni készülő evangélikus testvéri közösség közé. Azután *Ihrig Dénes* ev. presbiter mon-

Oberndorf Elek mohácsi h. lelkész.

dott meleg köszönetet, a dunántúli ev. egyházkerület püspökségének, hogy áldozakészségével lehetővé tette, e missziói egyház megalakítását, a helyi ref. egyháznak, hogy ev. híveinket is szeretettel gondozta, majd az új lelkészhez fordult, hogy komoly szavakkal szívébe vesse, mit várnak tőle az ev. hívek; azt mondta: „pásztort várnak, ki a nyáj előtt jár tisztaságban, önzetlenségben és szeretetben, tudásban és emberi méltóságban, de

Isten előtti alázatosságban és mindenekfelett mélységes hitben, s akkor tudjuk és érezzük, hogy a tiszta élet füves mezőire és az örök élet csörgedező forrásaira vezet bennünket". Ezután a lelkész tett ígéretet, hogy emberi gyengeségének, de Isten megsegítő kegyelmének tudatában, vállalja a szolgálatot, melyre elhivatott. *Stricker Etel* mohácsi prot. egyházak Fébé diakonisszája pedig, I. Tim. 4, 12 és Ezsaiás 55, 5 ígéit helyezi az új lelkész szívébe. Oberndorf, kit időközben püspök úr h. lelkésszé léptet elő és felruház a lelkészi jogok gyakorlásával, első teendője, a már ismert és még ismeretlen hívek meglátogatása és felkutatása. Majd megkezdí, a 6 iskola, 40 ev. növendékeinek rendszeres hitoktatását és a szórványok látogatását. A középiskolás ifjúságból „Belmissziói ifj. kört" alapít és ifj. lapot járát. Ünnepe délelőtt Mohácson, délután a szórványokban tart istentiszteletet. 1937. dec. 19. gyűlésen, megalakul a tisztikar, imaházalapot létesítenek, melyhez az első adományt itteni rokonnait látogató erdélyi hívünk Sigmund Konrád adja (10 P.). 1938. jan. 2-án, megtartották az első ev. istentiszteletet Bátaszéken, melyen kb. 50-en vettek részt. A mohácsi ev. hívek adóját pénzügyig. engedéllyel a város elkülöníti és maga szedi be. A kultuszmin. úr 200 P. rendkívüli segílyt engedélyez az alakuló gyülekezetnek. Ápr. 10-én, Takó pécsi lelkész elnökletével lelkészi hiány megállapító gyűlés volt. Jún. 15-én volt Oberndorf Elek és Rück Anna Mária esküvője a bonyhádi templomban. Az esketést Gyalog főesperes végezte. Így a kis gyülekezetnek most már papnéja is van. 1938. nov. 6. Wagner lelkész elnökletével, Bátaszék fiókegyházzá alakult, s 1939 jan. 1-től megállapítja járulékát az összgyülekezet fenntartásához. A bátaszéki fiókegyház megszervezésében kitűntek: Cserháti, Lipták nagybérlo, Sturm Rezső ny. máv. főfelügyelő, Gehring Tamásné, Purth Adolf és Scherer Lajos.

A lelkész a hívek tájékoztatására időnként nyomtatásban megjelenő „Gyülekezeti Értesítőt" ad ki és templomalapra gyűjtés céljából már több egyházmegyénk gyülekezetében kiszállt és predikált.

A templomalap már a 3000 pengőt is meghaladta. A missziói egyház motorkerékpárt is szerzett 627 P-ért, melyhez a magyar Gusztáv Adolf gyámintézet 70, Gyalog főesperes úr utalványozására, az egyházm. pénztár 50 pengővel járult. Ezáltal a

távoli szórvány-látogatás sok fuvarköltsége is kevésbedett, másrészt a lelkiszolgálat is meggyorsult. 1939. febr. 26. az ev. nőegylet Cserhátiek lakásán műsoros teaestélyt tartott, mely alkalmával az alkalmi énekkar két énekkel, Dózsa I. szóló énekkel, Stricker diakonissza és Kovács I. szavalattal és Cserhát a finn ébredésről tartott előadásával szerepelt; a befolyó 47 P persely a templomfelszerelési alapot gyarapította.

1939. okt. 24-én, az egyházmegye Dombovári lelkészi köre tartotta itt értekezletét. A vallásos estén *Fábián Imre* belm. esperes és *Cséri Lajos* dombovári lelkész tartott előadást.

6. Lélekszámi adatok. A missziói körzet községei. Tisztikar. Mohács megyei város lélekszáma az 1930. népsz. szerint 17.369. Ezek közül r. kat. 14.921. ref. 1239, izr. 741, gör. kel. 283, evang. 145, gör. kat. 22, egyéb 28. A különböző iskolákba járó ev. tanulók száma kb. 30.

A missziói körzet községei és ev. lélekszáma ma: Mohács missziói központ 162, Báltaszék fiókgyülekezet 109, Alsónyék 10, Babarc-, Bár-, Báta 8, Cseledoboka-, Cselegörcsöny-, Duna-szekcső 13, Hercegtöttös 8, Hercegszabar-, Himesháza 2, Kisnyárád-, Kölked 8, Lánycsók 18, Liptód 4, Nagynyárád 12, Nemetbóly 20, Palotabozsok-, Püspökmárok-, Somberek 2, Szajk-, Szebény-, Szederkény 4, Szür-, Udvar 5, Véménd 9, Versend —, összesen: 394.

Mohács ev. misszió központ tisztikara: Lelkész elnök, Oberndorf Elek h. lelkész, I. felügyelő, Ihrig Dénes íg. főmérnök, II. felügyelő Lipták Gábor nagybérlő Báltaszék, gondnok, Kadarkuti Sándor ny. csendőrfőtörzsőrmester, pénztáros Dr. Posevitz Albert, jegyző betöltetlen; presbiterek: Cserhát Sándor, Gantner K., Hetényi J., Dr. Ihrig A., Kadarkuti S., Kővári J., Lehotzky K., Oeller R., Purth A., Roth K., Somogyi J., Schleier I., Zurányi M., póttagok: Sebők J., Scherer L.

A báltaszéki fiókegyház előjárói: gondnok Lipták Gábor, pénztáros Schleier Imre, presbiterek: Kovács Pál, Kreutz Ferenc, Purth Adolf, Scherer Lajos és vitéz Zentai Pál (Alsónyék), tb. presbiter Sturmann Rezső.

A gyülekezeti szolgálatban segédkezik *Stricker Etel* ref. diakonisszatestvér, ki híveinket és a kórházi betegeket látogatja, *Lerch Klára*, *Lang Gyula* ny. tanító, a kántoriakban segédkezik

és *Kadarkuti Erzsébet*, ki az imaház javára végzett eredményes gyűjtést.

Hisszük, hogy a jóságos Isten, mindnyájunknak mennyei Atyja áldása kíséri egyházért, hazáért áldozni kész missziói gyülekezetünket és ebben a körülöttünk zajló gyűlöletes világban, tán még megérjük, hogy az egykor törökdúlta, s magyar vér áztatta *Mohács* mezején és városában, az *Isten ígését és a krisztusi szeretet himnuszát* hirdető és megvalósítani kész magyar evangélikus keresztyénség, béke és fogadalmi temploma is megépül.

Ima és írásmagyarázat.

a magyarhoni ev. lelkészegyesület, 1926. nov. 10-én, Budapest, a Deák-téri díszteremben tartott reggeli áhitaton, midőn megemlékezés történt, a mohácsi vész 400-ik évfordulójáról is.

Irta és elmondotta: *Vértesi Zoltán*.

Kegyelem néktek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól. Amen.

Ma, a mi reformátorunknak, Luthernak születése napja évfordulóján fohászkodjunk mindenekelőtt ilyenképpen:

„Hálát adok neked, mennyei Atyám, szeretett Fiad, a Jézus Krisztus által, hogy ezen az éjszakán minden kártól és veszedelemtől megőriztél, és kérlek, őrizz meg engem e napon is a bűntől és minden gonosztól, hogy minden cselekedetem és egész életem a Te tetszésedre legyen. Mert én magamat, testemet, lelkemet és mindenemet a Te kezédbe ajánlom. A Te szent angyalod legyen velem, hogy a gonosz ellenség erőt ne vehessen rajtam. Amen.”

Hallgassa meg a gyülekezet ama szentigéket, melyeket elmélkedésünk alapjául választottam:

Róm. 15, 4 7.

„Mert a melyek régen megirattattak, a mi tanuságunkra irattattak meg, hogy békességes türés által és az írásoknak vigasztalása által reménységünk legyen. A békességes türésnek és a vigasztalásnak Istene pedig adja néktek, hogy ugyanazon in-

dulat legyen bennetek egymás iránt a Jézus Krisztus szerint, hogy egy szívvel, egy szájjal dicsőítsétek az Istent, a mi Urunk Jézus Krisztusunknak Atyját. Azért fogadjátok be egymást, miképpen Krisztus is befogadott minket az Isten dicsőségére."

Testvéreim a Jézus Krisztusban!

Magyarhoni evang. lelkészegyesületünk tanácskozásait, énekkel, imával s az örök isteni íge magyarázásával és hirdetésével szokta megkezdeni. Most, amidőn egyetemes lelkészegyesületünk ez évben először jött össze és — a körülbelül két hónappal ezelőtt más egyesületek, így az Országos Ref. Lelkészegyesület, a r. k. egyház, a turáni társaság által Mohácson rendezett részben inkább egyéni, mint a nemzet egyetemességét, az összes magyarhoni felekezeteket, az ország közös lobogója alatt összegyűjtő és egyesítő benső ünnepek után — „nemzeti nagylétünk nagy temető”-jéről, a 400 évvel ezelőtt oly tragikusan lefolyt mohácsi vészről mi is megemlékezni kívánunk s keressük mély gyászunkban a vigasztalást, az akkori és mostani rettentő összeomlásból: Mohács és Trianon temetőiből, az életre, a magyar feltámadásra vezető utat, akkor az imént felhangzott ének és ima után, mostani elmélkedésünk alapja sem lehet más, mint *az örök isteni íge*, mely kezdetben volt, mely Istennél volt s maga volt az Isten. Ez az isteni íge, hitünknek és életünknek egyedüli szabályozója: *a szentírás, a biblia*, melynek mi evangélikusok is, Isten kegyelméből, birtokosai vagyunk, ez az isteni íge, mely megtestesült a Jézus Krisztusban, ki végzetlen szeretetéből nem akar bennünket elveszíteni, hanem azt akarja, hogy megtérjünk és éljünk, mostani súlyos megpróbáltatások közepette is, egyedül a mi vigasztalásunk és remységünk.

A római levelet s benne az imént felolvasott ígéket, a nagy Pál apostol írta, harmadik hittérítő útján, 58 körül Korintusból, a római gyülekezetnek. A nagy világvárosban, Rómában, ez időben pártharc és egyenetlenség dúlt. Különösen két párt viaskodott egymással: a zsidókból és a pogányokból lett keresztyének pártja. Mindegyikben meg volt a vallásos és hazafias érzelem, de míg a zsidó keresztyéneknél inkább a vallásosság, addig a pogány keresztyéneknél a nemzeti, hazafias érzelem

volt erősebb. Egységre is törekedtek, de ezt úgy értelmezték, hogy az erősebbek elnyomták a gyengébbeket. A szentlélektől ihletett Pál apostol azonnal felismerte azt az óriási veszedelmet, melyben a keresztyén egység forgott. A keresztyénség megalakulása kezdetén, a keresztyéneknek pártokra szakadása, katasztrófális és szinte helyrehozhatatlan kárt okozott volna, nemcsak Róma városának, hanem az egész világ keresztyénségének s roppant bénítólag hatott volna az egész emberiség társadalmi és lelki fejlődésére.

A római levél 15.-ik fejezetétől fogva azért, Pál apostol, népe és hívei részére, szigorú társadalmi s erkölcsi intelmeket és szabályokat állít fel. Ennek megtartásától függ, a Rómában megalakult keresztyén gyülekezet, sőt az egész világ keresztyénségének, országok és népek üdve és boldogsága. A 15.-ik fejezet címe és felirata: *„Intés a gyengék iránt való türelemre és a keresztyéni egyetértésre s keresztyén egységre.”* A felolvasott ígét megelőző 1—3. versben arra inti őket: Az erősek az erőtlenek erőtlenségeit hordozzák s ne maguknak kedveskedjenek csupán, amint a Krisztus is hordozta a gyengék keresztjét és önmagának éppen nem kedveskedett. Majd szent leckénk szerint, a negyedik verstől fogva ezt avval indokolja: *„Mert amelyek régen megíratlak, a mi tanulságunkra irattak meg: hogy a békességes tűrés által és az írásoknak vígasztalása által reménységünk legyen”*, vagyis szavainkban, cselekedeteinkben, küzdelmeinkben, embertársaink iránti magatartásunkban, mindig éberem figyeljünk hitünk egyedüli zsinórmértékére, a szentírás szavaira, Isten ígétére és ígéreteire. Ezekből ugyanis — a mi tanulságunkra — világosan kitűnik, hogy az egész emberiség egy *vérből* (Ap. Csel. 17, 26) származik, egy a mi Teremtőnk, egy a mi Megváltónk, „egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség” (Ef. 4, 5); Isten nem csak választott népét, a zsidó népet, hanem az ő kegyelméből és szeretetéből a pogányokat és minden népet és nemzetet üdvözíteni akar; a Krisztusban való hit által, egy óriási reménységünk és vígasztalásunk van: „és lészen egy akol és egy pásztor” és a külső társadalmi, faji és nyelvi különbözőségek dacára minden bizonnyal megvalósul az emberiség belső, lelki egysége, a *szeretet* által, mert ez az Isten, a mi mennyei Atyánknak megmásíthatatlan, szent akarata. Azért nekünk önmagunk megtagadásával is, megaláztatásunk és ül-

döztetésünk közepette is békességes türelemmel és szeretettel kell lennünk embertársaink iránt, hogy a keresztyénség belső, lelki egysége megvalósuljon, mely egyes-egyedül abban áll, hogy: *„ugyanazon indulat legyen bennetek egymás iránt a Krisztus Jézus szerint és fogadjátok be egymást, mint Krisztus is befogadott minket“* s önzésből ne magunkat dicsőítsük, hanem minden faj, nép és felekezet *„egy szívvel, egy szájjal dicsőítse az Istent és a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyját“*.

Testvéreim az Urban! Drága magyar nemzetünknek s ezzel együtt magyarhoni ev. egyházunknak, melynek mi is édes gyermekei vagyunk, van egy nagy kiterjedésű birtoka, egy óriási nagy öröksége, mely azonban rettentő nagy teherként nehezedik reánk. Szeretnénk tőle megszabadulni, de sehogy sem tudunk, szeretnénk azt tovább adni, de senki nem vállalja. Apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre száll, ... mintha soha elfogyni, elapadni nem akarna! ... *Ez a magyar könny és a magyar bánat.* Európa szívében, mint a nyugati kultúra védőbástyája, több, mint ezer éve áll — Isten csodája, hogy a tengernyi vérzivatar közt még áll — gyászfátyollal letakarva: *könnyező Hungária*, mely szinte már *megkövesült fájdalom* ...

A haza bölcse, Deák Ferenc, szemügyre véve az egyes országokat: mi célból is vannak a világon, azt mondta: „Angolország a világkereskedelem, Németország a tudományosság, Görögország a művészet, Róma a jog, Oroszország a világbirodalom, Franciaország a szabadság céljából van, Magyarország pedig azért van, hogy *az igazságért küzdjön és vérezen.*“ A magyar történelem mindegyik lapja, dalainknak majd mindenegyik akkordja, bánatról és szenvedésről beszél; földünknek mindenegyik röge, hőseinknek és vértanuinknak véréből van megszentelve. A vérző sebek még nem hegedtek be, könnyek árja még nem apadt el, melyeket a legutóbbi világháború s az igazságtalan Trianoni békeparancs ütött szíveinkre s íme ma ismét gyászünnepet tartunk, megemlékezve nemzeti nagylétünk nagy temetőjéről, a 400 év előtti szomorú mohácsi csatáról, a túlerőben levő mohamedán-törökök ellen is ősi vitézséggel küzdő és elvérző 20 ezer magyar hősi haláláról. És én azt hiszem, egyik nemzedékünk sem értette meg és méltányolta úgy a mohácsi vést, mint mi, kik Trianon könnyén keresztül néz-

zük, azt a rettentő összeomlást, mely 400 év előtt zudult nemzetünkre, mely alatt az hosszú, 150 évig roskadozott.

Nem célo^m az, hogy jelen alkalommal kutassam és felfedjem a mohácsi vész okait: büszke főuraink pártharca, belső erkölcsi romlottság, az Úr megpróbáltatása, avagy büntetése volt-e annak oka, azonban egyes elfogult történétírók ama beállítása ellen, amely szerint a mohácsi vészt az ú. n. „új hit”, vagyis a reformáció, a protestantizmus okozta, vagy elősegítette volna, ez ellen a legnagyobb ünnepélyességgel tiltakozom, mert hiszen, ha voltak is ez időben már egyesek, akik a reformációval rokonszenveztek, az evangéliomi vallásnak akkor még hazánkban semmi szervezete nem volt. Azt azonban tudjuk, hogy a lutheri reformációval rokonszenvezők együtt küzdöttek és véreztek a mohácsi csatában, a kath. magyar testvérekkel, s az is történeti tény, hogy a reformációhoz szító siklósi vár urának, Perényinek neje, Kanizsai Dorottya — elesett fiának holttetemét kutatva — szolgálóival maga temettette el a mohácsi vészben elvérző magyar katonák holttesteit. Az is történeti igazság, hogy amidőn Luther a Wittenbergában tanuló magyar ifjaktól a tragikus mohácsi vésről értesült, II. Lajos özvegyéhez, Mária magyar királynéhoz, vigasztaló levelet és négy zsol-tármagyarázatot intézett. Azt is tudjuk, hogy amidőn a mohácsi vész után, letiport népünk maradványa, pásztor és vezető nélkül, már-már kétségbe esett, mint Isten küldöttei jöttek a reformátorok, kik az evangéliom, a Krisztus ígéje által, új hitet, reményt és munkakedvet öntöttek a csüggedő magyar lelkekbe. Sok és nehéz küzdelmeken — harcolva kül- és belelenség ellen vagyont, vért ontva, politikai, vallás és lelkiismereti szabadságért — kellett magyar nemzetünknek átvergődnie, míg végre egymást megértve és megbecsülve, a belső testvéri egységben összeforradva, boldog örömmel érte meg 1686-ot, Budavár bevételét, a törökök kiűzetését, 1848-at, a szabadság napját, 1867-et, a kiegyezést s utána a nemzeti alkotások, gazdasági és kulturális fejlődés és felvirágoztatás idejét.

Ámde újabb megpróbáltatás nehezedett nemzetünkre. Jött a világháború (1914—1918), melybe akaratunkon kívül belesodródtunk, — hisz tudjuk, hogy egyedül akkori miniszterelnökünk, a ref. vallású Gróf Tisza István ellenezte azt, — jött a gyászos Trianoni békeparancs (1921), melynek folytán országunk $\frac{2}{3}$ ré-

szét, köztük 1½ millió protestánst elszakítottak tőlünk s így a legnagyobb nyomorúságba döntöttek minket, sőt ezzel együtt egész Európát is.

Mi legyen a teendő e súlyos, szinte vígasztalannak látszó helyzetben? ... Mi az evangélikus lelkészeknek, mint a nép lelki vezéreinek a tiszte és feladata? ... Luther a mohácsi vész után, Mária magyar királynéhez intézett vígasztaló levelében, a Római levél 15. 4. versére hivatkozik, — a melyet éppen ezen okból választottam én is alapigéül, — mely szerint, arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyász és nyomorúság közepette *„legyen erősségül a Szentírás“, mert a Szentírás vígasztal, Krisztusi türelemre, testvéri szeretetre int és az Istenben bizóknak, a kereszthordozásban is, egy szebb és boldogabb jövőt ígér.* Ha a magyar sors: a magyar könny és magyar bánat, az „igazságért való küzdés“ rettentő teherként nehezedik is reánk, hála Istennek, magyarhoni evangélikus egyházunknak, drága örökségként és kegyelmi ajándékként, tulajdonában van a *biblia, Isten szent Igéje*, mely a magyar bánatot és könnyet elviselhetővé teszi s Trianon kálváriáján keresztül is megmutatja a magyar feltámadásra vezető utat. A mi legfőbb feladatunk tehát az, hogy híveink és az egész magyar nép figyelmét felhívjuk vígasztalásunk és reménységünk egyedüli forrására, a *Szentírásra, Isten ígéjére és ígéreteire*, különösen pedig a felolvasott szentlecke alapján e csonka, vérző országban, hirdessük és megvalósítsuk osztály, nyelv és felekezeti különbség nélkül, a *keresztyénség, az egész magyar népnek és nemzetnek szent és szétszakíthatatlan egységét.* Ez az egység nem külső egységet, egyformaságot, uniformizálódást jelent, hanem *belső, lelki egységet és integritást.* Ez egység alatt nem azt értjük, hogy egyes osztályok, vagy felekezetek, más polgártársaik kárára, monopolizálják, kisajátítsák maguknak az üdvösséget, a lelki és gazdasági javakat, vagy, hogy az erősek a gyengéket elnyomják, hanem, hogy *egymást testvéri szeretettel szolgálják és támogassák.* E megnyomorított hazában egy a szükséges dolog, egy a célszerűség, a jogfolytonosság, az egyedül üdvözítő tan, a mint a nagy Pál apostol mondja: *„Ugyanazon indulat legyen bennetek egymás iránt, a Jézus Krisztus szerint.“* Bel- és külpolitikánk alapja, hogy türelemmel és megbocsátó készséggel közeledjünk egymáshoz és *fogadjuk be egymást, miképpen a Krisztus is befo-*

gadott minket“. És ha különböző templomokban is imádjuk az Istent, nemzeti ünnepeken a nemzeti zászló alatt — magunkat megalázva — osztály, rang és felekezeti különbség nélkül, tudjunk immár összejönni a haza közös oltáránál, hol nem magunkat, hanem „*egy szívvel, egy szájjal, Istent dicsőítjük, a mi Urunk Jézus Krisztusunknak Atyját*“. Ez a Szentírás értelme, mely magyar népünk tanulságára és vigasztalására is megíratott. Ebben áll a magyar nemzeti egység, sőt az egész emberiségnek is egysége, mely az Úr Istennek, mindnyájunk Teremtő Atyjának szent akarata.

A Krisztusi szereteten és türelmen alapuló, belső lelki egység, szétfeszíti a külső határokat, az önzés és gyűlölség szülte tarthatatlan és igazságtalan válaszfalakat s felvirrad nemzetünkre s e nyomorúságos világra, egy szebb, boldogabb jövőre.

A mily mértékben Isten ígéje, akarata bennünk és nemzetünk életében megvalósul, olyan mértékben közeledünk Magyarország feltámadásához.

Boldogok, a kik Isten ígését hallgatják és megtartják azt! Amen!

Záró ima.

Alázzuk meg magunkat és így imádkozzunk:

Istenünk, Atyánk a Jézus Krisztus által! Hálatelt szívvel köszönetet rebegünk néked, hogy ez áhitat óráján, a hit szárnyain, hozzád emelkedhattunk s a te véghetetlen kegyelmedből szent ígédnek, amelyek a mi tanulságunkra irattak meg, hallgatói lehettünk.

Add, hogy ezen drága ígédnek ne csak hallgatói, hanem megtartói és mindenkor lelkes, buzgó hirdetői is legyünk.

Evangéliomi ígéd, mely megtestesült a Jézus Krisztusban — ki véghetetlen szeretetéből nem akar bennünket elveszíteni, hanem hogy megtérjünk és éljünk — legyen tovább is életünk, keserves küzdelmében erősségünk, egyházunk és nemzetünk megpróbáltatásában és gyászában a mi vigasztalásunk és reménységünk. Add, hogy bennünk és mindenkiben ugyanazon indulat legyen, mint a Jézus Krisztusban.

Áraszd ki reánk s nemzetünk minden egyesületére és felekezetére a békességes türelemnek, a kölcsönös bizalomnak, az

egymás terhét hordozni s hulló könnyét letörölni kész szeretetnek lelkét. Erősítsd a benső lelki kapcsolatokat, hogy a nemzeti egység és az emberiség egysége megvalósuljon.

Oltalmazd egyházunkat, magyar hazánkat, áldd meg ennek vezéreit és minden rendű és rangú tagját. Áldásod legyen tanácskozásainkon, szent fiad, az Úr Jézus Krisztus által. Amen.

XI. A világháborúban elesett hősök emlékét megörökítő, magyarbólyi állami kisdedóvó és gyermekotthon története.

1. A kisdedóvó építésének gondolata s annak előzményei. A nyári ovoda első vezetői. A midőn engem, mint zalai születésű, teljesen magyarajkút, 1905 évben, a magyarbólyi németajkú gyülekezet egyhangúlag lelkészévé választott, ezt a magyarok Istene akaratának és küldetésének tekintettem. Ideáljaim voltak: a Krisztusi hit és szeretet, reám bízott népem erkölcsi és anyagi java, a magyar egység és kultúra megalapozása és terjesztése az egész vonalon. Főként pedig — e nemzetiségi vidéken — egyik életcélomat, álmaim álmát képezte egy kisdedóvó felépítése, annyival is inkább, mert gyermek volt elég, kiket a szegény, egész nap napszámban dolgozó szülők, kellőképpen gondozni s rájuk felügyelni, nem tudtak. Nem lehet leírnom azokat a súlyos akadályokat, melyekkel hosszú éveken át e nemes cél érdekében meg kellett küzdenem és merem állítani, ha nem a kegyelmes és Gondviselő *Isten akarat*a lett volna, én magam ezt megvalósítani nem tudtam volna.

A midőn az ovodaépítés és szervezés ügye kissé már előrehaladt, jött a világháború és a szerb megszállás, s úgy látszott, minden hiába való. Újabb áldozatot senki sem akart hozni. A megszállók alóli felszabadulás azonban új reményt kölcsönzött. Hogy népünk az ovoda intézményt megismerje és megszeresse, az akkori jegyző, *Wittenbarth Aurél* és egyes jobb érzésű híveim támogatásával (akkor még nem jelent meg Alispán úrnak nagyszerű rendelete minden községben nyári ovoda felállításáról) 1925-től egy bérházban, majd egy e célra átalakított istállóban és diófáktól árnyas udvarban létesítettünk júl. és aug. hónapokban nyári ovodát. A község, egyes szülők és a társadalom adta össze az ovónő útiköltségét és fizetését. Az anyagi és erkölcsi felelősséget pedig magamra vállalva, *Speciár Etelka* ovónőt alkalmaztuk. A jó Tusi néni, ki saját verseit szavaltatta, rövid két hónapi működése után, oly, minden-

kit elragadó záróünnepélyt produkált a kis ovodásokkal, hogy egy csapásra megnyerte a szülőket az ovoda eszmének. 1926-ban *Karner Teréz*, 1927—30-ban pedig *Szlávik Mária* ovónők vezették nagy nevelői bölcseséggel a nyári ovodát.

2. Kisdédóvó, mint az elesett hősök emléke. A megszállás alóli felszabadulás után, jó nagy költséggel, egyre-másra állították fel itt a környéken is a Turulmadaras, kőből faragott és nem mindig sikerült hősi szobrokat és emlékműveket. Községünk is gyűjtött e célra, még néhai jó Tóth Vilmos körjegyző idejében, de sajnos, a gyűjtött összeg, az összeomlás után éréktelenedett. Ekkor jutottam e gondolatra, hogy a kisdédóvót és a hősök emlékoszlopát egybekapcsolva, egy, az országban — tudommal — még nem létező élő alkotást, egy „*kisdédóvót*, a

Magyarbólyi áll. Kisdédóvó, az elesett hősök emlékére.

háborúban elesett hősök emlékére“ építsünk, melynek az volna a jelentősége, hogy az *elesett hősök utódaikban élnek* és az ovoda falába elhelyezett, a hősök neveit megörökítő emléktáblánál „unokáink leborulnak és áldó imádság mellett mondják el szent neveiket”.

3. A nemes terv pártolói. Adományok. A nemes terv elgondolása után még vagy 3 hosszú évig kértem, könyörögtem, agítáltam annak kivitele érdekében. Áldozatkész pártfogókat

kerestem, mert az amúgyis pénzügyi bajokkal küzdő községünkre nem igen számíthattam. Az első adomány 1928-ban érkezett. A midőn az egyhangú lelkesedéssel megválasztott *K. Mándy Sámuel* országgyűlési képviselő azt kérdezte tőlem, mi volna a legsürgősebb és leghasznosabb cél, melyre áldozhatna, minden önérdeket félretéve, azt mondtam: a hősök emlékére építendő ovoda, mert ezzel igazán községünk minden felekezetét érintő, hazafias közérdeket mozdítana elő. Erre Mándy 1000 Pengőt ajánlott fel e célra s ígéretet tett, hogy a kultuszminisztériumban is kieszközöl segílyt. Az ügynek sikerült megnyernem községünk új jegyzőjét, *Szemző Mihályt* és *Stettner Pált*, a főhercegi urodalom jószágigazgatójának is jóindulatát, ki viszont, kérvényemre, 800 négyszög öl ingyen telket eszközölt ki Frigyes főhercegtől, továbbá 30.000 téglát. *Fischer Béla* alispán jóindulatú támogatásával a vármegye 2000 P.-t ajánlott fel. *Berze Nagy János dr. kir. tanfelügyelő* és *Tóth Dezső* főszolgabíró nagy jóindulattal igyekeztek törekvéseinket elősegíteni. Ezen idő alatt, vagy háromszor is felutazva Budapestre, az ovoda tervrajzát és költségvetését is bemutattam az országos műemlékek bizottságának és a Kultuszminiszter úrnak s nagyobb segíly kegyes kiutalását kértem a magam részéről is.

Végre megérkezett a nagymélt. vall. és közokt. miniszter úr 870—40—67—I—VIII—1929 sz. rendelete, mely szerint 16.000 P. segílyt helyez kilátásba. Az építkezés azonban még mindig halasztást szenvedett, mert az ovoda és ovónői lakás építésére előirányzott 27.000 Pengőből, a berendezési és fenntartási költségeken kívül, még mindig 5500 P. fedezetlen teher háramlott volna a pol. községre (az ovónői lakás 11.000 Pengőre rugó építési költség fele), melyet csak kölcsön útján tudott volna pótolni. Azért a község újabb kérelemmel járult a kultuszminisztériumhoz, melyben, hivatkozással arra, hogy a község az ovónőnek természetben ad lakást, azért esedezik, hogy az ovónő lakbérét, addig is, míg a kölcsön le nem törlesztődik, engedje át a községnek. A Vall. és közokt. miniszter úr nagy előzékenységgel tett ennek is eleget és 870—11—779—1930 sz. r.: „a magyarbólyi állami ovoda építésére, a község által felveendő kölcsön törlesztésére, a törlesztés időtartamára és a törlesztési részlet erejéig, áengedi az állami ovónő lakbérét”.

A szervezési szabály értelmében az ovoda *állami jellegű*.

Telekkönyvi tulajdonos a magyarbólyi pol. község, mely örök használatra engedi ezt át az államnak. Az ovónő kinevezését és díjazását az állam, az évi dologi terhet a község vállalta. Az ovoda falába elhelyezendő hősök emléktáblája költségei a társadalom adományaiból fedeztetnek.

4. Versenytárgyalás. Az építés megkezdése és befejezése. A hősök emléktáblája és felirata. A versenytárgyalás 1930 nov. 17-én a községi képv. testület gyűlésén tartatott meg, melyen *Tóth Dezső* főszolgabíró úr is jelen volt. Az építést a legjutányosabb ajánlattevő, *Mátyás Lajos* helybeli rokkant építésvállalkozó, ki a tulajdonképpeni tervet és költségvetést is készítette, nyerte el, mégis úgy, hogy a kerítés, villanyvilágítás és berendezési költség levonatott, melyeket a község házilag készíttetett el. Az építkezésre felelős bizottság is megválasztá-

Magyarbólyi ovódások, jobbról Herceg Margit ovónővel.

tott. Az építkezés 1931 febr. 5-én kezdődött és ugyanezen év júl. 1-én fejeződött be. Az államépítészeti hivatal kiküldöttje, *Gémes főmérnök* felülvizsgálta és kifogástalannak találta.

Az ovoda épület a falu közepén, az országút mentén, az urodalmi park déli sarkán áll, azon a helyen, ahol — most is

élő öregektől (Schwartz S.) hallottam — 1872-ben, mint a dár-dai kerület országgyűlési képviselőjelöltje, magyar nemzetünk-nek nagy mesemondója és világhírű írója: *Jókai Mór* mondotta el egykor programbeszédét. S e pillanatban úgy érzem, hogy ennek megsegítő jószelleme is elősegítette e nemes terv meg-valósíthatását.

Az ovoda egy nagy játszó, egy munkateremből, előszoba, mosdó, pihenőből és az ovónő részére két szoba, konyhából álló lakásból s egyéb mellékhelyiségekből áll és a legmodernebbül van felszerelve.

Az ovodaépület országút menti külső fala közepén, szob-rászilag kidolgozott, fönt kereszttel ellátott keretben, helyezke-dik el a vihart álló, fehér carrarai márványból készült emlék-tábla, a 32 hősi halott aranybetűs neveivel. A márványtábla *Vogel Jenő* pécsi kőfaragó művész alkotása. Engel helyi festő által, útmutatásom szerint festett felirat egész terjedelmében a következő:

Kisdedóvó

a háborúban elesett hősök emlékére.

*„Hol sírjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak
S áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.”
(Petőfi.)*

Ez alatt van elhelyezve a márványtábla a hősök neveivel:

Andrásovics Ferenc	Kutyancsanin Velomir
Babics Kriszta	Kresz Jakab
Bier János	Kresz Adolf
Geiszner József	Kiss János
Hammel Henrik	Mannweiler Frigyes
Horváth Boldizsár	Nikolics Mládén
Hütter Jakab	Pflug György
Jaszmann Konrád	Pflug Henrik
Jaszmann József	Pflug Jakab
Jung Miklós	Pitz Dániel
Kolep István	Pitz Jakab
Kutyancsanin Dusán	Póth György

Ratkovics Sándor
Schneider György
Schiszler Menyhért

Szokolovics Cvetko
Szokolovics Radován
Urbán Ferenc

Horváth Damján
Meznerits Károly

Ott vannak egymás mellett, testvériesen, békében, a közös haza szent áldozati oltárán, a hálás utódoktól örökre megbecsülve, a 19 ev., 4 r. kat., 8 g. kel. hős neve.

5. Az ovoda ünnepélyes felavatása. Az ovoda, felépülése után, bár működését megkezdte, de a teljes berendezés, kerítés és felszerelés hiánya miatt, miután ezek is lassankint pótolhatók, csak 1936 május 31-én d. u. 3 órakor avattatott fel meghatározó ünnepélyességgel, óriási közönség jelenlétében. Az ünnepély sorrendje volt:

1. Nemzeti Hísekegy. Énekelte a közönség.
2. Megnyitót és áldást mondott magyarul Vértesi Zoltán ev. lelkész, óvodafelügyelő biz. elnök.
3. Emlékbeszédet mondott németül Francz József r. kat. plébános.
4. Ünnepi beszédet tartott Mándy Sándor dr. országgy. képviselő.
5. Az emlékművet gondozásba vette Lach Konrád községi bíró.
6. Szavalt Schiszler József levante.
7. Az emlékművet megkoszorúzta a vegyes dandár nevében Vitéz Sebestyén Béla ezredes, a polgári község nevében Szemző Mihály körjegyző, a főhercegi urodalom képviselőjében Vitéz Szilágyi Imre jószágigazgató, az ev. nőegylet megbízásából özv. Danjelicsné Kresz Vilma, a kis ovodások nevében Kresz Ilonka.

6. Nyári ovodát vezető ovónők voltak: Speciár Etelka 1925, Karner Teréz 1926, Szilávik Mária 1927—1930. **Rendes ovónők:** Sass Aranka 1931 júl. 15—1933, Nyessey Klára 1933 ápr. 1—1937 jan. 31, Herceg Margit 1936 júl. 12-től helyettes, illetve 1938-tól rendes ovónő.

A jövőt illetőleg tervbe van véve a kisdédóvónak napközi s gyermekotthonná átalakítása s az ideköltöző magyar telepések

gyermekai nagy száma miatt az állam által az ovodaépület megnagyobbítása és két tanerővel ellátása.

Megnyitó beszéd.

Elmondta *Vértesi Zoltán* ev. lelkész, ovodafelügyelőbiz. elnök, 1936 május 31-én, Magyarbólyban, a világháborúban elesett hősök emlékére készült *kisdedóvó* és az abban elhelyezett carrarai fehér *márványtábla felavatási ünnepélyén*.

Mélyen tisztelt Ünneplő Közönség! Kedves Honfitársaim!

Nemcsak, mint gyülekezetemnek lelkésze, hanem *kisdedóvónk* felügyelő bizottságának ez időszerinti elnöke, állok itt, hogy a világháborúban elesett, magyarbólyi hősök emlékére készült eme *kisdedóvó* és az elesett 32 hős nevét aranybetűkkel feltüntető *márványtábla felavatási ünnepélyét* megnyissam.

Érdekes és szinte csodaszámba megy, hogy ezen a helyen, mely hatalmas tölgyektől beárnyékolt urodalmi park volt, a mint a ma is élő tanuktól hallottam, 1872-ben, a világnak egyik legnagyobb regényírója és mesemondója, a magyar *Jókai Mór*, mint a dárdai kerület országgyűlési képviselőjelöltje, mondotta el egykor programbeszédét.

Igen szépek és felemelők a hősök emlékére készült Turul-madaras emlékoszlopok és szobrok, de szerintem még fenségebb, a hősök emlékét egy *élő alkotásban* megörökíteni. Ilyen *élő alkotás* e trianoni, nemzetiségi határszálon felállított eme *kisdedóvó*, mely, úgy tudom, a maga nemében, az országban egyedülálló, mely, mint a magyar nemzeti nevelés és a felekezeti korlátokon felülálló, magyar testvériség alapja, azt a gondolatot fejezi ki, hogy az *elesett hősök utódaikban újjászületnek és tovább élnek*.

A *kisdedóvó* már négy éve, hogy felépült, de a berendezés hiányossága és egyéb okok miatt, csak most kerülhetett sor annak felavatására.

És most, a midőn arra sor kerülhetett, én legjobban szeretnék valahol, Isten háza egy rejtékében, az oltárzsámolyra le roskadni és zokogni, elzokogni egy hálaimát a Gondviselő Istennek, ama véghetetlen kegyelméért, hogy ezt a napot megélnem engedte. Mert évtizedeket megelőzőleg, oly rettentő nagy aka-

dályokkal kellett megküzdenem, hogy kénytelen vagyok kiejelenteni és bizonyosságot tenni arról, hogy ez élő emlékmű soha nem létesülhetett volna, ha azt az emberek és népek sorsát intéző Isten nem akarta volna. Úgy tekintünk tehát ez emlékmű alkotásra, hogy ezt az *Isten akarta*, ez az ő felséges adománya. Mindenekelőtt ő néki legyen érte hála és dicsőség!...

Az ovodába helyezett emlékkő, egy *sírkő*, melyre könnyeinket hullatjuk. Hisz hőseink legtöbbjének sírhelyét nem tudjuk. De ime, most már nekik is van sírkertjük és sírkövük, hova elzarándokolhatunk és emléküket felújíthatjuk. De ez emlékkő egyszersmind egy diadalmi jelvény is, melyre büszkén, bizalommal s szebb jövőendő reménységével is tekinthetünk. Az a haza, melynek ily fiai voltak és lesznek, nem veszhet el soha.

Az emléktáblán aranybetűkkel megörökített magyarbólyi hősök között, ott látjuk egyházunk hű tanítójának a nevét is, de ott láthatjuk az áldozatkészségnek egy másik csodálatos nagyságát is, mert volt itt községünkben oly édesapa és édesanya is, kik egyszerre három felnőtt fiukat áldozták fel a haza oltárán.

Hálás köszönetet mondok *Klebensberg Kuno gróf* kultuszminiszter úrnak, *Frigyes főhercegnek*, *Mándy Sámuel* képviselő, *Fischer Béla* alispán, *Stettner Pál* igazgató uraknak és Magyarbóly község polgárainak, hogy adományaikkal ez emlékmű létrehozatalát elősegítették.

Megáldom immár e kisdédóvót és hősi emlékművet a Szentháromság egy Isten nevében: *az Atyának, a Fiúnak és Szentlélek Isten nevében!* — az Írás eme szavaival: „*Nincsen senki-ben nagyobb szeretet annál, mint aki életét adja az ő felebarátaiért!*”

A község nevében, a megjelenteket üdvözölve, az ünnepélyt ezennel megnyitom.

Erzsébet Királyné Szálló

Budapest IV., Egyetem-utca 5.

Tiszta szobák 4. — pengőtől. Pensió.

Étterem, söröző, polgári árak.

Lakodalmakra külön terem.

275/1945.

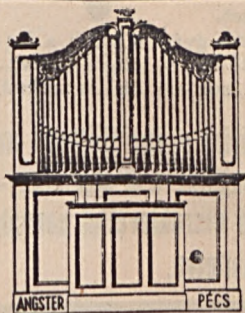
PÉCS SZAB. KIR. VÁROS
KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRA

Tartalom.

Oldal.

Előszó	3
 I. Figyelemre méltó részletek Magyarország történetéből, különös tekintettel Baranyamegye és Magyarbóly község történetére	
1. Magyarország területe, alapítói, a magyarok jelszavas nemzeti dala	5
2. Magyarország a honfoglalás előtt	6
3. A honfoglalás	7
4. A ker. elterjedése Magyarországon	7
5. A reformáció Magyarországon	8
6. Luther és a magyarok	10
7. Reformmozgalmak. Az 1848—9. szabadságharc	10
8. Magyarország és a kultúra	13
9. Nemzetiségi kisebbségek helyzete s a felekezeti viszony	14
10. Magyarország a világháborúban	15
11. Magyarország és Trianon	15
12. Magyarország világmissziója és jövője	18
 II. Magyarbóly község fekvése, lélekszáma, keletkezése és régi lakói	
	20
 III. Magyarbóly ev. gyülekezet részletes története	
1. Az első evangélikusok beköltözése és letelepülése Magyarbólyban	24
2. Az evang.-ok szervezkedése s első tanítói: Hammel, Bissinger, Buss, Nonnenmacher. Az első ev. istentisztelet. Első ev. iskola és temetővétel. Mint szórvány Bonyhádroz, majd mint filia Kácsfaluhoz tartozik. A legelső anyakönyv (1835), Schaumburg Lippe hercegi urodalom, mint az ev. gyülekezet pártfogója	26
3. A magyarbólyi ev. egyház története első rendes lelkésze, Roykó Károly alatt 1846—1878. Anyagyülekezetté alakulás, Obendorf Henrik tanító. Reformátusokkal való szerződés. Paplak, templom és új iskola felépítése. Magyarbóly az 1848-iki szabadságharcban. Harangvétel. Gusztáv Adolf egylet adománya. Templomavatás. Karsay püspök egyházlátogatása. Röck Lajos, mint a gyülekezet első felügyelője. Pécs, Eszék, Adolfsdorf, mint Magyarbóly filiái. Lágler (Pécsett), Ebner, Seiler segédlelkészek. Roykó halála	
4. Szeiler Frigyes lelkész, 1879—83. Schleining h. lelkész. Schmorl egyházfel.	38
5. Kottler Ottó lelkész, 1883—89. Templomfestés, toronyóra-vétel, temetőajándékozás	39

6. Haffner Vilmos lelkész, 1890—1901. Geyer, Wurch tanítók, Nordmeyer és Geidemann egyházfelügyelők. Templom-alapítvány létesítése. Vilmos német császár látogatásakor a karapáncsi kastélyban ev. istentisztelet. Milleneum. Gyurácz püspök egyházlátogatása. Első szektamozgalmak.	40
7. Baldauf Gusztáv lelkész, 1902—1905. Dr. Berzsényi Jenő egyházfel.	47
8. Vértesi Zoltán lelkész, 1905 márc. 16—napjainkig. Kiss János, Kiss Aloyzia, Alexy Ervin, Hazafi Jakab tanítók. Schmidt Béla, Kismányoky (Wallandt) Ágost, Neuhäuser János egyházfelügyelők. Két új iskola és ovodaépítés. Világháború. Szerb megszállás. Reformáció, Petőfi, Gusztáv Adolf jubileum. D. Kapi Béla püspök, Schöll főesperes látogatása. Elestett hősök templomban felállított emléktáblájának felavatása. Magyar nyelvű istentisz. bevezetése. Temetőrendezés. Presbiteri konferencia. Ev. nap. KIE. Összejövétel. Kiss Katalin diakonissza	48
IV. Egyéb fontosabb adatok. Lélekszám. Filiák, szórványok. Helyi ünnepek. Felszerelés. Alapítványok. Egyletek. Más felekezetekhez való viszony. Tisztikar	88
V. A magyarbólyi lelkészek irodalmi működése	95
VI. Vértesi zárószava	96
1. Vértesi püspöki egyházlátogatáskor és templomfelav. emlékűnnepkor tartott predikációja németül	97
Uj telepesek	106
Katasztrofális árvíz Magyarbolyban	108
VII. Az ivándárdai leányegyház története	113
VIII. A borjádi leányegyház története	128
IX. A siklósi missziói egyház története	148
X. A mohácsi missziói egyház története	158
1. Vértesi írásmagyarázata a budapesti lelkészegyesületen	170
XI. Az elesett hősök emlékére készült kisdédóvó története	178
1. Vértesi megnyitó beszéde a kisdédóvó felavatásakor	184

ANGSTER orgonagyár kft. Pécs

Hites könyvvizsgáló ellenőrzése alatt

ORGONÁK

elsőrendű kivitelben, bármilyen rendszerben. Új homlokzatsípok, átépítések javítások hangolások, évi karbantartások, villamos fűjtató berendezések, legjobb kivitelben, legutányosabb árak mellett. — Kítűnő hangú harmóniumok, kedvező fizetési feltételekkel.

20797

Pécsi Takarékpénztár

ALAKULT 1845. ÉVBEN.

Saját tőke : P 2,214.000.—

Intézeti székház : Pécs, Széchenyi tér 9—10.

Fiókinézetek : Budapest (V., József-Nádor tér 10. sz.)
Bonyhádon, Sásdon, Sellyén és
Szentlőrincen.

Számos pénzügyi, ipari és kereskedelmi érdekeltség
Pécsett és vidéken.

Foglalkozik a takarékpénztár és banküzlet minden ágával.

A m. kir. osztálysorsjegy főelárusító helye.

ADRIAI BIZTOSÍTÓ TÁRSULAT
BARANYA VÁRMEGYEI VEZÉRÜGYNÖKSÉGE

Seltenhofer Frigyes Fiai

magyar királyi udvari szállítók. — Hazánk legrégibb,
több mint 124 év óta fennálló keresztény gyára

Alapítva 1816. Sopron Telefon: 66

Legelő tűzoltószerek, kút-, szivattyú és gépgyár,
harang, fém- és vasöntőde.

**Légoltalmi motoraggregátorok, tűzoltófecskendők,
vízfordító és öntöző lajtok, harangok és vasállványok**

beszerzésénél forduljon bizalommal minden tekintet-
ben teljes garanciát nyújtó, megbízható keresztény gyárunkhoz s a leg-
nagyobb készséggel adunk díjmentesen költségvetést, kívánságra díjmen-
tesen kiszállunk, kedvező fizetési feltételeket adunk, sok évi jótállás mellett.

Gyártmányaink a párisi világkiállításon az
aranyéremmel, azonkívül sok-sok arany-
és ezüstéremmel és díszoklevéllel vannak
kitüntetve.

2. sz. 275.